

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV BOHEMISTIKY

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

JIŘÍ WEIL: TVÁŘÍ V TVÁŘ ZLU
JIŘÍ WEIL: FACING THE EVIL

Vedoucí práce: doc. PaedDr. Michal Bauer, Ph.D.

Autor práce: Daniela Poláková

Studijní obor: Bohemistika

Ročník: 4.

2013

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., v platném znění, souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách.

České Budějovice, 24. července 2013

.....
podpis autora

Děkuji vedoucímu své bakalářské práce doc. PaedDr. Michalu Bauerovi, Ph.D., za odborné vedení, cenné rady, připomínky a pomoc při jejím zpracování.

České Budějovice, 24. července 2013

.....
podpis autora

Anotace

Tato práce se zabývá analýzou postav knih Moskva-hranice (1937) a Život s hvězdou (1949) Jiřího Weila, které rozebírá s ohledem na problém mezní situace. Využívá odbornou literaturu k psychologii a etice koncentračních táborů či extrémních situací (T. Todorov, V. E. Frankl, P. G. Zimbardo). V závěru se věnuje dobovým kritikám, jejichž hlasy zprostředkovává, komentuje a uvádí do širších souvislostí. Součástí práce je i životopis Jiřího Weila.

Klíčová slova

Jiří Weil; humanita; zlo; člověk v totalitním systému; ideologie; etika; hrdinství; postava; interpretace a přijetí literárního díla

Annotation

This thesis brings the analysis of the characters of books *Moskva-hranice* (1937) and *Život s hvězdou* (1949) written by Jiří Weil. It analyses them with heed on the problem of extreme situations while using literature of psychology and ethics of concentration camps or extreme situations themselves (T. Todorov, V. E. Frankl, P. G. Zimardo). At last it follows up the contemporary reviews, which it mediates, comments and puts in wider context. The thesis also contains a short biography of Jiří Weil.

Keywords

Jiří Weil; humanity; evil; man in totalitarian system; ideology, ethics; heroism; character; interpretation and reception of literature

OBSAH

OBSAH.....	6
ÚVOD.....	8
1. Jiří Weil: Život v Dějinách	11
2. Člověk v totalitním systému	17
2.1. Tzvetan Todorov: V mezní situaci.....	17
2.1.1. Všední ctnosti	18
2.1.2. Všední nectnosti.....	19
2.1.3. Heroické ctnosti a totalitní pseudoheroismus	21
2.2. Philip G. Zimbardo: Moc a zlo	22
2.2.1. Cesta ke zlu	23
2.2.2. Mechanismy proměny.....	24
2.3. Viktor E. Frankl: A přesto říci životu ano	26
2.3.1. K psychologii koncentračního tábora: tři fáze	27
2.3.2. Hledání smyslu jako vnitřní rozhodnutí.....	28
3. Moskva-hranice	31
3.1. Ri.....	33
3.1.1. Obecná charakteristika.....	34
3.1.2. Motiv věcí	34
3.1.3. Síla kolektivu	37
3.1.4. Okamžiky zlomu	38
3.2. Jan Fischer	39
3.2.1. Obecná charakteristika.....	41
3.2.2. Odosobnění, sebeodosobnění.....	41
3.2.3. Zbabělost x odvaha	43
3.2.4. Důstojnost	46
3.3. Rudolf Herzog.....	48
4. Život s hvězdou.....	53
4.1. Josef Roubíček.....	54
4.1.1. Obecná charakteristika.....	54
4.1.2. Redukce životního prostoru a „časové trilogie“	55
4.1.3. Deformace mezilidských vztahů.....	56
4.1.4. Člověk a věci	59
4.1.5. Řeč, slova, přeznačování	60
4.1.6. Linie vzdoru	61
5. Příběh čtení	65
5.1. Moskva-hranice	65
5.1.1. Hlasy kritiky	66
5.2. Život s hvězdou.....	71
5.2.1. Kritika v roce 1949	73
5.2.2. Rehabilitace knihy 1964	76

ZÁVĚR	79
POUŽITÁ LITERATURA	81
PŘÍLOHY	Chyba! Záložka není definována.

ÚVOD

Jiří Weil se v několika svých prózách soustřeďuje na pozici jednotlivce izolovaného v systému, který má moc ho zničit. Toto můžeme pozorovat například v jeho prózách *Moskva-hranice* (1937) a *Život s hvězdou* (1949); šířeji s tím souvisí ale i „psychologie a sociologie šíření myšlenky“¹ jako téma zpracované v románu *Makanna – otec divů*. Jak může být zřejmé již ze samotných názvů knih, v první ze jmenovaných se postavy potýkají se životními podmínkami Moskvy 30. let, ve druhé se pak seznamujeme s osamocným židem, bývalým bankovním úředníkem prožívajícím v Praze léta okupace a čas stupňujících se perzekucí.

Téma „člověk vs. dějiny“ na mě působí velmi silně a vnímám ho jako stále aktuální. „Diskurs Dějin“, kdy jde o ideologie, principy, ale i o svobodu, demokracii, bezpečnost, atp., nedovoluje ohlížet se na jednotlivce a jejich specifické zkušenosti či potřeby. Také rozdmýchávání strachu a nenávisti, použitelné v jakémkoli měřítku jako prostředek posílení ideologií či argument pro utvrzení mocenských struktur, má pak ve svém důsledku potenciál zničit všechno, co bylo člověku blízké, jako nepatrnosti. Mým cílem je tedy porozumění problematice mezní situace a lidského jednání v totalitním systému.

Úvodní první kapitolu věnuji životním osudům Jiřího Weila. V druhém oddíle své práce představím knihy, které umožňují teoretické uchopení daného problému, tedy literaturu zabývající se psychologií či morálkou člověka v mezních i jiných vyhrocených situacích. Východiskem pro zkoumání vztahu individua a totalitního systému bude kniha *V mezní situaci* Tzvetana Todorova². Ta se sice primárně zabývá morálním životem lidí v koncentračním táboře, ale jak sám Todorov píše: „Tábory jsou vyvrcholením principu teroru; a obráceně, totalitní státy nejsou nic jiného než tábory s mírnějším režimem.“³ Dovolím si tedy jevy popsané v této práci vztáhnout obecněji

¹ KUDRNÁČ, Jiří. WEIL, Jiří: *Makanna - otec divů*. In: *Slovník české literatury po roce 1945* [online]. [cit. 2012-09-02]. Dostupné z:

<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=1603>

² TODOROV, Tzvetan. *V mezní situaci*. Vyd. 1. Překlad Kateřina Lukešová. Praha: Mladá fronta, 2000, 325 s. Souvislosti (Mladá fronta), sv. 20. ISBN 80-204-0853-3.

³ Tamtéž, s. 293.

i na život v totalitě jako takový. V tomto směru chci také zohlednit poznatky Philipa G. Zimbarda⁴, který se zabývá výzkumem vlivu situace na lidské jednání a dále knihu Viktora E. Frankla *A přesto říci životu ano*⁵ - psychologickou reflexi koncentračního tábora.

Druhá kapitola má tedy sloužit jako background pro analýzu postav, která je předmětem třetí části práce a ve které chci předložit interpretaci postav zaměřenou na jejich chování a jeho vývoj, také jejich prožívání a vědomí vlastní existence v takovém prostředí. Přitom se chci soustředit právě na vlastnosti a situační vlivy určující lidské jednání v mezní situaci, v momentě kdy je vlastní život ohrožen a je třeba konat či zaujmout pevný postoj. Chci tedy čtenáři předložit teoretické poznatky, které do určité míry uchopení tohoto tématu usnadňují a dále interpretaci postav fikčních světů reprezentujících dva totalitní systémy. Jak jsem již naznačila, věnovat se budu knihám *Moskva-hranice* a *Život s hvězdou*. V případě prvního díla svou pozornost zaměřím na postavy Ri a Jana Fischera, charakterům, jejichž jména označují první a druhou knihu *Moskvy-hranice*. Budu se jim věnovat podrobně. Třetí kniha je pak pojmenována po Rudolfu Herzogovi, do jehož vědomí má ovšem čtenář pouze velmi omezený přístup. Přesto je jeho postava poměrně zajímavá a také ji poskytnu prostor.⁶ V mnoha reflexích Josefa Roubíčka, hrdiny *Života s hvězdou*, převažují přívlastky jako „pasivní“, „nerozhodný“, „zbabělý“. Kladu si tedy za cíl podat odlišnou interpretaci, která ho představí jako charakter, u kterého je možno, navzdory situaci, která pasivitu a nerozhodnost přímo vnucuje, sledovat poměrně souvislou linii vzdoru a projevů nepřizpůsobivosti.

V poslední části, jakémsi appendixu této práce, se zaměřím na recepci knih Jiřího Weila, tedy na „příběh čtení“. Sumarizuji zde hlavní body kritiky, nechám promluvit dobové posudky děl, usouvztažním jejich vydání s literárně historickými tendencemi a dalšími kulturními událostmi.

⁴ ZIMBARDO, Philip G. *Moc a zlo: sociálně psychologický pohled na svět*. Praha: Moraviapress, 2005, 199 s. Knihovna Ceny Nadace Dagmar a Václava Havlových VIZE 97, sv. 7. ISBN 80-861-8180-4.

⁵ FRANKL, Viktor Emil. *A přesto říci životu ano: psycholog prožívá koncentrační tábor*. 3. vyd. Překlad Josef Hermach. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2006, 175 s. Osudy (Karmelitánské nakladatelství), 21. ISBN 80-719-2866-6.

⁶ Povaha této knihy se strukturně liší od prvních dvou, a to tím, že jsou zde Herzogově perspektivě věnovány pouhé tři strany textu.

Ve své práci se tedy pohybovat na linii aktuální svět a totalita – literární reprezentace – literatura a ideologické čtení.⁷

⁷ Dovoluji si čtenáře upozornit, že doslovné citace většího rozsahu či souvislejších větných celků nejsou značeny kurzívou, ale jen číselným indexem. Častější změny písma by podle mého názoru snižovaly čtivost a přehlednost textu. Kurzívou v uvozovkách je vyznačeno užití cizích pojmenování, z kontextu je však vždy patrné odkud pocházejí.

1. Jiří Weil: Život v Dějinách

Jiří Weil se narodil 6. srpna roku 1900 v Praskolesích u Hořovic. Zde rovněž vychodil obecnou školu, po přesídlení rodiny do Prahy-Kobylis navštěvoval pražská gymnázia v Křemencově a Truhlářské ulici. Jako předmět svého univerzitního studia si zvolil slovanskou filologii a srovnávací dějiny literatur při FF UK, titul PhDr. získal v roce 1928 prací *Gogol a anglický román 18. století*. Souběžně se studiem byl zaměstnán jako překladatel v tiskovém oddělení sovětského zastupitelství v Praze (1923-1931).

Už od mládí se angažoval v různých spolcích, byl členem kroužků anarchistické a socialistické mládeže, v univerzitních letech spoluzakládal organizaci komunistické mládeže. Byl členem KSČ a později i Vsesvazové komunistické strany bolševiků - VKS(b). Sovětský svaz navštívil poprvé jako dopisovatel Rudého práva v roce 1922.

V roce 1920 mu vyšly první články pojednávající o současné sovětské literatuře, a to v časopise Den a Časopise Českého muzea. Tomuto tématu se ostatně věnoval soustavně, ve 20. letech i větší části 30. let se významně podílel na zprostředkování sovětské kultury, vedle literatury se věnoval i divadlu a filmu, publikoval v řadě periodik.

Posílení vazeb mezi českou a ruskou avantgardou přispíval přednáškovou a překladatelskou činností, přinesl překlady programových prohlášení i současné sovětské tvorby, poezie i prózy (na pokračování časopisecky a v novinách). Rozvíjel osobní kontakty s Majakovským, Cvetajevou a dalšími. Z ruštiny dále překládal baškirskou, čečenskou a tádžickou lidovou poezii, z angličtiny japonskou literaturu. Zmiňme ještě překlady literárněteoretických prací Skačkova, Šklovského či Tyňanova. Dále publikoval reportáže z cest do Ruska, literárněhistorické práce, věnoval se i starší české literatuře (studie *Sociální objednávka J. K. Tyla*, 1932).

Pohyboval se kolem revue M 20 a patřil k širšímu okruhu Devětsilu. V roce 1936 spoluzakládal skupinu Blok. Po sporech s nadřízenými, odchází roku 1931 ze sovětského zastupitelství a pracuje v nakladatelství Karel Borecký (1931-32, vede zde mj. knihovnici Sovětští autoři), je redaktorem Tvorby (1932-33).

Roku 1929 podepsal spolu s dalšími (K. Teige, V. Nezval, F. Halas, B. Václavek, J. Fučík a jiní) *Zásadní stanovisko k projevu „Sedmi“* – reakci na kritický výstup sedmi spisovatelů vystupujících proti stalinizaci KSČ a varujících před lhostejností ve straně a především „frakčním terorismem“, „nezralým fanatismem“ a „sektářstvím“ a jejich ničivými důsledky pro davovost a revoluční potenciál dělnického hnutí. V *Zásadním stanovisku* signatáři prohlašují mimo jiné:

„Ať si jejich krok vykládáme sebelépe, ať hledáme kdekoliv důvody jejich akce, nemůžeme jejich projev vidět jinak než jako těžkou chybu, jako nepochopení významu revolučního hnutí, jako naprosté nedocenění revoluční síly dělnické třídy, a tím jako nebezpečí pro moderní kulturní tvorbu. Sedm spisovatelů využilo svých literárních jmen k politickému útoku proti straně, která pro nás znamená život a která až dosud znamenala život i pro ně. Nevybočili však pouze ze své kompetence, vybočili z linie, po níž musíme všichni jít, nemáme-li se zpronevěřit svému úkolu [...].“⁸ Později, po vydání *Moskvy-hranice*, se Weil sám stane terčem kritiky vycházející z podobných pozic. Jeho život byl nakonec střetem s mocenskými strukturami vládnoucích ideologií zasažen několikrát.

V roce 1933 byl KSČ vyslán do Moskvy jako pracovník pro překladatelskou dílnu klasiků marxisticko-leninské literatury, rovněž měl provádět revizi překladů Lenina. Během tohoto pobytu také získal svou první zkušenost s praxí stranického aparátu. V létě 1934 měl uskutečnit tajnou cestu – Pavel Janáček uvádí jako cíl jeho cesty Prahu⁹. Petr Nový píše odvolávaje se na vzpomínky Olgy Weilové o německém území¹⁰ a dále tento úkol dává do souvislosti s dalšími událostmi. Podle Nového měl cestu maskovat třítydenní dovolenou na Krymu, avšak později vyšlo najevo, že na místo

⁸ VLAŠÍN, Štěpán, ed. *Avantgarda známá a neznámá: 1929-1931. Svazek 3 Generační diskuse*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1970.

Dostupné z: <http://www.ucl.cas.cz/edicee/index.php?expand=/antologie/avantgarda/AVA3>

V Rudém právu vyšel pak článek „Projev sedmi“, kde se píše také: „Žádnému členu komunistické strany, ať je slavný spisovatel nebo prostý dělník, není dovoleno, aby před měšťáckou veřejností vystupoval proti straně.“

⁹ JANÁČEK, Pavel. Jiří WEIL. In: *Slovník české literatury po roce 1945* [online]. 2011 [cit. 2013-02-27]. Dostupné z:

<http://www.slovnikeskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=902&hl=ji%C5%99%C3%AD+weil>

¹⁰ NOVÝ, Petr. Člověk: Jiří Weil. In: WEIL, Jiří. *Moskva-hranice*. Vyd. 2. (V Mladé frontě 1). Praha: Mladá fronta, 1991. ISBN 80-204-0230-6.

nedorazil. Weil se tak měl v roce 1935 ocitnout ve víru událostí následujících po atentátu na Sergeje Mironoviče Kirova, tajemníka strany v Leningradě. Tato interpretace je ale, zdá se, spíše projekcí příběhu románu do reálného Weilova života.

Je pravda, že v lednu a únoru toho roku byl vyšetřován, propuštěn z vydavatelství a vyloučen z komunistické strany (rolí zde podle Nového sehrály rovněž Weilovy dopisy do Čech, kde si stěžuje na nedostatek kvalitní kávy¹¹). Nejvíce úsilí při rekonstrukci těchto událostí vynaložil Miroslav Kryl. Ve svém příspěvku¹² vychází z dokumentů Ruského státního archivu sociálněpolitických dějin a tamější Weilovy osobní složky. Podle těchto pramenů byla jeho cesta do Prahy předem připravená a schválená tajemníkem stranického výboru zahraniční redakce. Po svém návratu měl Weil podat písemnou zprávu vedení, odevzdat pas a celá záležitost tím byla skončena. Počátky Weilových problémů lze podle Kryla časově umístit do podzimu roku 1934, kdy měl být podroben kritice kvůli nedostačující výkonnosti a pracovní disciplíně. Osudnými se mu zřejmě skutečně staly dopisy posílané do Československa. V těch si stěžuje na svou životní situaci, vysilující práci a další skutečnosti. I Jitka Pelikánová píše o problému „maloměšťácké nespokojenosti se sovětským způsobem života“¹³. Na základě toho byl shledán vinným z šíření protisovětských názorů, propuštěn, vyloučen ze strany a vypovězen do nápravných kolonií sovětské střední Asie. Postupně se dostal do komuny Interhelpo u Alma-Aty, cestoval na Issyk-kul, Balchaš, po Kazachstánu a Kyrgyzstánu. Po celý tento půlroční nucený pobyt zůstal tiskovým pracovníkem. V listopadu mu pak byl povolen návrat do ČSR.¹⁴

Zážitky z pobytu ve stalinském Rusku a z pracovního nasazení ve střední Asii použil jako námět pro romány *Moskva-hranice* a dějově volně navazující *Dřevěnou lžici*. Jeho románová prvotina *Moskva-hranice* vyšla v roce 1937 a byla podrobena drtivé kritice z řad komunistů. Nutno říci, že komunistická kritika nesla se často

¹¹ Tamtéž.

¹² KRYL, Miroslav. Jiří Weil: jeden český židovský osud. In: RANDÁK, Jan a Petr KOURA. *Hrdinství a zbabělost v české politické kultuře 19. a 20. století: výběr z příspěvků stejnojmenné konference pořádané ve dnech 25.-27. října 2006*. 1. vyd. Praha: Dokořán, 2008, 245-269. Bod (Dokořán). DOI: 978-80-7308-229-1.

¹³ FORST, Vladimír, Jiří OPELÍK a Luboš MERHAUT. *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce*. Vyd. 1. Praha: ACADEMIA, 1985-2008, s. 1576. ISBN 978-80-200-1572-3.

¹⁴ Weilovy osudy tohoto období se rovněž snaží podrobně popsat výše zmíněný příspěvek Miroslava Kryla.

v identickém tónu, označujíc toho či kterého jako reakcionáře, maloměšťáka, šosáckého intelektuála, agenta fašismu apod. Jak se v souvislosti s vlnou příspěvků ve věci „Projevu sedmi“ vyjádřil Ivan Olbracht: „Nikde se nestaneš tak lehký kacířem jako v komunistické straně. Na to stačí jen poněkud myslet.“¹⁵ Vlnu kritiky po vydání *Moskvy-hranice* můžeme rovněž dát do analogie s tou, která následovala vydání Gidovy reflexe *Návrat ze Sovětského svazu*. O tomto problému ale více ve čtvrté části této práce.

Průběh dalších let Weilova života byl udáván německou rasovou politikou uplatňovanou nedlouho po obsazení českého území i v nově vzniklém Protektorátu Čechy a Morava. První ochranný dokument mu poskytl A. V. Frič, který ho měl přeškolovat na vědeckého pracovníka v oboru botaniky. Weil se posléze chránil smíšeným manželstvím se svou dlouholetou přítelkyní (a árijkou) Olgou Frenclovou (uzavřeno 14. března 1942, tedy těsně před jejich zákazem – jejich sňatek měl být poslední na území Protektorátu). Smíšené manželství ho po značnou část války ochraňovalo před transportem. Půl roku měl také pobývat nepřihlášen v židovské nemocnici. Od července 1943 až do ledna 1945 pracoval, stejně jako ostatní židé ze smíšených manželství, pro Židovskou radu starších. Jeho úkolem byla katalogizace předmětů z likvidovaných synagog. Po zrušení platnosti smíšených manželství Weil fingoval 9. února 1945 sebevraždu a po zbytek okupace se ukrýval v Praze. Weilovo písemné svědectví o těchto událostech potvrzuje pomoc manželů Bergmanových, kteří mu kromě shánění ilegálních bytů už v dřívějším období okupace pomáhali ve styku s nakladateli, kryli ho před úřady. V dokumentu je rovněž zaznamenáno bombardování Prahy dne 14. února 1945, tedy pouhých pět dní po jeho „sebevraždě“, kdy byl vybombardován jeho první ilegální byt. Ve Weilově fondu LA PNP se rovněž nachází potvrzení B. Pelce a D. Dubinské, kteří mu za okupace také poskytli pomoc.

V této době vznikl román *Makanna – otec divů* (1946), za který získal v roce 1946 Cenu Země české, také soubor krátkých próz *Barvy* (1946). „Barvy“ jsou povídky z doby okupace. Vypravují o strachu, smrti, oběti, nízkosti a věci cti, statečnosti a slávy. Byly psány tužkou na útržcích papíru v nemocnici, kde jsem se skrýval, a v ilegálních

¹⁵ HORA, Josef. Literatura a politika. In: VLAŠÍN, Štěpán, ed. *Avantgarda známá a neznámá: 1929-1931. Svazek 3 Generační diskuse*. 1.vyd. Praha:Svoboda, 1970, s. 72. Dostupné z: <http://www.ucl.cas.cz/edicee/index.php?expand=/antologie/avantgarda/AVA3>

bytech. Některé se ztratily a byly později znovu napsány. Jsou věnovány živým a mrtvým přátelům z let ponížení a boje.“¹⁶

I konec války přinesl Weilovi klid pouze dočasně. Část roku 1946 strávil ve Švýcarsku, kde se zotavoval z války, poté začal pracovat jako redaktor v nakladatelství ELK (řídil edici Svět), také byl redaktorem Literárních novin. V roce 1949, po vydání románu *Život s hvězdou*, se opět musel bránit štvavé komunistické kritice, která knihu označila jako ideově špatnou a celkově škodlivou. Jak píše Jiří Holy ve svém Komentáři¹⁷, komunističtí kritici nemohli Weilovi zapomenout *Moskvu-hranici* a celý problém znovu aktualizovali. Stále ještě rezonoval i Fučíkův razantní odsudek z konce 30. let. Později vyšla i fučíkovská kniha *Idy Radvolínové*, která oba literáty postavila proti sobě v kapitole *Fučík kontra Weil*. Janáček dále uvádí¹⁸, že po zániku ELK byl v jeho redakci objeven rukopis *Dřevěné lžíce* a na Weila se tak měla soustředit pozornost Státní bezpečnosti. 21. prosince 1950 se jeho případ projednával v SČSS, Weil byl obviňován z nezodpovědného přístupu k rukopisu, který měl zničit, aby se nemohl dostat do rukou nepřátel socialismu.¹⁹ Weil na této schůzi vystupoval sebekriticky, napsal také dopis Ladislavu Štollovi, v němž ho žádá o pomoc v tomto případě.²⁰ Ze Svazu byl poté vyloučen, znovu přijat 1956. Weil usilovně pracuje, do konce svého života stihne vydat ještě román *Harfeník* (1958) a prózu *Žalozpěv za 77 297 obětí* (1958). Próza pro děti *Nehýtek a ti ostatní* je nakladatelem odmítnuta, není prý ani pro děti, ani pro dospělé. Poslední dokončený román *Na střeše je Mendelssohn* musí několikrát přepracovávat, chybí prý scény zachycující odboj. Jaroslava Vondráčková toto popisuje: „Přepiš, přeměň, volali na něj. Telefonem mu předepisovali normy, pravidla. –Jaké slogany ode mne chcete? To, co se právě nosí? Já nechci

¹⁶ WEIL, Jiří. *Hodina pravda, hodina zkoušky*. Praha: Československý spisovatel, 1966, s. 91.

¹⁷ HOLÝ, Jiří. Komentář. In: WEIL, Jiří. *Život s hvězdou: Na střeše je Mendelssohn ; Žalozpěv za 77 297 obětí*. Praha: Lidové noviny, 1999, s. 481-505. Česká knižnice (Lidové noviny). ISBN 80-7106-326-6.

¹⁸ JANÁČEK, Pavel. Jiří WEIL. In: *Slovník české literatury po roce 1945* [online]. 2011 [cit. 2013-02-27]. Dostupné z: <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/>

¹⁹ BAUER, Michal. J. Weil a K. J. Beneš, dva problémoví spisovatelé. *Tvar*. 1999, roč. 10, č. 16, s. 14-15.

²⁰ ŠTOLL, Ladislav. *Z kulturních zápasů: Vzpomínky - rozhovory - portréty - stati - korespondence*. 1. vyd. Praha: Odeon, 1986, s. 245-246. Paměti korespondence dokumenty, 68.

zpřesňovat, oddělovat, číslovat. Všechno chci zevšeobecnit.“²¹ Kniha vyšla až posmrtně roku 1960. Na sklonku svého života se Weilovo pracovní vypětí ještě zvýšilo, pracoval na knize *Zde se tančí lambeth-walk*, která však zůstala nedokončena. Zemřel na leukémii 13. prosince 1959.

V roce 1964 vyšel ve druhém vydání *Život s hvězdou*, kniha byla rehabilitována. Další vydání následovalo 1967. *Moskva-hranice* vyšla podruhé souborně s *Dřevěnou lžící* až v roce 1990.

Veškerý nevydaný materiál je uložen ve Weilově fondu LA PNP.

²¹ LA PNP, f. Weil Jiří. VONDRÁČKOVÁ, Jaroslava. *Mrazilo - tálo: Vzpomínky na Jiřího Weila*. Nepsáno, s. 78.

2. Člověk v totalitním systému

V této kapitole chci představit tři knihy, které přibližují problematiku lidského jednání a proměny mravních hodnot v totalitním systému nebo jinak extrémní situaci. Zkušenosti koncentračních táborů, zprostředkované nebo své vlastní, berou jako základ svých úvah Tzvetan Todorov a Viktor E. Frankl, Philip G. Zimbardo svou teorii staví na psychologických experimentech.

Všichni se shodují na tom, že hrdinství a svatost (Todorov) či vysoké volní cíle (Frankl) jsou v extrémních situacích schopni naplnit pouze jedinci s výjimečně silným charakterem. Todorov chce ale jako „střípky dobra“ rozpoznávat ctnost i v drobných činech a přichází tak se svými „všedními ctnostmi“. Vysokou náchylnost k podléhání situaci potvrzují experimenty Zimbarda a jeho kolegů, které prokazují možnost ovlivnit situací až 90% lidí. Právě na odolnosti vůči situačním vlivům chce postavit redefinici pojetí hrdinství. Todorov a Zimbardo se zabývají i psychologií zla, banalitou proměny průměrných jedinců na napomahatele činů odporujících obecné morálce. Snaží se také nalézt východisko teorií, která by podporovala všeobecné dobro. Frankl se naopak úzce věnuje pouze psychologii anonymního neprivilovaného vězně a konstrukci teorie, která takovouto situace umožňuje přežít.

2.1. Tzvetan Todorov: V mezní situaci

Todorov ve své knize uvažuje o morálním životě a na základě svědectví z koncentračních táborů konstruuje přehledný systém jevů, které přispívají k mezilidskému dobru či zlu a které se nejzřetelněji projevují právě v mezní situaci. Odlišuje heroické a všední ctnosti – jedny vhodné spíše pro vypjaté okamžiky dějin a druhé, které mají místo v klidných obdobích a dále všude tam, kde „nejde jen o to zvítězit, ale také zůstat člověkem.“²² Oproti všedním ctnostem staví všední nectnosti – jednání, kterými se obyčejní lidé přibližují zlu. Heroické ctnosti přímý protiklad nemají, jedná se o vlastnosti, které jsou stejně ceněné na obou stranách barikády. Jako opozitum k nim tedy Todorov rozvíjí myšlenku „totalitního heroismu“.

²² TODOROV, Tzvetan. *V mezní situaci*. Vyd. 1. Překlad Kateřina Lukešová. Praha: Mladá fronta, 2000, s. 114. Souvislosti (Mladá fronta), sv. 20. ISBN 80-204-0853-3.

2.1.1. Všední ctnosti

Všední ctnosti jsou takové projevy vůle, kterými pracujeme proti totalitě panující situace s cílem „*stvrdit příslušnost k lidskému rodu*“. Todorov popisuje tři tyto ctnosti. První má adresáta v postavě samotného konajícího, je jí důstojnost. Důstojnost je odpovědí na tlak okolního světa zbavit subjekt svobody, vůle, souvisí tak s osobní autonomií, schopností rozhodovat sám o sobě. Její základní formou je vnitřní rozhodnutí následované činem patrným pro ostatní. Jednou z možností je uplatňování vlastní vůle: „Aby si člověk zachoval důstojnost, musí proměnit moment útisku v moment svobody; v případě krajního útisku to znamená vykonat jako akt vlastní vůle to, k čemu je člověk nucen.“²³ Tak lze chápat sebevraždy v koncentračních táborech – tam, kde smrt může přijít každým okamžikem, se dozorcí tomuto jevu snaží zabránit, je totiž projevem svobodné vůle. Stejný základ má i násilné krmení hladovkářů. Jinou formou je odmítnutí rozkazu – např. neublížit spoluvězni. Todorov upozorňuje i na táborový vzdor Mileny Jesenské – tamní režim podřývala těmi nejnicotnějšími projevy odporu, špatným postojem při nástupu či nedodržováním jiných pravidel. Další možností je důsledně jednat v souladu se svým přesvědčením, což je klíčové pro zachování sebeúcty. Jako příklad poslouží udržování čistoty v prostředí, které takové možnosti minimalizuje nebo „odmítnutí podřizovat své chování pouhé logice osobního zájmu a okamžitého prospěchu.“²⁴ Todorov k tomuto dále píše: „Odmítnout výsadu, kterou pokládáte za nezaslouženou, jídlo nabízené pro zdůraznění vaší méněcennosti, odměnu za něco, co jste vykonali z pocitu vnitřní povinnosti a nezištně, to všechno znamená jednat důstojně.“²⁵

Další všední ctností je starostlivost jako odpověď na odosobňující prostředí, které jedince chápe pouze jako prostředky, nikoli cíle konání. Příjemcem aktů starostlivosti je konkrétní člověk, často rodinný příslušník, ale i kdokoli jiný, komu tyto činy adresujeme na základě jeho osobních kvalit či našich sympatií k němu. Nejextrémnější formou starostlivosti je zemřít společně s milovanou osobou, doprovázet ji v jejím údělu. Jindy starostlivost dokonce znamená druhého usmrtit, abychom ho ušetřili trápení. V běžnějších projevech je to např. schopnost dělit se o jídlo či poskytnout jiné formy pomoci. Důležitá jsou těsná přátelství, kdy jeden druhého nezištně zahrnuje péčí. Nutno starostlivost oddělit od podobných jevů – jsou jimi

²³ Tamtéž, s. 69.

²⁴ Tamtéž, s. 73.

²⁵ Tamtéž.

solidarita, dobročinnost a oběť. Solidarita a dobročinnost se liší způsobem výběru adresáta – tak solidarita směřuje ke členům určité uzavřené skupiny, patrně je to např. u komunistů v nacistických lágrech, dobročinnost je naopak směřována všem bez rozdílu. Přinesení oběti naopak znamená zřeknutí se něčeho kvůli vykonání povinnosti a Todorov dodává, že implikuje „*frustraci, ukřivděnost, nároky*.“ Člověk je díky oběti chudší, naopak se starostlivostí o mnoho bohatší.

Poslední ctností je aktivita ducha, pod kterou spadají např. hudební či literární prožitky subjektu. Vězni jsou si dobře vědomi svobody, kterou zakoušejí při estetickém zážitku. Tak Todorov zmiňuje Franklův výjev, kdy se na apelplac sbíhají vězni, aby se potěšili západem slunce. Podobně je to i s hudbou, která může dočasně osvobodit z uvěznění v utrpení. Možná právě proto se v táborech z vůle nacistů vyskytovaly hudební soubory, které doprovázely např. odchod do práce, selekce a jiné události – pro potěchu dozorců a větší ujařmení vězňů. Věc, která obvykle přinášela potěchu ducha a byla nyní vnucena do situací hrůzy či všedního utrpení, se přepisovala a neměla nadále žádný benefit poskytovat, spíše naopak.

S hledáním pravdy, poznáním světa a uchováváním paměti je pak spojeno psaní v táboře, kterým vězeň překračuje vymezený časový horizont. Obrací se do budoucnosti, které svou výpověď adresuje jako dědictví. Duševní aktivita však nutně neznamená mravnost. „Aktivita ducha je morální tehdy,“ píše Todorov, „když usiluje o dobro jednotlivců, k nimž se obrací, a přestává být morální v okamžiku, kdy plodí destrukci a smrt: zdokonalování účinných zbraní nepředstavuje morální čin, třebaže je k tomu zapotřebí značných intelektuálních schopností.“²⁶

2.1.2. Všední nectnosti

Todorov zastává názor, že zlo koncentračních táborů nelze vysvětlovat poukazem na zřůdnost pachatelů, jejich psychologickou patologii a abnormalitu. Přiklání se k sociálnímu a politickému vysvětlení jejich činů. „Jakmile zavládne totalitní režim, velké většině obyvatelstva – vám, mně – hrozí, že se stanou spoluvíníky jeho zločinů; [...] sklouznout do toho, co pokládáme za zlo, je snadné.“²⁷ Dále zdůrazňuje, že jedince toto nezavazuje odpovědnosti, nutno ale činit rozdíl mezi mravní odpovědností a politickou vinou. Todorov tedy píše o všedních nectnostech – rysech

²⁶ Tamtéž, s. 109.

²⁷ Tamtéž, s. 136.

našeho každodenního chování, které ovšem v extrémní situaci tábora či obecněji i totalitního systému vedou k činům mimořádného dosahu. První z těchto nectností je parcelování. Představme si loď po srážce – důležitou funkci hrají vodotěsné přepážky. S určitou mírou zaplavení loď může v pořádku dorazit do cíle. Podobně funguje i parcelování jako snaha rozdělit své vědomí na izolované části. Dobře je to patrné na rozporech v osobním a veřejném životě. Velitelé táborů se tak doma projevují jako vzorní manželé a otcí, snaží se příkladností v rodinné sféře sami před sebou vyvážit závažnost činů páchaných v pracovním životě. Mohou tak žít klidně, protože jako důležitější ukazatel chápou právě oblast, ve které se chovají příkladně a lidsky. Rozporuplné je ale i jejich chování k vězňům, tu zachrání několik osob, tu pošlou další na smrt. Další charakteristikou je odhlížení od reality – raději nic nevidět, neslyšet. V tomto smyslu se objevuje nejen u přihlížejících, ale i u obětí, kterým vypjatou situaci pomáhá zvládnout. Je tedy obranou proti zlu, ale zároveň mu napomáhá. Tato všední nectnost samozřejmě není pouze záležitostí táborů, objevuje se i dnes. „Když dnes raději zavíráme oči nad hrůzami totalitního světa a myslíme si, že zrůdy, které je zavinily, s námi nemají nic společného, je v tom opět snaha o sebeobranu metodou rozkouskování světa do naprosto izolovaných přihrádek; všichni nebo téměř všichni máme raději pohodlí než pravdu.“²⁸

Todorov také píše, že parcelování je důsledkem postupující profesionální specializace, kdy si člověk má všimnout pouze jedné části (výrobního) procesu. Tak se i lidé, kteří se podíleli na deportacích židů soustředili pouze na jednu část úkolu, odpovědnost se rozplynula. Instrumentální myšlení, charakteristické otázkou „jak?“, se soustřeďuje právě na to, jak dosáhnout určeného cíle. Tomu pak slouží všechno jako prostředky. Zde se vyjevuje druhá všední nectnost – odosobnění, kterým se i člověk redukuje na pouhou funkci. Technikami odosobnění jsou například zbavení lidí oblečení, přiřazení čísla místo jména, zmasovění subjektů či řízený hlad. Dozorci tituluji vězně „dobytek“ apod, vyhlazování se zásadně označuje eufemistickým vyjádřením, mluví se o jednotkách, kusech. Ostatně se to projevuje už ve výrazu „řešení židovské otázky“. „Řešení“ je pouze eufemismus pro vyvraždění milionu lidí, „židovská otázka“ je odosobňující abstrakce zavádějící problém. Vedle odosobnění obětí funguje však i sebeodosobnění dozorců, kteří poslušně vykonávají rozkazy bez jakýchkoli projevů vlastního úsudku. Tím se stávají pouze součástíou totalitního

²⁸ Tamtéž, s. 181.

mechanismu, stejně jako vězni jsou prostředkem k dosažení cíle. Hodí se zmínit, že svoji poslušnost sami chápou jako čest. Výjimku tvoří lidé, kterým vládne potěšení z moci – třetí všední nectnost. Účelem činu je sám konající, lépe řečeno jeho uspokojení z uplatňované moci, vězeň zůstává prostředkem. Moc je možno uplatnit i pozitivně, tedy přivodit radost, bolest je ale něco, co zasahuje větší silou, protože vězeň si ji sám vědomě nezúsobuje. Absolutním projevem moci je pak zabití.

2.1.3. Heroické ctnosti a totalitní pseudoheroismus

Heroické ctnosti jako adresáta neberou konkrétního člověka, místo toho jsou směřovány k abstraktnímu ideálu – městu, národu, vlasti, světu, „Člověku“, přičemž si všimněme postupného oddalování adresáta. Základní heroickou ctností je věrnost tomuto ideálu. Todorov upozorňuje na to, že je často nadřazen realitě – tak např. polští povstalci v roce 1944 odmítají uznat fakt o postupu nepřátel. Kdo neprojevuje aktivně věrnost, je označen za zrádce - proto je dobré si uvědomit, že heroické činy nemusí být nutně vykonávány beze strachu. Důležitější však může být právě strach z označení za zrádce. S věrností souvisí další heroická ctnost – odvaha manifestovaná odvážným činem, takovým, kdy hrdina riskuje svůj život pro dosažení cíle. Toto odhodlání se nevztahuje pouze na jeho život, ale i na životy druhých lidí. Vedle velikosti ideálu není možno pomýšlet na konkrétní lidské osudy. Už zde je patrné, že heroické ctnosti se mnohem více než k životu ubírají ke smrti. Jak píše Todorov: „Smrt má v hrdinství skutečně vyšší hodnotu než život.“²⁹ Ideál jako absolutní hodnota hrdinství tak nachází svůj protiklad v absolutnu smrti.

Dále Todorov sleduje znaky heroismu v ideologiích totalitních režimů. Vzpomeňme polské povstalce zmíněné v předchozím odstavci. Jejich oddanost ideálu nadřazeného realitě se stejně projevuje i u Göringa, když poslovi špatných zpráv rozkazuje popřít, že by americké letouny doletěly k Cáchám. A stejně jako se tradiční heroismus pojí se smrtí, zdůrazňují toto sepětí lebkou na čepici i vojáci SS. Za vítězství komunismu jsou ochotni položit život i v Sovětském svazu. Tyto podobnosti ale Todorov vyhodnocuje jako „zneužití myšlenky heroismu“. „Všechno nasvědčuje tomu, že totalitní pseudohrdinové napodobují hrdinské činy formálně, chtějí se zmocnit jejich

²⁹ Tamtéž, s. 19.

obrazu, aby lépe zamaskovali zcela odlišnou skutečnost.“³⁰ A tak deset vlastností (osm z nich odkazuje na tradiční heroismus), jejichž výčet Himmler udává jako žádoucí pro vojáka SS, v praxi často absentuje. Místo asketismu značné materiální výhody, moc, se kterou není nutno prokazovat odvahu. Dalším zásadním rozdílem je, že totalitní heroismus nepracuje se sebeobětováním pro ideál – namísto toho obětuje druhé.

2.2. Philip G. Zimbardo: Moc a zlo

Philip George Zimbardo je sociální psycholog, proslavil se jako iniciátor Stanfordského vězeňského experimentu. Je propagátorem situační analýzy, se kterou se staví do opozice vůči v psychologii tradičnějšímu dispozičnímu přístupu. Ten, jak píše, je typický pro kulturní prostředí orientované individualisticky, tedy pro společnosti, které oslavují, ale i zatracují na základě lidské jedinečnosti. Zvláště patrné je to na postoji k různému asociálnímu chování, jehož příčiny dispoziční analýza hledá v samotném jedinci. Toto Zimbardo chápe jako zjednodušování problému, které má navíc moc ospravedlňovat společenské struktury a zdůrazňuje oproti tomu vliv situace na lidské jednání: „Lokalizace zla do vybraných jedinců nebo skupin má vždy tu ‚sociální ctnost‘, že činí společnost nebo její instituce bezúhonnými. Soustředění se na lidi jakožto příčiny zla tak zbavuje viny společenské struktury a politická rozhodování, čímž přispívá k základnějším okolnostem, které vytvářejí chudobu, odsouvají některé občany na okraj, vedou k rasismu, sexismu a elitářství.“³¹ Zimbardo říká, že pochopením mechanismů situačních vlivů a přijetím jejich závažnosti budeme k těmto podmínkám citlivější v budoucnosti, zvýší se naše možnost se těmto situacím vyhnout či je měnit. Přitom můžeme analogicky k výzkumům potvrzujícím toto přiklání se lidí ke zlu promýšlet i model opačný – jak generovat všeobecné dobro. „Chceme-li vypracovat mechanismy bránící proměně dobrých lidí na pachatele zla, je podstatné poznat nejprve příčinné mechanismy, které se za těmito proměnami nacházejí.“³²

³⁰ Tamtéž, s. 217.

³¹ ZIMBARDO, Philip G. *Moc a zlo: sociálně psychologický pohled na svět*. Praha: Moraviapress, 2005, s. 41. Knihovna Ceny Nadace Dagmar a Václava Havlových VIZE 97, sv. 7. ISBN 80-861-8180-4.

³² Tamtéž, s. 42.

Jedna z hlavních výhrad proti situační analýze je směřována proti jejímu „*omluvnictví*“. Zimbardo se proti tomuto ohrazuje: „Uznání situačních sil neomlouvá chování jimi vyvolané.“³³ Upozorňuje, že je třeba číst v širším kontextu. Situacionistický model má také redefinovat hrdinství uznáním „*speciální povahy odporu*“. Jedinci, kteří jsou schopni odolávat vlivu situace mají být chápáni jako hrdinové, být vzory všem dalším.

Jako jeden z nejsilnějších argumentů pro zdůrazňování důležitosti situačních analýz chápu právě změnu stávajícího paradigmatu, minimalizaci zjednodušujících odsudků a celistvější nahlížení problému. Namísto okamžitého soudu nad tím či oním jednáním, „*okamžitého zaujímání vysokého morálního postoje*“, přihlédnout i k mimoosobnostním jevům, kterým současné myšlení zatím příliš velkou váhu nepřipisuje. Posílením pozice situacionistického přístupu by vznikla opoziční poloha rozšiřující možnosti nejen kritického myšlení, ale i mezilidského pochopení. Namísto vylučujícího dispozičního přístupu by bylo nabídnuto pojetí zdůvěřující, přibližující každou jednu individuální lidskou zkušenost druhým.

2.2.1. Cesta ke zlu

Zimbardovou základní otázkou je, jak vysvětlit snadnost proměny obyčejných lidí v pachatele zla. Začíná své bádání úvahou, co by jeho samého mohlo přimět udělat totéž. „To mne přivedlo nejprve k potlačení falešné pýchy, že ‚já takový nejsem‘, jakmile jsem poznal okolnosti, za nichž bych se mohl takovým člověkem stát mohl [sic]. To mne pak vedlo ke zkoumání řady podmínek, za nichž by obyčejní lidé, podobní mně, mohli dělat věci, které porušují tradiční smysl mravnosti.“³⁴ A dále: „Jen uznáním, že všichni jsme součástí lidského údělu, může pokora převážit nad neoprávněnou pýchou – jen uznáním naší křehkosti vůči situačním silám.“³⁵

Argumentuje také výzkumy Stanleyho Milgrama, které prokázaly značnou náchylnost lidí k podléhání autoritě – Milgram ve svém experimentu simuloval roli učitele (udílejícího elektrické šoky s postupně zvyšující se hodnotou) a žáka. Podle navozených podmínek bylo možné dojít k hodnotám pod 10% nebo naopak k 90% účastníků experimentu, kteří podlehlí této situaci. Důležité je zmínit rozdíl mezi

³³ Taměž, s. 67.

³⁴ Tamtéž, s. 42.

³⁵ Tamtéž.

procentem lidí, kteří v pokusu došli až k udělování nejvyšší hodnoty šoků – 67% a průměrným odhadem této hodnoty psychiatrů – 1% (předpokládali v souladu s obvyklou dispoziční praxí, že hodnotu 450 voltů budou „žákům“ udělovat pouze kliničtí sadisté).

Zimbardo poté vyjmenovává deset kroků, které podléhání zlu umožňují. Nejdůležitější z nich jsou: (1) nabídnout interpretaci-ideologii, „aby velká lež poskytla ospravedlnění jakýmkoli prostředkům na dosažení zdánlivě žádoucího a významného cíle“³⁶ a s tím spojená změna sémantiky aktu – násilí interpretovat jako pomoc apod., (2) uvést základní pravidla – „*vágní a měnitelná podle potřeby*“, (3) přidělení rolí s již dříve osvojenými kladnými hodnotami a vzorci chování, (4) vytvořit příležitosti k rozptýlení odpovědnosti a (5) začít malým bezvýznamným krokem, přičemž další stupně musí být od sebe těžko rozlišitelné tak, aby zvyšující se závažnost nebyla příliš patrná.

2.2.2. Mechanismy proměny

Jedním ze základních mechanismů, které připouštějí změny nejen v lidské duši ale i ve společnosti je anonymita. Lovecké maskování hrdinů Goldingova Pána much, válečné maskování mužů ve válkách či dětské halloweenské kostýmy, to vše dovoluje rozplývání odpovědnosti, odosobnění a odlidštění. Proměna vzhledu a možnost skrýt se za maskou přepisuje vztah k okolí, vyděluje subjekt od ostatních, ruší soucit a chápání druhých jako svých bližních. „Cokoli, co vyvolává u někoho pocit anonymity, jako by nikdo nevěděl, kdo on vlastně je, redukuje smysl odpovědnosti a vytváří potenciál, aby tato osoba jednala zlým způsobem – jakmile situace dovolí násilí.“³⁷ S tím souvisí i anonymita rozlévající se do prostoru. James Q. Wilson a George Kelling přišli s teorií rozbitého okna: přítomnost rozbitých oken, opuštěných aut na ulici či posprejovaných domů v okolí vytváří v mysli obraz prostředí, kde nikdo nikoho nezná a o nikoho se nestará. To pak funguje jako stimul ke zločinnému chování.

Dalším silným mechanismem je verbální označování. Ve svém experimentu je zkoumal Albert Bandura, který prokázal, že negativní označení skupiny lidí stimuluje

³⁶ Tamtéž, s. 44. Srov. omlouvání totalitních zločinů velkými idejemi in: BAUER, Michal. *Souvislosti labyrintu: kodifikace ideologicko-estetické normy v české literatuře 50. let 20. století*. 1. vyd. Praha: Akropolis, 2009, s. 25. ISBN 978-80-86903-97-2. Pro aktuální situaci například hrozba „ohrožení národní bezpečnosti“.

³⁷ Tamtéž, s. 47.

druhou skupinu k ostřejšímu jednání vůči ní. Naopak skupina, která byla hodnocena pozitivně, se dočkala milejšího zacházení. „V tom je obsaženo důležité poselství o moci slov, nálepek, rétoriky nebo stereotypního značkování, které lze použít pro dobro i pro zlo.“³⁸

Větší skupiny lidí pak mohou postihovat např. skupinové normy či sociální modelování. Jako příklad skupinových norem lze uvést vývoj událostí v Záložním policejním praporu 101 – německém oddílu, který byl povolán pro likvidaci Židů polského venkova. Vojáci měli možnost odmítnout podílet se přímo na vraždění obětí – mužů, žen i dětí, a to z bezprostřední blízkosti. Několik skutečně odmítlo. Později se ale na těchto zločinech účastnila naprostá většina záložníků. Nejtypičtějším formami sociálního modelování jsou pak výchovně-socializační procesy a vytváření nepřítelů. V obou již figuruje oficiální propaganda. Vytvořením obrazu nepřítelů se vytváří i vzorové myšlení o lidech, kteří do tohoto konstruktů mohou spadat. „Národní propaganda vytvoří obraz ‚nepřítelů‘ a tím připraví myšlení vojáků a civilistů tak, aby nenáviděli ty, kteří spadají do této nové kategorie jejich nepřítelů. [...] Tyto vizuální obrazy vytvářejí konsensuální sociální paranoii [...]“³⁹

Dále Zimbardo zdůrazňuje i jiné vlivy, vše dokládá vlastním výzkumem či experimenty jeho kolegů.

Význam situační analýzy nutno vidět především v rozšíření skutečnosti, kterou chceme analyzovat. Nejen vrozené vlastnosti, ale i prostředí formuje naše chování. Svou orientací na okolní jevy Zimbardo zpochybňuje obecně přijímanou perspektivu, která shledává každého jedince zodpovědného za své činy – na základě vůle, která je člověku připsána. Závěrem Zimbardo předkládá čtenáři situační analýzu událostí v Abu Ghraib, která značně rozšiřuje perspektivu a problematizuje obecné interpretace médií a armádní vyjádření. Situační a systémové vlivy vyprodukovaly krizovou situaci, která eskalovala napětí a dovolila nárůst násilí do extrémní podoby. Zajímavý je v této souvislosti výrok Viktora E. Frankla, kterému věnuji následující kapitolu, a jehož přístup se v mnoha aspektech zásadně odlišuje: „V abnormální situaci je abnormální reakce normálním chováním. I jako psychiatři očekáváme, že čím je člověk

³⁸ Tamtéž, s. 51.

³⁹ Tamtéž, s. 54.

normálnější, tím abnormálněji bude reagovat na to, že se dostal do abnormální situace.⁴⁰ Zimbardo rozsudek v tomto případě interpretuje jako „triumf bezduchého dispozičního pohledu [...] Celou vinu klade na osobu, ignoruje spoustu situačních proměnných, které přispívaly k špatnému chování a omlouvá zkažený, nezodpovědný vojenský a politický systém, jenž takovou situaci vytvořil, když se hnal do války s terorismem.“⁴¹

2.3. Viktor E. Frankl: A přesto říci životu ano

Franklovo svědectví z koncentračního tábora si neklade za cíl ani úplné, ani objektivně vědecké uchopení tohoto tématu. Autor v předmluvě sděluje, že jde pouze o subjektivní líčení událostí, objektivita je v jeho případě nemožná, neboť si s sebou nese niterný prožitek tábora a nucených prací. Jeho práce se ale stala bestsellerem, který přiblížil tuto zkušenost miliónům lidí, jeho vzdělání v oboru psychologie a neurologická a zejména psychiatrická praxe mu daly možnost podat zprávu mimořádného dosahu. Jeho styl je přitom zkratkovitý, kniha je rozdělena do poměrně krátkých kapitol – výjevů a příhod z táborového života. Frankl popisuje proměny lidské duše ve třech fázích: (1) bezprostředně po přijetí do tábora, (2) během života v táboře a (3) po osvobození a propuštění na svobodu. Anglické edice vycházejí pod názvem *Man's Search for Meaning*, originál v němčině vyšel bezprostředně po válce v roce 1946.

Samotné jeho životní zkušenosti jsou tragické. Po záboru Rakouska ze země neutekl – ač měl potřebné dokumenty – jeho příbuzní příslušná povolení nedostali. V roce 1941 se oženil, 1942 byli s manželkou Tilly povoláni do Osvětimi. Prožil několik přesunů do jiných táborů, jeho žena zahynula v Bergen-Belsenu.

Frankl chce popsat prožitky toho nejobyčejnějšího vězně – neznámého, anonymního. Na rozdíl od Zimbarda či Todorova se tedy neptá, co způsobuje příklon člověka ke zlu. V úvodu své knihy pouze poznamenává, že „kápa“ je nutno typologicky

⁴⁰ FRANKL, Viktor Emil. *A přesto říci životu ano: psycholog prožívá koncentrační tábor*. 3. vyd. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2006, s. 30. Osudy, 21. ISBN 80-7192-866-6.

⁴¹ ZIMBARDO, Philip G. *Moc a zlo: sociálně psychologický pohled na svět*. Praha: Moraviapress, 2005, s. 74. Knihovna Ceny Nadace Dagmar a Václava Havlových VIZE 97, sv. 7. ISBN 80-861-8180-4.

nahlížet jako SS, jejíž příslušníky v krutosti dokonce předčí a konstatuje, že kdo neuměl „výt s vlky“, byl z této pozice brzy sesazen. Psychologii lágrové stráže pak věnuje několik málo stran, kde především zdůrazňuje, že hranice mezi oběťmi a stráží se nerovná hranici mezi dobrem a zlem. Frankl se tedy věnuje jen půli problému, zabývá se důsledně pouze psychologií anonymního vězně a vyložením způsobu, jak si uchovat důstojnost, duševní rovnováhu.

Zahrnuji ho do této kapitoly, neboť svědectví o mezní situaci anonymního vězně nabízí dobrou průpravu nejen pro čtení postavy Josefa Roubíčka, ale i celého Života s hvězdou. Na místě vůbec je otázka, zda Weil Franklovu knihu četl a zda tato znalost mohla jeho psaní nějak formovat – v obou knihách totiž nalezneme několik stejných motivů, zejména pak hledáním smyslu utrpení se zabývá jak Frankl, tak i Weilův Roubíček. Odpověď na tuto otázku by mohl poskytnout soupis položek Weilovy knihovny, který se nachází ve Weilově fondu LA PNP.

2.3.1. K psychologii koncentračního tábora: tři fáze

V první fázi, bezprostředně po přijetí do lágru, je typickým jevem šok a neschopnost orientace v nové situaci. Příjezd do tábora provází strach – obraz Osvětimi je spíše přízračný, jméno tábora je znakem zatím neurčité, ale o to děsivější smrti v plynové komoře. Vězni nemohou mít nejmenší tušení o způsobech a možnostech života v táboře: vše se dovídají v poměrně rychlém sledu, nicméně celkový obraz se utváří teprve postupně. S nemožností orientovat se v situaci se pojí „šílená víra v omilostnění“ („Begnadigungswahr“), která v první fázi všechny zachvacuje: „Tak jsme se i my křečovitě chytali naděje a až do poslední chvíle jsme věřili, že to nebude, že to prostě nemůže být tak zlé.“⁴² A dále: „Víceméně všichni z našeho transportu jsme propadli symptomu šílené víry v omilostnění a věřili, že vše dobře dopadne. Neboť smysl toho, co se nyní odehrávalo, jsme ještě nemohli pochopit.“⁴³ V první fázi je dokončeno odlidštění a odosobnění vězňů, jejím vrcholem je „udělat za dosavadním životem tlustou čáru“.⁴⁴

V kapitolách věnovaných druhé fázi Frankl popisuje mj. účinek hladu na psychiku, dále několikero formy úniku z reality – únik do minulosti a vzpomínek,

⁴² FRANKL, Viktor Emil. *A přesto říci životu ano: psycholog prožívá koncentrační tábor*. 3. vyd. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2006, s. 21. Osudy, 21. ISBN 80-7192-866-6.

⁴³ Tamtéž, s. 22.

⁴⁴ Tamtéž, s. 25.

únik ve formě rozhovorů s nepřítomnou osobou, únik prostřednictvím „umění“ – lágrového kabaretu s několika málo písněmi, recitací básní apod., který přináší úlevu takovou, pro kterou je dokonce možno riskovat ztrátu přídělů polévky. Pokud je první fáze vytyčena šokem, pro druhou fázi je charakteristická apatie, dále vplývání do masy, s tím související prožívání sebe sama jako objektu a nakonec i strach a nemožnost rozhodovat o sobě samém. Popis těchto jevů a dalších momentů táborového života se zde prolíná s Franklovou teorií přežití. Ta se později stala základem jeho logoterapie, psychoterapeutické metody založené na hledání smyslu lidské existence.

Při popisu třetí fáze Frankl vypovídá nejen o situaci bezprostředně po osvobození tábora a prvních dnech svobody, ale upozorňuje i na rizika dalšího duševního vývoje bývalých vězňů. Poukazuje na plachost prvních kroků za bránu tábora, neschopnost rozumově pojmut, že vysněná svoboda už je tu. O něco později se také objevuje touha vše vypovědět. Dále rozpoznává zejména absenci citových reakcí na okolní věci, neschopnost se radovat. Jako rizika pro další život označuje zahořklost způsobenou návratem do běžného života, mezi bývalé sousedy, kteří nebudou schopni nahlédnout a sdílet intenzitu věžňova prožitku a zklamání plynoucí z další rány osudu – po letech čekání na shledání s blízkými vyjde najevo, že není ke komu se vrátit.

2.3.2. Hledání smyslu jako vnitřní rozhodnutí

Jak řečeno, hledání a nalezení smyslu lidské existence je ústředním bodem Franklovy teorie. V mezní situaci se to projevuje dvojím způsobem: (1) je nutno nalézt něco, na čehož základě by bylo možno promítnout vlastní existenci do budoucnosti a (2) je nutno začít vidět smysl existence i v přítomnosti – chápat utrpení jako prostor aktivního činu a svobodného rozhodnutí. Vše se přitom odvíjí od způsobu tázání po smyslu života.

Frankl místo otázky "Co ještě můžu očekávat od života?" nabízí alternativu "Co může život očekávat ode mě?" Tato otázka nám pak může pomoci najít bod, o který bude nadále možno opřít svou existenci – směřovat svůj život do budoucnosti, ke skutečnosti, že na nás čeká např. rodina či práce, pro kterou jsme nepostradatelní. Tímto krokem rozšíříme životní prostor, minimalizovaný na „tady a teď“, o prostor budoucnosti, zbavíme se úzkosti ze života v provizoriu a jeho časové neohraničenosti. Od tohoto aktu je pak už jen krok k tomu, nalézt smysl i v přítomnosti – vzít fakt současného utrpení jako výzvu, kterou je třeba aktivně překonat, prokázat „odvahu trpět“ apod.

V souvislosti s tím je nutné rozšířit i naše představy o smyslu života. Protože život, který by umožňoval aktivní a tvůrčí vytváření hodnot či život spojený s prožitky krásy zde není možný a protože „*teprve utrpení a smrt činí lidskou existenci úplnou*“, smysl má nyní i život, „který ponechává takřka jen onu poslední možnost, jak utvářet svůj život smysluplně, ve způsobu, jakým se člověk postaví k vnucenému vnějšímu omezení své existence.“⁴⁵ Jedinou možností tedy zůstává vidět smysl ve svém utrpení a ve vlastním postoji k němu, chápat je jako nepřenositelnou zkušenost, kterou je třeba získat, či příležitost k překonání sebe samého, zkoušku vnitřního přesvědčení.

Frankl nejprve uznává, že „v rámci psychologie koncentračního tábora je chování člověka jednoznačně utvářeno svéráznými sociálními podmínkami života v lágru.“⁴⁶ Tuto jednoznačnost ale později sám neguje, právě když hledá, kam se vytratila vnitřní svoboda, důstojnost svobodného rozhodnutí. Posléze, na základě lidí, kteří situačním vlivům odolali („třebaže jich bylo málo“⁴⁷), argumentuje: „Každý den a každá hodina v lágru dávaly tisíce příležitostí k vnitřnímu rozhodnutí, které bylo rozhodnutím pro nebo proti propadnutí člověka těm okolním silám, které hrozily uloupit mu to nejvlastnější, jeho vnitřní svobodu, a svěst ho k tomu, aby se zřekl své svobody a důstojnosti[...].“⁴⁸ A dále: „Podle toho, zda člověk zůstane odvážný, statečný, důstojný a nesobecký, anebo zda ve vyhroceném boji o přežití zapomene na své lidství a stane se plně oním stádním zvířetem, které nám vylíčila psychologie lágrového vězně, lze určit, zda člověk uskutečnil, anebo promarnil ty hodnotové možnosti, které mu poskytla jeho bolestná situace a jeho těžký osud [...]“⁴⁹ Je zjevné, že Frankl klade rozhodnutí o svém duševním vývoji do rukou vězně-subjektu. Dále je to patrné i zde: „Vlivům lágrového světa propadá ve vývoji svého charakteru jen ten, kdo před tím *připustil* [podtrženo - dp] svůj pád po duchovní stránce, když padl lidsky. Tento pád však připustil jen ten, kdo už neměl žádnou vnitřní oporu.“⁵⁰ Kdo padl lidsky, stal se „pouhým“ objektem moci. Tato myšlenka ale paradoxně vytváří prostor k další dehonestaci obětí – těch, kteří v této zkoušce neobstáli. Není ale možné zlomenost

⁴⁵ Tamtéž, s. 79.

⁴⁶ Tamtéž, s. 76.

⁴⁷ Tamtéž, s. 77.

⁴⁸ Tamtéž.

⁴⁹ Tamtéž, s. 79.

⁵⁰ Tamtéž, s.82.

a beznaděj lidí způsobenou absencí vnitřní opory chápat jako *připuštění* svého pádu – tj. vnitřní rozhodnutí o něm.

V nalézání smyslu života a vnitřní síly k žití v každé situaci je jádro jeho logoterapie, která se jeví velmi přínosně při aplikaci v běžném životě. Tam ale většinou existuje více podpůrných struktur. Zdá se ale, že na člověka v mezní situaci koncentračního tábora, resp. člověka v konfliktu s totalitní mocí, klade až příliš vysoké nároky. Frankl si je toho sám vědom, když přiznává, že „tak vysokých cílů může dosáhnout jen nemnoho vzácných lidí.“⁵¹

Člověk má tendenci nechávat se strhnout situačními vlivy. Značná část jim podlehne, jiní se pokusí uchovat si svou osobnost přimknutím k „hlubině bezpečnosti“ – nalezením či vytvořením i umělého pevného bodu, o nějž pak opřou celou svou existenci. Kudy ovšem vede linie oddělující tyto dva typy?⁵² Je zřejmé, že ani dispoziční, ani situacionistické analýzy, nepřinášejí absolutní řešení: jsou lidé, kteří nátlaku situace odolají a jsou lidé, kteří podlehnou. Nezdá se mi v tuto chvíli důležité nalézt teorii, která absolutně zodpoví tyto otázky, spíše je nutné přistupovat k problematice viny či mravní odpovědnosti lidí v mezní situaci s největší opatrností a pokorou, abychom se nedopouštěli lichých soudů, které zdiskreditují jedny a glorifikují druhé a které nutně zjednodušují mnohohrstevnatost lidské zkušenosti.

⁵¹ Tamtéž, s. 79.

⁵² Grimaldi rozvíjí hypotézu „nelidkosti“ způsobené jistou zaslepeností, neschopností rozpoznat v druhém svého bližního. V reakci na myšlenky Prima Leviho píše: „To, co je u každého vrozené [v opozici ke kulturou získanému, pozn. dp], a tudíž nejvíce mimovolné, je patrně kov, z jakého je jeho vůle, u jedněch nenarušitelný a nezlomný zatímco u jiných tvárný a téměř křehký.“ (cit. z GRIMALDI, Nicolas. *Nelidskost*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2013, s. 11. Galileo. ISBN 978-80-200-2258-5.)

3. Moskva-hranice

Vedle vývoje postav, na jejichž způsob a míru splynutí s režimem se zaměřuji, je další stěžejní rovina románu obraz Moskvy 30. let. Kniha je mimořádně bohatá na zobrazovaný materiál. Weil dokáže postihnout vlastnosti, které později vymezuje Todorov jako ty, které člověka v mezní situaci nejvíce formují, podrobně popisuje čistky a i další projevy totalitního systému. Např. při prezentaci Jarmily, okrajové postavy, která seznamuje Ri a Fischera: „Byla nepatrným šroubkem v složitém mechanismu vítězné a vládoucí strany, ale dovedla se halit v její velikost, dovedla kráčet v jejím stínu.“⁵³ V tomto výroku zachycuje dokonce dva principy totalitního systému: odosobnění („Cílem systému je proměnit každého v kolečko obrovského stroje tak, aby byl zcela zbaven vlastní vůle.“⁵⁴) a prvek anonymity, jak o něm píše Bauer⁵⁵.

Mnoho motivů bohužel nebylo možno v rámci této práce zmínit. Např. neustálý pohyb mas, kdy jsou lidé rozkazem strany posíláni pracovat na druhý konec SSSR, či lázeňský pobyt u moře, při němž se úplně promění chování lidí, kteří nad sebou přestanou pocítovat sílu strany (není již třeba mluvit o plánech a statistikách, do popředí se opět dostávají přirozené lidské potřeby – sdílet své životní radosti, mluvit o svých vztazích⁵⁶, u žen i mužů snaha se zalíbit). Musela jsem pominout i Fischerovo vyloučení ze strany a průběh jeho čistky. Tato část je zajímavá spíše pro pozorování zaměřená na fungování totalitního systému. Můžeme zde pozorovat stranický aparát v praxi, manipulaci lidmi, požadavek aktivního projevu – ale pouze v souhlasu s oficiální politickou linií, rozdílné rozvrstvení presumpce viny a nevin, princip přísné hierarchie atd. Toto téma by ale bylo rozhodně velmi zajímavé zpracovat v rámci jiné práce.

Vypravěč je extra-heterodiegetický, stojí nad příběhem a nijak se ho neúčastní. S jeho postavením dále souvisí práce s hlediskem – v první knize je hledisko nejprve přiděleno postavě Ri, v druhé a třetí pak Fischerovi. V rámci těchto knih zůstává Jan

⁵³ WEIL, Jiří. *Moskva-hranice*. Vyd. 2. (V Mladé frontě 1). Praha: Mladá fronta, 1991, s. 129. ISBN 80-204-0230-6.

⁵⁴ TODOROV, Tzvetan. *V mezní situaci*. Vyd. 1. Překlad Kateřina Lukešová. Praha: Mladá fronta, 2000, s. 189. Souvislosti (Mladá fronta), sv. 20. ISBN 80-204-0853-3.

⁵⁵ BAUER, Michal. *Souvislosti labyrintu: kodifikace ideologicko-estetické normy v české literatuře 50. let 20. století*. 1. vyd. Praha: Akropolis, 2009, s. 15. ISBN 978-80-86903-97-2.

⁵⁶ Jistě je pozoruhodné, že právě v zobrazení těchto skutečností, pocítujeme jako čtenáři mezery v textu. O manželství Ri a Roberta, a stejně tak o jejím vztahu s Fischerem, se toho mnoho nedozvíme.

Fischer dominantním fokalizátorem, místy se ovšem vyskytne úsek, kde hledisko přechází opět na Ri či ve třetí knize krátká pasáž fokalizace Rudolfa Herzoga.

Nejnápadnějším znakem románu co do formy je kombinace nepřímé neuvozené řeči a polopřímé řeči (v tomto vycházím z terminologie S. Chatmana⁵⁷), přímá řeč se v textu rovněž vyskytuje avšak v podstatně menší míře.⁵⁸ Vedle užití těchto forem pro zachycení skutečných promluv na rovině příběhu se jich užívá i pro verbalizaci myšlenek postav. Z hlediska zaměření mé práce jsou potom zejména polopřímá řeč a myšlení prvky do značné míry problematické, a to v případě, kdy je obtížné rozpoznat, kdo je původcem promluvy a jedná-li se tedy o vyprávěný monolog (pásmo promluv postavy) či o narativní zprávu (promluva vypravěče). Nezdá se ani, že by se otázka této dvojznačnosti dala řešit podrobným zkoumáním jazykové povahy projevů. To poněkud komplikuje mé pokusy o úplnou analýzu postav a zachycení proměn v jejich charakteru.

Často se mění také slovesné časy. Např.: „Musili kráčet opatrně a husím pochodem po okraji cesty, aby neuklouzli, a kolem nich se míhají střelbitě postavy bruslařů.“⁵⁹

Zajímavé je časové ukotvení narativu. Převládají nepřímé náznaky, resp. časová určení pro dnešního čtenáře málo průhledná – např. „*byl 1. rok 2. pětiletky*“, dále víme o existenci palestinských osad a o Hitlerovi v Evropě. Přesnějším časovým údajem by mohl být ten o zavraždění Kirova, tedy o události, která rozpoutá vlnu čistek a bude mít následky i pro Jana Fischera: „Do mrazu třeskl výstřel v Leningradě. Dne 2. prosince

⁵⁷ CHATMAN, Seymour Benjamin. *Příběh a diskurs: narativní struktura v literatuře a filmu*. Vyd. 1. Překlad Milan Orálek. Brno: Host, 2008, 328 s. Teoretická knihovna, sv. 21. ISBN 978-807-2942-602.

⁵⁸ Její výskyt v úvodu knihy, tj. do příjezdu Ri do Moskvy, ale vykazuje známky funkčního použití. Přímá řeč se zde objevuje ve vypjatých situacích a signalizuje (s jedinou výjimkou) jádro příběhu – poprvé když Ri oznamuje otci, že odjíždí do Palestiny, později když se rozchází s Karlem a když se jí její vídeňský přítel snaží rozmluvit interrupci. Vymyká se tomu jiná Karlova promluva, kdy vyjadřuje naději v dobré sousedství s Araby – Ri přitom myslí na zakopané pušky a kulomet osadníků. Přímá řeč poukazuje i na skutečnost Riina rozčarování v době percepce promluvy – to se objevuje i při první přímé promluvě Robertově na moskevském nádraží. Pak už se Ri dostává do styku s dalšími postavami a příznakovost přímých promluv mizí.

⁵⁹ WEIL, Jiří. *Moskva-hranice*. Vyd. 2. (V Mladé frontě 1). Praha: Mladá fronta, 1991, s. 104. ISBN 80-204-0230-6.

byl zavražděn na chodbě svého úřadu Sergej Mironovič Kirov.⁶⁰ I zde však chybí rok a časové určení je explicitně vyjádřeno až v samém závěru knihy.

3.1. Ri

S Ri se seznamujeme hned na začátku knihy, když sledujeme první část její cesty z Prahy do Moskvy. Tam jede za svým mužem Robertem, smluvním inženýrem. Po příjezdu na první sovětskou stanici opouštíme tuto časovou rovinu a následuje analepse. Ta shrnuje život Ri od dětství, kdy „věděla, že patří k velkému domu“, přes její osudy v Palestině, kde se se svým prvním mužem Karlem podílela na založení židovské osady⁶¹, až k událostem po jejím návratu do Evropy, seznámení s Robertem, její druhou svatbu a další, již druhý odjezd do Asie. Poté se opět vracíme do prvotního narativu a již se blížíme k Moskvě. Zbytek první knihy pak sleduje Riinu adaptaci na nové prostředí.

Postava Ri je podstatná tím, že nabízí čtenáři prožitek první zkušenosti s Moskvou. Percepční a konceptuální hledisko Ri nám umožňuje vidět Rusko očima Evropanky, která dosud o Sovětském svazu a jeho zvláštностech četla pouze v novinách, románech či dopisech od Roberta, zná ho tedy pouze prostřednictvím informací z druhé ruky. Funguje zde princip dvojí charakterizace, kdy skrze její vnímání (1) poznáváme Moskvu (přímé zprávy vypravěče se vyskytují v daleko menší míře), (2) můžeme díky jejím promluvám, vnímání a chápání okolních věcí usuzovat na její osobnostní rysy.

Dále je pozoruhodné, že díky analepsi, obzvláště pak díky znalostem událostí v Palestině, můžeme mnohé projevy Riina charakteru vztáhnout k jejím minulým zkušenostem. Z tohoto hlediska je nejzajímavější asi její palestinský „akt vzdoru“, kdy se nepodřizuje většině komunity ani hlasu vůdce-svého muže a zdržuje se hlasování ve věci Eisenfusse, „komunistického štváče“, při svolání tábora lidu.

⁶⁰ Tamtéž, s. 231.

⁶¹ Jistě by bylo zajímavé sledovat v plné šíři paralely mezi životem v Palestině a Moskvě (např. silný kolektivismus, jeho projevy a povaha společného soužití v osadě), bohužel by to ale přesáhlo rámec této práce. Tyto skutečnosti tedy budu zohledňovat pouze v případě, kdy budou relevantní z hlediska posunů a proměn uvnitř charakteru Ri.

3.1.1. Obecná charakteristika

Ri je ryzí Evropanka s patričným vychováním, dcera továrníka z malého moravského města. I přes svou palestinskou zkušenost se životem v osadě stále dá na dobré způsoby, vážnost, důstojnost, galantnost, etiku. Je hrdá, cílevědomá, má pocit výlučnosti – ve škole se s nikým nekamarádila, protože „*tam nebyly děti, které by se jí vyrovnaly*“. Je si vědoma svého původu a chová se podle toho, nikomu ale neubližuje, snaží se zachovat si úroveň, bojovat se svými špatnými vlastnostmi. Mluví anglicky, francouzsky, německy, hodně čte. Je inteligentní, všímavá a empatická, pozoruje dění kolem sebe, vše analyzuje a interpretuje.⁶²

Příjezd do země, kde „*každý vypadá jako dělník*“, je pro ni tedy značným šokem. Její evropské oblečení na nikoho příliš nepůsobí, nikdo jí neuhýbá z cesty, nebere ohledy.

3.1.2. Motiv věcí

Vztah Ri k věcem je důležitým prostředkem její charakterizace. Před odjezdem do Asie nakupuje spoustu věcí, i takové „které se jí zdály zbytečnými, ale které k ní přece mluvily řečí jemných tvarů, elegantních křivek, dokonalých mechanismů.“⁶³ I cestou vlakem, když vzpomíná na Evropu, vzpomíná na její bulváry, taneční sály, kavárny, zboží ve výkladních skříních – šperky, parfémy, střevíčky. Na hranicích pak s celníky bojuje o svou evropskou výbavu. Při první samostatné pochůzce městem se zoufale chce rozběhnout domů, kde je „spousta věcí, jejích, vlastních věcí, evropských, jsou tam knihy, které dávají zapomení, předměty, které těší zrak, je tam gramofon. Stačí několikrát otočit klikou a vložit jehlu do zvukovky, a celý tento svět, svět přízraků, divošských lidí a znetvořené skutečnosti, zmizí [...]“⁶⁴ Když sedí nečinně v moskevské kavárně, dívá se na předměty, které má s sebou, a upíná se na ně jako

⁶² To u ní ale někdy koliduje s vědomím jejího společenského postavení. Například dvojí sovětský metr, jeden pro cizince a druhý pro ruské dělníky, jednou nechápe, jindy se nad ním nepozastaví – na personálním oddělení továrny nepřijme židli v kanceláři po tom, co u okénka viděla čekající Rusy, již druhý den ale s povděkem přijímá, že jako cizinka nemusí obědovat s obyčejnými dělníky a může se v jídelně přesunout do oddělení inženýrů.

⁶³ WEIL, Jiří. *Moskva-hranice*. Vyd. 2. (V Mladé frontě 1). Praha: Mladá fronta, 1991, s. 40. ISBN 80-204-0230-6.

⁶⁴ Tamtéž, s. 56.

k jediné jistotě. Všechny tyto projevy ale nevypovídají pouze o její povaze. Jak později zjistíme, upínání své existence na věci je jev s téměř univerzální platností.

Daniela Hodrová se zmiňuje o vztahu času a věci: „Typologie věcí, s nimiž člověk vstupoval do v různé míře posvátného kontaktu, prozrazuje také zvláštní vztah věci a času: dárek (xénion) – předmět – vzpomínka se vztahoval k minulosti, amulet (apotropaion), předmět k odvrácení zla – k budoucnosti, ostatek (relikvie) k minulosti, insignie, například královské odznaky (koruna, žezlo, jablko, meč), se vztahují k přítomnosti, různá vyznamenání a medaile mají vztah k minulosti. V takových věcech jako by byl zaklet čas.“⁶⁵ Ri si s sebou všechny evropské artefakty skutečně veze, aby ji spojovaly s Evropou, mají být jejími zástupnými symboly. Nefungují ale pouze jako prostředky k přenosu časem a prostorem, tedy k úniku z nepřátelského světa, mají zde rovněž konstruovat kousek prostoru známého, a tím i pocit alespoň minimální ukotvenosti a jistoty. Prostřednictvím evropského vybavení chce doma vytvořit evropský prostor, kousek Evropy, do kterého vnější vlivy nebudou moci zasahovat.

Propojení lidí s věcmi se projevuje i v zobrazení situace žen českých dělníků, které jsou v novém světě zcela izolovány: „Zbyl jim jen stesk, strašný stesk po domově, který vybuchoval v prudkých záchvatech, když došla v konzumu čočka nebo byla snížena norma másla.“⁶⁶ K prostředí, v němž není možno sehnat často ani základní suroviny chovají zásadní nedůvěru, problémem je ale i neznalost řeči a nulová podpora stran jejich mužů. Útěchu však nemohou nalézt ani na abstraktnější úrovni, nedostatečnost moskevských obchodů toto neumožňuje. V tomto případě tak jejich potřeby nejsou uspokojeny nejen materiálně, ale ani prostřednictvím pouhého vizuálního vjemu: „A nač se mají dívat ženy? Jsou vůbec v městě krámy, z jejichž výkladů by se dívala nádhera, šaty, boty, střevíčky, prádlo, plno věcí, jichž sice není možno koupit, ale na něž pohled těší?“⁶⁷

Zcela jiná situace panuje v Insnavu – prominentním cizineckém konzumu určeném zejména pro rodiny inženýrů. „Ženy se hádaly o lepší kousek masa, o místo ve frontě, šermovaly knížkami, vybuchovaly ve sprostých nadávkách, zdálo se, že dojde každou chvíli ke rvačce. V krámu bylo strašlivé napětí, napětí touhy po urvání většího

⁶⁵ HODROVÁ, Daniela. *--na okraji chaosu--: poetika literárního díla 20. století*. Vyd. 1. Praha: Torst, 2001, s.696. ISBN 80-721-5140-1.

⁶⁶ WEIL, Jiří. *Moskva-hranice*. Vyd. 2. (V Mladé frontě 1). Praha: Mladá fronta, 1991, s. 124. ISBN 80-204-0230-6.

⁶⁷ Tamtéž, s. 124.

kousku chleba, lepších potravin. Více urvat, více nahrabat, vzít jídlo před nosem a vyjít vítězně ze zápasu. Byl to strašný pohled, nejstrašnější ze všeho, co viděla Ri v nové zemi. [...] byla by raději hladověla, než se prala o kousek ryby nebo balíček cukrátek a snášela pohledy, v nichž bylo možno číst jen vraždu, násilí, závist, hamižnost a ziskuchtivost.“⁶⁸ Pro vyhlášení „války všech proti všem“⁶⁹ zde ani není třeba mezní situace koncentračního tábora či řízeného navozování hladu. Růžena Grebeníčková ve studii *Jiří Weil a moderní román* poukazuje na schopnost člověka „přinášet oběti a vypovídat nepřítelství druhému“⁷⁰ pro předměty denní spotřeby. Dále mluví o „*nadvládě produkce*“, která je motivací těchto skutečností. Lidem jsou jejich přání podsouvána shora, nejen myslet, ale i přát mají si pouze v rámci své kategorie. Přísunem omezeného množství určitých předmětů, implikuje se obraz toho, co má být kýženým statkem. Vidíme zde tedy manipulaci na té nejnepatrnější úrovni. Co se týče Ri, o několik týdnů později již i ona „dovede uhájit své právo na margarín a uzenou rybu.“⁷¹

Motiv věcí (nejen těch evropských) se postupem času přesto z roviny příběhu Ri vytrácí. Čím více se adaptuje na moskevský život, tím je tento motiv slabší. Úplně ale nemizí a objevuje se průběžně v celém textu, věci totiž „mluví“ stejně jako k západním evropanům i k občanům SSSR.

Abych se vyhnula vytváření dojmu, že věci fungují jenom ve vztahu k ženám, cituji ještě část, kde se Weil věnuje vztahu věcí a dělníků v českém prostředí: „Ri vzpomínala na dělníky z otcovy továrny. Když přicházel některý z nich do otcova domu, zdálo se, že je drcen spoustou věcí, které ho najednou obklopily, rozhlížel se rozpačitě, žmoulal v rukou čepici a mluvil zajímavě a šeptem. A přece byli mezi těmito dělníky lidé, kteří dovedli vyházet o posvácení celou hospodu. V otcově domě se však chovali jako putičky. Tehdy Ri jednou napadlo, že jsou to věci, židle, stolky, pohovky, řezbami ozdobené bufety a skříně, které skličují tyto muže a nutí je k pokorné

⁶⁸ Tamtéž, s. 75.

⁶⁹ TODOROV, Tzvetan. *V mezní situaci*. Vyd. 1. Překlad Kateřina Lukešová. Praha: Mladá fronta, 2000, s. 37. Souvislosti (Mladá fronta), sv. 20. ISBN 80-204-0853-3.

⁷⁰ GREBENÍČKOVÁ, Růžena. *Literatura a fiktivní světy*. Vyd. 1. Praha: Český spisovatel, 1995-, s. 417. Edice Orientace (Český spisovatel (Firm)), sv. 15. ISBN 80-202-0578-0.

⁷¹ WEIL, Jiří. *Moskva-hranice*. Vyd. 2. (V Mladé frontě 1). Praha: Mladá fronta, 1991, s. 82. ISBN 80-204-0230-6.

rozpačitosti otroků.⁷² Předmětem dalšího zkoumání by tedy mohlo být, s jakou silou věci promlouvají v celé sociální struktuře.

3.1.3. Síla kolektivu

Ri už za sebou jednu zkušenost s životem v silně kolektivistickém prostředí má. Tehdy ale přes veškerou svou prvotní víru tento život opustila. Na tomto jejím rozhodnutí se ovšem do jisté míry podepsal i rozpad jejího vztahu s vůdcem skupiny. Postupem času totiž získá značnou nedůvěru k jeho výrokům na adresu Arabů, vidí, že skutečnost je často jinde a Karel ji zkresluje a zjednodušuje. „Dávno ztratila víru v tato slova, lesknoucí se jako solná jezírka, jejichž vodu není možno pít.“⁷³

Klíčovým okamžikem je pak právě hlasování tábora lidu, které můžeme chápat jako paralelu k sovětským stranickým čistkám. Výrok „Všichni poctiví lidé se musí shodnout v boji proti rozvratníkům,“⁷⁴ zaznívá tedy zatím v Palestině, ale je zcela přenositelný i do prostředí sovětských klubů. Ri má ke Karlově řeči odpor, svou pozornost zaměřuje raději na Eisenfusse. Hlasuje se o tom, zda bude vydán Britům. Ri ho vidí jako „malého, přihrblého, hromádku neštěstí, uzlíček kostí“ a ptá se sama sebe, zda má smysl hlasovat „nad hromádkou kostí, zkrvaveným tělem, hlasovat, když všechno je špatná hra, které nevěří ani Karel.“⁷⁵ Rozhodne se tedy zdržet se hlasování, nechce se podílet na této hře. To pro ni ale ve výsledku znamená definitivní rozpad jejich vztahu, po němž se vrací zpět do Evropy.

V Sovětském svazu ale vše vypadá jinak. Po svém vystřízlivění ze sionistických vizí už snům a vznešeným slovům nevěří, nevěří tedy ani sovětské ideologii, ostatně, nemá k tomu ani žádnou motivaci. Je dcera továrníka a její svět je uspořádán zcela jinak, dělníky zná pouze ze vzpomínek na otcovu továrnu. Už prvního večera v Moskvě ale pocítuje, že mezi ní a Robertem se začíná tvořit propast. Ptá se jí na politickou situaci v Československu, posílá ji do politických kroužků, varuje, že bez znalostí v politické sféře nikdo nemůže v Moskvě žít ani pracovat. Jen velmi neochotně jí vysvětluje ruské neologismy. Tento pocit odcizení se postupem času stále prohlubuje. O měsíc později už Ri sama závidí Robertovi továrnu, cítí se totiž dokonale izolována nejen od něj, ale i od všech ostatních. Nakonec ji tedy nepřivedou do továrny ani číselné

⁷² Tamtéž, s. 83.

⁷³ Tamtéž, s. 29.

⁷⁴ Tamtéž, s. 31.

⁷⁵ Tamtéž, s. 32.

údaje a statistiky o plnění plánu, ani stranické fráze Robertových spolupracovníků. Ri jednoduše potřebuje společenské vazby, které se mimo pracovní kolektiv těžko navazují a snad ještě hůře udržují. A samozřejmě v tom hraje roli i otázka společenské prestiže, kterou v nové zemi úplně ztratila.

3.1.4. Okamžiky zlomu

„Nosiči vnesli kufry a vlak vyjel k ruským hranicím. Nyní se již cítila Ri strašně opuštěná. Chtělo se jí plakat a třásla se, již se blíží sovětské Rusko [...]“⁷⁶

Ri cestou do Ruska prožívá enormní úzkost a nejistotu, má strach. Hranice jsou pro ni „*tlamy chrličů*“, cítí se jako „*v posledních okamžicích před operací*“. Několikrát zdůrazňuje, že tam je možné všechno, „*všelicos se může přihodit*“. Atributy Ruska jsou pro ni chlad, špína, je to země cizí, neznámá, podivná, nemožná. Země, která „*je zkratkou a bývala Ruskem*“, země, „*kde lidé nepijí kávu, netančí, nemají automobilů, nejedí do hor na lyže, nechodí do kaváren a místo toho budují socialismus.*“⁷⁷ Veškeré informace, které Ri o Sovětském svazu ví, pocházejí z novin, románů, v lepším případě z dopisů od Roberta.

Ri si s sebou ale veze odhodlání k boji, sen o uchování kousku Evropy pro ni a pro Roberta. Tento sen ale bere poměrně rychle za své.

Už druhý večer v Moskvě, na večíрку v klubu Dzeržinského – centru zahraničních inženýrů, si po několika rozhovorech uvědomuje, že její boj bude mnohem těžší, než si myslela. Cítí již okolní tlak a ví, že její vnější projevy nebudou moci odpovídat jejímu prožívání, bude se muset přetvařovat, navštěvovat kroužky apod. Navíc je znechucena obrazem Evropy, tak jak ji vidí Polja, tlumočnice z Robertova oddělení. Na Evropě ji totiž přitahuje jen to nej povrchnější. Ri navíc šokuje, že Polja zmiňuje v podstatě stejné věci jako ty, po kterých se stýská i Ri (ta je ale schopna vidět jejich širší kulturní souvislosti).

O měsíc později sleduje s další cizinkou, Němkou Grübchen, z okna hotelu demonstraci u příležitosti oslav VŘSR. Tentokrát je jí už zcela jasné, že proti této síle je bezmocná. „Je pokořena, tichá. Smíří se, udělá všechno, cokoliv. [...] Může se vykoupit ze své samoty jen pokorou.“⁷⁸ Místo, kde by se mohla skrýt a žít po svém, není v tomto

⁷⁶ Tamtéž, s. 19.

⁷⁷ Tamtéž, s. 17.

⁷⁸ Tamtéž, s. 95.

světě možno nalézt. Grübchen dokonce několikrát zopakuje, že skutečný život je jen v továrně. Ri tedy rezignuje a stanovuje si nový cíl – „musí vniknout a zařadit se do světa Robertova, nic jiného jí nezbyvá“⁷⁹.

V zimě už se její spojení s Evropou trhá, její vzpomínky na ni jsou navíc v konfliktu s obecně přijímaným obrazem, který už převzal i Robert. I pro něj už je Evropa pouze „*místem stávek, koncentračních táborů a nezaměstnanosti*“. Sama cítí, že i její vlastní vzpomínky na Evropu se pomalu ztrácejí. „A co pak? Ri musí přece žít, i zde musí žít. Dá se zase zítra do práce, musí se více učit, musí porozumět tomuto cizímu světu.“⁸⁰

Ri se tedy nakonec dostane do továrny na kuličková ložiska, nejdříve pracuje jako nekvalifikovaná pracovní síla mezi leštičkami, rychle ale postupuje. Mimořádně působivá jsou pak shrnutí následující vždy po elipsách: „Ri pracuje již dva měsíce v továrně. Není již leštičkou, dávno se již učí pracovat na automatickém soustruhu, pomalu již bude splňovat normu. Již se naučila říkat ‚naše továrna‘. [...] Ri se naučila mluvit odborně, opatřila si montérky s dlouhými kapsami, sahajícími přes kolena.“⁸¹ Doma studuje doporučenou literaturu, u nich v bytě probíhají národohospodářské a politické diskuze, nakonec získává i údernický diplom. V úplném závěru knihy oznamuje, že se stává vedoucí oddělení. Chodí na schůze, hlasuje při čistkách. Přesto, když po první zkušenosti s čistkou, kam všichni bezpartijní musí téměř povinně, nemůže spát a přemýšlí, ví, že by nemohla obstát. „Ani dnes, kdy je dělnicí, by se nemohla vychloubat přerodem a láskou k sovětskému řádu. Tam někde v hloubce číhá, odpor, nepřátelství, ještě není všechno potlačeno a vyrovnáno, ještě se někdy hlásí pokušení.“⁸² Nyní už ale nechce bojovat za kousek Evropy, nastupuje boj za „vypálení všeho cizího“, tedy svého vlastního, ze svého nitra.

3.2. Jan Fischer

Jan Fischer se poprvé objevuje na scéně ještě v rámci první knihy, jeho první charakteristiky jsou tak opět dány fokalizací Ri: „V té chvíli po schodech sestupoval

⁷⁹ Tamtéž, s. 95.

⁸⁰ Tamtéž, s. 86.

⁸¹ Tamtéž, s. 122.

⁸² Tamtéž, s. 138.

rychle člověk oblečený evropsky, ale již s lehkým nádechem nedbalosti, příznačné pro cizince žijící delší dobu v Rusku.“⁸³, dále pak promluvou okrajové postavy, Jarmily, členky strany, se kterou se Ri baví na schodech klubu pro zahraniční dělníky: „Pracovník strany (důraz na slově strana), Čech, tak něco jako žurnalista. Žádná zvláštní figura, literát, intelektuál, tady má také literární práci. Překládá a něco píše.“⁸⁴ Už při prvním rozhovoru Fischera s Ri Moskva mizí, opět se obnovuje spojení s Evropou. Ri si všimá, že se něčím odlišuje od ostatních členů strany, jejích přátel.

Jejich situace je zcela odlišná. V první řadě, Fischer je narozdíl od Ri straník, do SSSR přišel dobrovolně, v Rusku už žije delší dobu (jak dlouho, není přesně řečeno) a na své cestě za sžitím se se sovětským řádem je tedy o něco dál. To ovšem neznamená, že bude úspěšnější. Jeho příběh je také mnohem více propojen s osudy dalších lidí.

Změna hlediska umožňuje zachytit život v Moskvě o něco hlubším vhledem, než jak je tomu v případě Ri, která je v SSSR „nováčkem“. Zatímco u Ri jsem se tedy věnovala zejména procesu vplývání do systému, kapitolu věnovanou Janu Fischerovi budu strukturovat jinak. Pokusím se jeho postavu analyzovat na základě knihy V mezní situaci a dohledat vlastnosti, které zde Todorov tematizuje. V souvislosti s tím bude patrně poukázáno i na některé principy fungování totalitního režimu. Akcent, který Fischer klade na jejich projevy v každodenním životě, osobní nespokojenost plynoucí často právě z nich a jeho reakce na tyto skutečnosti ostatně rovněž nepřímo prezentují jeho charakter.

Oproti poměrně rozsáhlému popisu osobní historie Ri, o Janu Fischerovi se tyto informace nedovídáme. V první kapitole druhé knihy se rovnou seznamujeme s jeho aktuální situací. Ta je ilustrována scénou z politického kroužku, který Fischer vede pro dělníky Metrostroje. Již zde je řečeno, že je „smrtelně unaven“, únavu pociťují i dělníci, kteří právě přišli ze směny. Nikdo se tedy na práci příliš nesoustředí, dělníci raději poslouchají, zatímco Fischer přemýšlí, kde zažene hlad. Poprvé zde narážíme na nemožnost uspokojit vysoké nároky strany. Jak může člověk pracovat řádně, když se nestihne mezi jednotlivými činnostmi ani najíst? Motiv střetu pracovního režimu a nutnosti řešit běžné životní situace se později objeví znovu v případě propuštěné

⁸³ Tamtéž, s. 126.

⁸⁴ Tamtéž, s. 127.

písařky, které se Fischer zastane. Po ukončení hodiny s dělníky se vypravuje na návštěvu k Ri, kde se začne hlouběji projevovat jeho vztah k sovětské realitě.

3.2.1. Obecná charakteristika

Fischer stejně jako Ri cítí silnou vazbu na Evropu. Nesní o ní však z věčné stránky, ale v kontrastu „*života odříkání, ploužení se po schůzích, mobilizování sebe i jiných do práce*“. Utrzuje se ale v tom, že „*nesmí být jiného než stranického života*“, náhlé spojení s Evropou prostřednictvím Ri, stykem s jiným způsobem života, vnímá jako velké ohrožení svého dosavadního úsilí: „Avšak tanec a hudba, rozradostnělé tváře – to všechno tajilo v sobě nebezpečí a Jan si ho byl vědom. Tolik práce mu dalo, než se všeho vzdal a stal se pracovníkem strany, a přece musil stále zápasit.“⁸⁵ Fischer dávno rozumově přijal, že strana má právo požadovat od něj práci, nadšení, osobní zaujetí, přesto se ale nemůže vzdát pocitu, že tohle je málo. „Jan se nemůže přinutit, aby necítil únavu, aby si někdy neříkal, že je jeho život šedivý, neosobní a bezvýznamný.“⁸⁶

Všechny tyto pocity ale potlačuje, nespokojenost si vysvětluje vlastní nedostatečností, pochybnosti se snaží přebít další prací. To vše z přesvědčení o kladných hodnotách, jež režim vytváří. Usilovnou prací se ale snaží i odrazit případnou nedůvěru ke své osobě. Při stranických schůzích totiž nemá potřebu znovu a znovu opakovat dávno řečené, nechce exaltovaně řečnit a přistoupit na „*pravidla hry*“. Nechce pro jiné žádat trest, kárat pro nedochvilnost a odsuzovat různé další nedostatky. To ovšem může budít mnoho otázek, „*má protestovat, má proklínat, má odsuzovat*.“⁸⁷ V těchto charakteristikách se objevuje to nejpodstatnější, podrobněji se však dílčím rysům budu věnovat v příslušných kapitolách. Rozpor mezi jeho vlastní ideou o straně a prožíváním okolní reality je ale pro jeho postavu určující.

3.2.2. Odosobnění, sebeodosobnění

Fischer se v několika případech angažuje ve věcech praktických problémů nižších zaměstnanců ústavu, „*technického aparátu*“. Na jednom z těchto případů nyní můžeme představit jeden z hlavních principů totalitního režimu – odosobnění.

⁸⁵ Tamtéž, s. 148.

⁸⁶ Tamtéž, s. 154.

⁸⁷ Tamtéž, s. 153.

Do věci písáčky Kleinmichelové se Fischer vložil zcela náhodně po přečtení velmi strohé poznámky o jejím propuštění. Právě tato strohost ho vede na její bývalé oddělení, kde se pak od jejích spolupracovnic dozví lidské pozadí příběhu – opuštěna manželem nemohla si dovolit platit hlídání dětí, každé ráno tedy hledala sousedky, které by byly ochotny se o ně postarat. Bydlela daleko za Moskvou, a proto často chodila pozdě. To nakonec vedlo k jejímu propuštění. Pod tímto rozhodnutím byl podepsán Minkin, administrativní ředitel úřadu.

„A kolem je veliká sovětská země, šlechetná, velkomyslná a spravedlivá. Není možno, aby byla Kleinmichelová potrestána a doháněna k zoufalství, rozdrčena byrokratickým strojem, i když je ‚případ vyřízen‘.“⁸⁸ Fischer tedy vyvine úsilí k nápravě, zapojí další pracovníky a jeho přičiněním je nakonec přijata zpět, dostane navíc i přídatky na děti.⁸⁹

Explicitně je tu pojmenován problém byrokracie. Ten souvisí s principem odosobnění, který je pro totalitní systém typický. Jak píše Todorov: „Totalitní ideologie pokládá lidské jedince za nástroje, za prostředky k uskutečnění politického či dokonce kosmického projektu.“⁹⁰ A dále: „Odosobnění druhého a sebe sama má na svědomí totalitní zlo v mnohem větší míře než jakékoliv sadistické či primitivní pudy.“⁹¹ Minkin se navíc chová hrubě k podřízeným, nijak mu to ale nezabraňuje se na schůzích rozplývat láskou k Sovětskému svazu. Nadměrně zatěžuje svého šoféra (ten později rovněž vyhledá Fischerovu pomoc). K principu odosobnění se tak přidružuje další - uspokojení z uplatňování moci nad druhými.

Vraťme se ale k poslední citaci. Totalitní systém neodosobňuje pouze své oběti, ale i vykonavatele moci, tenduje v podstatě k odosobnění každého bez rozdílu.

⁸⁸ Tamtéž, s. 156.

⁸⁹ Je rozhodně zajímavé porovnat tento případ se stranickou čistkou, při níž je vyloučen a ve svém důsledku zřejmě i fyzicky zlikvidován Číňan Li-Čen. Ten je obviněn ze spekulace, která je chápána jako mimořádně závažný čin, „vědomé rozvracení sovětského hospodářského řádu“. Obžalobu vede Herzog, a co je zarážející, nechce vyslyšet Li-Čenovu obhajobu, jakkoli ta vše vysvětluje (z čínského vězení zničený žaludek, potřeba speciální stravy, nedostatek peněz). „Omlouvat spekulaci není možno žádnou polehčující okolností,“ (cit. z WEIL, Jiří: *Moskva-hranice*, s. 194.) je pak výrok člověka, jež veškerý svůj volný čas věnuje neplacené práci a vymáhá lidem byty, přiděly navíc a další hmotnou pomoc.

⁹⁰ TODOROV, Tzvetan. *V mezní situaci*. Vyd. 1. Překlad Kateřina Lukešová. Praha: Mladá fronta, 2000, s. 183. Souvislosti (Mladá fronta), sv. 20. ISBN 80-204-0853-3.

⁹¹ Tamtéž, s. 184.

V předchozí kapitole jsem nastínila Fischerovo sebezapírání, potlačování individuality, jedná se o proces sebeodosobnění. V jeho pocitech bezvýznamnosti, šedivosti života snad můžeme rozpoznat touhu vidět se i jako cíl, nikoli pouze prostředek. Co se ovšem týče jeho vlastní životní nespokojenosti, chybu hledá vždy sám u sebe. Opakovaně operuje s myšlenkou (sebe)potvrzování své způsobilosti pro výkon kategorie „člen strany“, a to ve všech situacích, ve kterých ho můžeme pozorovat. Za normálních okolností, kdy neprobíhají žádné významné společenské události: „Práce tu je, až příliš mnoho práce, ale není tu radost z práce. Je to ovšem Fischerova vina, není tím, čím by měl být, na čistce mu to řekli správně. Zbývá jen uznat svou vinu a podřídit se. A to je málo.“⁹² I na závěrečné schůzi, kde je vyloučen: „Nekrvácel pro tuto zemi, neproléval za ni krev, neumíral pro ni tyfem, hladem a chladem, byl jen jejím hostem a chtěl si koupit její lásku prací, běháním po schůzích a kroužcích.“⁹³ Jeho víra v ideologii samotnou je v tomto případě neochvějná, v další kapitole uvidíme, že tato věrnost ideálu se projevuje i jinak. Pouze při cestě do Německa chápe sebe samého jako důstojného člena, který svou příslušnost ke straně prokázal činem. Avšak později po návratu upadá opět do stejného rozpoložení, pochybuje zda vůbec vykonal něco významného, přemýšlí o tom, zda by větší důležitost nemělo vykonávat řádně svou každodenní práci.

3.2.3. Zbabělost x odvaha

U Fischera je několikrát explicitně zdůrazněna jeho zbabělost. Když na něj partorg Finkelbruch začne líčit past, chce se vzdát, je příliš unavený a ví, že tento boj nemůže vyhrát. „Ale tak: je mi lhostejné, je-li Finkelbruch partorgem, co na tom záleží, že je neschopný, že jedná s lidmi hrubě, že si nevšímá sociálního postavení technického aparátu, že službičkuje Minkinovi a komukoli z mocných, aby si zachoval teplé místočko. Co je mi do Finkelbrucha, jen když mne nechá žít a nebude mi překážet v mé práci. Praštím prostě se vším, ať má Finkelbruch radost.“⁹⁴ Přesto se ale zastane několika dalších lidí (Kleinmichelová, Minkinův šofér, Konůpek) a pomůže jim řešit jejich nelehkou situaci – ač žádná jeho funkce to nevyžaduje. Ví, že je třeba to udělat, a do jisté míry je mu určitě vzorem i Herzog, který rovněž pomáhá řešit reálné životní situace ostatních. Ačkoli v případě šoféra by raději žádné kroky nepodnikal a nechal se

⁹² WEIL, Jiří. *Moskva-hranice*. Vyd. 2. (V Mladé frontě 1). Praha: Mladá fronta, 1991, s.154 . ISBN 80-204-0230-6.

⁹³ Tamtéž, s. 249.

⁹⁴ Tamtéž, s. 178.

vést svými zájmy, vykoná, co je třeba. Stejně tak jako když se později odhodlá k účasti na záchranné akci a jede do Berlína předat dokumenty umožňující záchranu Herzoga. Vypravěčem je tedy po většinu textu odvaha jednoznačně negována. Výjimkou je právě scéna rozhodnutí k cestě do Německa: „Stisk ruky. Pevný, přátelský stisk ruky. Je v něm dík, i důvěra, i naděje. Je v něm společenství nejvyšší, které přemáhá i smrt, jím je povznášen ubohý, bezvýznamný Fischer do řad bojovníků, jím přestává zbabělost a začíná odvaha.“⁹⁵ Vidíme zde opět motiv příslušnosti ke straně. Ještě silněji se tento motiv projeví ve vlaku, když se smiřuje s možností vlastní smrti. Právě tato „*smrt ve jménu boje*“ ho má přiblížit straně, stvrdit jeho právo na členství v ní, uvést ho „*do společenství nejvyššího, společenství hrdinů a obětí*“. Je tedy pozoruhodné, že zatímco v každodenní realitě Fischer odvahou příliš neoplývá, v okamžiku mezní situace a „*přijetím možnosti smrti*“ ji objevuje. Podobně se to projevuje i při konfrontaci jeho „*všednodenního zbabělství*“ s Herzogem, který připomíná padlé a mučené v Evropě. Fischer se hájí, sám zde klade do kontrastu každodenní a mezní situaci: „Kdybych tam byl, jistě bych neutekl, to je přece jiná věc, to je přímý boj. Asi bych tam také prohrál, ale neutekl bych.“⁹⁶

Je ale důležité říci, že toto jeho nalezení vnitřní síly je možné pouze skrze přítomnost jiné ctnosti – věrnosti ideálu, kterou můžeme pozorovat, pokud se zaměříme na otázku, čím jsou akty pomoci druhým motivovány. V případě šoféra by odmítnutí bylo „*zradou na společné věci*“. „Jakou cenu by měla vlastně slova, kdyby nesloužila spravedlnosti? [...] Fischer je slabý, zbabělý, ale tady poroučí země, krev nebyla prolita nadarmo.“⁹⁷ U písáčky pak pozorujeme podobnou motivaci. Pokud jde o Herzogovu záchranu, Fischer, dotazován zda tuto akci podnikne, nejprve pociťuje strach, rozmyšlí, zda by vydržel případné mučení a nevyzradil žádné informace. Významné je také jeho připodobnění se k nástroji: „Má Fischer vůbec právo se rozmyšlet? Zlomí-li se nástroj z litiny, který byl dočasně vytvořen, protože nebylo po ruce oceli, nebude ho škoda.“⁹⁸ Zde se opět objevuje princip sebeodosobnění. Jako nejdůležitější se ale jeví poznámka o jeho osobě jako jediné možnosti k Herzogově záchraně – můžeme zde tedy pozorovat

⁹⁵ Tamtéž, s. 221.

⁹⁶ Tamtéž, s. 179.

⁹⁷ Tamtéž, s. 187.

⁹⁸ Tamtéž, s. 221.

jakousi součinnost principu odosobnění a zároveň i činu vyvíjenému pro přítele⁹⁹. Oproti vnitřní soudržnosti hrdinů, kterou při vymezení heroických ctností zmiňuje Todorov, pozorujeme zde mezi jednotlivými vlastnostmi konflikt. Fischer je zbabělý, přesto v sobě najde odvahu k velkým činům i dalším drobným zásahům. Sílu mu dodává právě věrnost ideji Sovětského svazu. Do značné míry tedy jeho jednání určuje právě vědomí příslušnosti ke straně, kterou stále vidí jako ideál a chce si zasloužit čest být jejím členem – ačkoli stojí častěji než jiní tváří v tvář lidem, kteří jsou sovětským řádem drceni.

Odvahu ale nečerpá pouze skrze svou příslušnost ke straně, fungují zde i mezilidské vazby. Noc před odjezdem do Německa Fisher navštěvuje Ri – pokud bude moci žít dál v jejích vzpomínkách, nebude mu jeho smrt připadat tak strašná. Sám Fischer potřebuje mít možnost vzpomínat ve chvíli smrti či trýznění na lidský dotek, lidskou blízkost. Snaha systému zpřetrhat tyto vazby a nahradit je výhradně vztahem ke straně se tak v této situaci nesetkává s úplným úspěchem. Podobně se to projevuje i když se Fischer v sanatoriu v Soči snaží upamatovat na moskevské léto. Vybavuje si pouze práci, schůze, kroužky... Až později se mu vynořují moskevská nábřeží, domy oddechu, parky. V tento okamžik si slibuje žít „*pokryteckým životem*“ – dát straně, co zasluhuje, utrhnout ale část života i pro sebe. Později ale najede do stejných kolejí, zjistí, že přes únavu a vyčerpání toto není možné. Vidět i jiný než stranický život je zde ale dáno explicitně do souvislosti se zbabělostí: „Vidí, i když mu za to budou nadávat zbabělců, že je ještě jiný život a jiný svět, jež opomíjel.“ Tuto dvojakost odvahy a zbabělosti v osobním a stranickém pojetí by bylo možno dále sledovat.

Ačkoli je v této kapitole problematizována jeho motivace pomoci druhým a můžeme jen stěží uvažovat o pomoci lidem poskytované kvůli jim samým, mají jeho činy pro druhé často i existenční význam v prostředí, kde obyčejně vládne lhostejnost, odosobnění, uspokojení z uplatňované moci. Ač tedy jeho pomoc plyne zprostředkovaně skrze službu svému ideálu, důležité je, že tato pomoc vůbec přichází. Ukazuje to právě na vnímání rozdílu mezi ideálem a jeho reálnou podobou. Zatímco ostatní slouží pouze aktuálnímu uspořádání světa nezávisle na jeho projevech,

⁹⁹ Nebo v souladu s principem odosobňování – pro dobrého straníka. Je otázkou, zda cítí Herzoga více jako osobního přítele či jako naplnění ideálu člena strany, pro kterého je možno se obětovat. Lidí, kteří naplňují nároky strany, by tak heroizoval, u ostatních, kteří by těmto požadavkům nemohli dostát, by se pak odosobnění podle situace projevilo či ne (čistka Li-Čena x Kleinmichelová).

s lhostejností k osudu lidí a jejich redukcí na pouhé kategorie, Fischer si patrně uvědomuje, alespoň v několika situacích, že aby budování ráje, nového světa, mělo vůbec smysl, nemůže tento systém rezignovat na individuální lidský osud. Přesto ale i on tomuto systému podléhá, jeho potřeba pomoci je omezená. Na schůzích-čistkách hlasuje v neprospěch obviněných stejně jako všichni ostatní, cítí se unaven, protože „v každé z nich bylo napětí lidského osudu a v každé musil být Fischer soudcem, alespoň musil hrát úlohu soudce hlasováním.“¹⁰⁰ Na schůzi, kde je projednáván jeho vlastní případ, by zřejmě odsoudil i sám sebe: „Je zločincem tak jako tak, byl naň pasován a musí se zaň považovat.“¹⁰¹

3.2.4. Důstojnost

Uvažovat o Fischerově důstojnosti zdá se velmi problematické. O tuto ctnost se připravuje svým sebeodosobňováním, lhostejnou spoluúčastí na čistkách. Zdá se ale pochopitelné, že důstojnost se nedá uplatňovat důsledně ve všech životních situacích. Celkem neproblematicky se ale projeví poté, co je Fischer obviněn z účasti na protistranických činnostech. V době, kdy čekal v moskevském hotelu na odjezd do Německa, se měla konat konference přívrženců opozice, kde se rovněž měl připravovat atentát na Kirova. Fischer tato obvinění nemá jak vyvrátit, musel by porušit slovo, promluvit o své tajné cestě. Tím by ovšem mohl ohrozit Herzogův život. Nemá ani jistotu, že by mu někdo uvěřil a že by toto tvrzení snad někdo potvrdil. Zachovává tedy mlčení po dobu výslechu Finkelbruchem, nesnaží se ospravedlnit ani když je vylučován ze strany. „Zemřel-li Herzog, je jeho mlčení zbytečné, ale nezemřel-li, nesmí zemřít jeho vinou. Jan Fischer dal slovo a neporuší je.“¹⁰² Rozhodnutí dodržet slovo může být pro něj likvidační, přesto je pro něj důležitější, než pochybné snahy o sebezáchranu. Právě v tomto rozhodnutí tkví jeho důstojnost.

Ve výše citované části *Moskvy-hranice* si rovněž všimněme, že je užito celého Fischerova jména. Jan Fischer je nám v knize uveden plným jménem, což umožňuje práci s příznakovostí. Zatímco kvantitativně zcela převládá pouze označení příjmením, jinde je užito celého jména, na několika místech se objevuje pouze křestní jméno Jan. Soudím, že označení příjmením souvisí s jeho odindividualizovaností, která se zejména

¹⁰⁰ WEIL, Jiří. *Moskva-hranice*. Vyd. 2. (V Mladé frontě 1). Praha: Mladá fronta, 1991, s. 237. ISBN 80-204-0230-6.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 249.

¹⁰² Tamtéž, s. 258.

projevuje v každodennosti – a proto označení převažuje, zatímco použití plného tvaru jména dává jeho signifikátu větší váhu, jaksi poukazuje na skutečnou osobnost v její úplnosti. To je patrné v momentě, kdy mluví jednotliví řečníci při projednávání jeho případu. Zatímco Vrba (Fischerův nadřízený) ho vnímá pouze jako jednotku, odosobňuje ho a jím podávaný obraz Jana Fischera přizpůsobuje obecné představě o nepříteli, „*nyní vypravuje o jakémisi Fischerovi*“, když mluví Minkin, se kterým se Fischer několikrát dostal do sporu, Fischer, který si je vědom Minkinova pocitu zadostiučení, už je schopen jeho obžalobu poslouchat: „Zrádce, bandita, vzteklý pes – to za Kleinmichelovou, která byla vyhozena a které se zastal Herzog, to za šoféra, který nechtěl pracovat šestnáct hodin pro Minkina. Bylo to spravedlivé a za spravedlnost se platí. Ať tedy mluví Minkin, Fischer není již bezejmenným zrádcem, jedním z tisíců, ale živým Janem Fischerem. Minkina je možno poslouchat a najít sebe v křížovatkách řečí.“¹⁰³ Pokud se jedná o označení křestním jménem, objevuje se v situacích osobního významu, při procházkách s Ri, hlavně však v závěru knihy, kdy je ve své vyvrženosti z kolektivu nucen hledat a přijmout sám sebe. Odkazuje tedy na subjektivost jeho postavy – v protikladu k objektovosti postav přimknuvších se ke straně.

Jako další projev Fischerovy důstojnosti můžeme chápat jeho širší chování na závěrečné schůzi. Jsme zde svědky kolize důstojnosti a odosobnění-přijímání viny za nedostatečnou práci, neschopnost splňovat nároky strany, nedostatečnou bdělost a neudání jednoho ze zatčených, známého z večerů u Ri, Tonyho. Přestože, zejména v případě uznání viny za neudání Tonyho, můžeme o jeho důstojnosti pochybovat, jako důležitější se jeví fakt, že o nic takového ve skutečnosti neusiloval. Fischer o tomto vskutku uvažuje – když se o Tonyho zatčení dozví a obává se, že se na něj také soustředí pozornost strany. Ve stejném okamžiku ale ví, že ničeho takového není schopen.

Co je ale důležité, Fischer svých chování při čístce nedostává jejich nepsaným scénářům. „Ani nepopírá, ani se nebrání, ani se neodvolává na revoluční minulost, zásluhy a svědectví významných soudruhů.“¹⁰⁴ A dále: „Ne, Fischer neplakal, neprosil. Žádal dokonce, aby byl potrestán. Žádal to klidným hlasem, jako by osud, který ho

¹⁰³ Tamtéž, s. 255.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 258.

čeká, nebyl pádem do propasti a cestou na smrt.“¹⁰⁵ Je diskutabilní, zda je toto chování zdůvodnitelné spíše pokorným přijetím viny a trestu za svou každodenní slabost, či vědomím své vlastní cti prokázané cestou do Německa (a rovněž následným držením slova). Podstatné však je, že tímto vybočením z pravidel neupevňuje formální stránku čistky a narušuje uměle vytvářený obraz nepřítele republiky. Dosah stranických strategií se tak snad skutečně zmenšuje: „Nenávist, zprvu žhavá a prudká, se proměnila v chladné opovržení a rozmrzelost. Nepodobalo se to nijak filmu, ve kterém se přiznává odhalený záškodník a usedavě pláče.“¹⁰⁶

A otázka Fischerovy cti, sebeúcty se ostatně projevuje už mnohem dříve. Před odjezdem do Německa na okamžik zaváhá – je ještě možno couvnout, věc je tajná, nikdo by se o jeho slabosti nedozvěděl. Jediní lidé, kteří o akci ví, jsou Badulescu – Herzogův kolega, tajemný neznámý – jakýsi velitel akce a právě sám Jan Fischer, dobře si vědomý toho, že tento čin by neobhájil zejména sám před sebou. Právě sebeúcty je možno chápat jako synonymum důstojnosti: „chci, aby to, co činím, obstálo před mým soudem.“¹⁰⁷

Vlastnosti, které Todorov definuje v poměrně přehledné struktuře ctností heroických a všedních, všedních nectností a problému totalitního heroismu, prolínají se v osobě Jana Fischera se stejnou mírou, jaká je obtížnost existence v podmínkách totalitního systému. Podobně je tomu i u Rudolfa Herzoga, na jehož postavu se nyní podíváme podrobněji.

3.3. Rudolf Herzog

Rudolf Herzog je svým způsobem Fischerovým protipólem. Na rozdíl od intelektuála Fischera, Herzog je z dělnického prostředí, prošel rumunským vězením a v Moskvě se stal profesionálním politickým pracovníkem. Na Moskvu se jako politický emigrant upínal s veškerou nadějí, nakonec se tam skutečně dostal a považuje nyní za svou povinnost vše zemi splatit svou prací. „Herzog byl vděčný. Země mu dala

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 258.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 258.

¹⁰⁷ TODOROV, Tzvetan. *V mezní situaci*. Vyd. 1. Překlad Kateřina Lukešová. Praha: Mladá fronta, 2000, s. 73. Souvislosti (Mladá fronta), sv. 20. ISBN 80-204-0853-3.

práci, chléb a střechu nad hlavou. Střecha byla děravá, chléb byl černý, práce byla namáhavá a vysilující. Záleží snad na tom? Nemá práva žádati více.“¹⁰⁸

Zpočátku se nabízelo uvažovat o zvláštním spojení heroických a všedních ctností (konkrétně starostlivosti), ač by tyto vzájemně byly v poměrně problematickém vztahu. „Jeden typ ctností se liší od druhého tím, komu jsou činy jimi inspirované určeny: jednotlivci nebo abstrakci, slečně Tennenbaumové nebo nějaké ideji Polska. [...] V podstatě však jde o to, zda má člověk zemřít (a žít) pro lidi nebo pro ideje.“¹⁰⁹ Herzog je v příběhu chápán jako veskrze kladná postava. Je zcela oddán straně, pomáhá lidem v těžkých situacích, má „*kamarádsky hrubý a zároveň něžný*“ vztah k podřízeným, k zaměstnancům nižšího řádu. Je přímý, otevřený, vzdělaný. Zároveň u něj ale můžeme pozorovat skutečnosti, které jeho bezvýhradnou kladnost zásadně problematizují a nakonec poukáží spíše než na všední ctnost starostlivosti opět na všední nectnost odosobnění druhých. Rozdává například z vlastního cizineckého přídelu jídlo ostatním, ale jeho vlastní dítě „*občas nemá mléko*“. Mohl by zažádat o lepší byt, ale z vděčnosti straně za to, co má, žije se ženou a malým dítětem v dřevěném domku s děravou střechou, v noci pak nespí, protože obírá z dítěte štěnice. Výstižně se k tomuto vyjadřuje Todorov: „U silně věřících však láska k Bohu (nebo ke komunistickému ideálu: „Miluji tě, Staline!“ zvolá jedna horlivá bojovnice, když začíná blouznit) může dosáhnout takového stupně, že jim brání milovat konkrétní osoby.“¹¹⁰ A dále: „Hrdina je samotář, dokonce dvojnásobný: jednak proto, že bojuje spíše za abstraktní hodnoty než za konkrétní jednotlivce; jednak proto, že s osobními vazbami je zranitelnější.“¹¹¹ Herzog tak sice bojuje za ostatní soudruhy, „cítí se spojen s komunistickými bratry“, vůči své vlastní rodině ale příliš starostlivosti neprojevuje. A jak sám říká: „Revolucionáři by se neměli ženit.“¹¹² Je si dobře vědom toho, že svojí ženě zničil život, není ale schopen tuto skutečnost nijak změnit. Je tedy nakonec otázkou, zda péči o jeho souputníky vůbec chápat jako projev starostlivosti, která by

¹⁰⁸ WEIL, Jiří. *Moskva-hranice*. Vyd. 2. (V Mladé frontě 1). Praha: Mladá fronta, 1991, s. 160. ISBN 80-204-0230-6.

¹⁰⁹ TODOROV, Tzvetan. *V mezní situaci*. Vyd. 1. Překlad Kateřina Lukešová. Praha: Mladá fronta, 2000, s. 28. Souvislosti (Mladá fronta), sv. 20. ISBN 80-204-0853-3.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 64.

¹¹¹ Tamtéž, s. 16

¹¹² WEIL, Jiří. *Moskva-hranice*. Vyd. 2. (V Mladé frontě 1). Praha: Mladá fronta, 1991, s. 180. ISBN 80-204-0230-6.

měla být adresována konkrétním osobám. V tomto případě, zdá se ale, že je opět nutno počítat s odosobňováním druhých, redukcí osob na kategorie „*soudruh*“, „*komunistický bratr*“ apod., jimž jedině svou péči směřuje.

Stejně jako u Fischera, jsou zde patrné rozpory v této distribuci zájmu a pomoci. Společně vyvíjejí tlak kvůli případu Kleinmichelové, Herzog však nemůže akceptovat postup Li-Čena, který ale má zjevně stejnou příčinu, a to bezvýhodnou sociální situaci. Nahrává to otázkám, zda by Li-Čenovi ochotně pomohl, kdyby se ten rozhodl věc řešit oficiální cestou a o pomoc někoho požádat. Věřím, že solidarita s bývalým vězněm by byla zcela samozřejmá. Li-Čen ale jednal na vlastní pěst (snad ze stejného důvodu, pro který Herzog upírá pomoc vlastní rodině, tj. netroufá si žádat více: „Snad mi nemůže dát úřad lepší byt. Možná, že si ho nezasloužím. Rozhodně se ho nebudu nikdy domáhat.“¹¹³) a projevil tak z hlediska Herzogova nedůvěru straně. Té straně, které Herzog obětuje všechno, nejen život svůj, ale i lidí, se kterými svůj život spojil.

Pokud mám nějak shrnout společné znaky postav, všechny tři odkazují na proces potlačení individuality. (1) Rudolf Herzog je straně zcela oddaný a plně se s ní identifikuje, za myšlenky komunismu a jejich šíření dokonce položí svůj život. Jeho osobnost vplynula do kolektivní víry natolik, že přestává reflektovat životní podmínky své rodiny. Pozorujeme u něj heroické ctnosti, jejichž projevy ovšem znemožňují péči o své nejbližší. Ačkoli je tedy vyjeven jako hrdina, potlačení individuality je u něj dokončeno, což jej posouvá na pól objektovosti. Vladimír Macura ve své studii *Obraz vůdce* popisuje souběžné fungování mechanismů totožnosti a přísné hierarchie v totalitním systému, dále zde rozpracovává emblematické Stalina i Gottwalda a tvrdí, že zatímco vůdce se stává jmenovatelem celého systému, občan naopak své jméno ztrácí a je vnímán pouze v rámci určité kategorie. „Tváří v tvář osobnosti, která se stala jménem, tíhne subjektivita ostatních k tomu být jen „já, bezejmenný já, /já voják svého lidu.“¹¹⁴ V *Moskvě-hranici* není explicitně vyjádřen kult Stalina, tuto funkci tedy přebírá jméno hlavního města Moskvy, které se stává symbolem nového řádu: „V rumunských

¹¹³ Tamtéž, s. 160.

¹¹⁴ MACURA, Vladimír, Karel KOUBA, Vit SCHMARC a Petr ŠÁMAL. *Šťastný věk: a jiné studie o socialistické kultuře*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2008, s.112. Edice Orientace (Český spisovatel (Firm)), sv. 15. ISBN 978-80-200-1669-0.

žalářích, ve spárech siguranzy, si říkali vězňové: „Ještě je Moskva.“¹¹⁵¹¹⁶ Na opačném pólu stojí zpráva o smrti Herzogové: „Nezemřel Rudolf Herzog ani Papadakis, zemřel dělník, jeden z bezejmenných.“¹¹⁷ Přes svoji proklamovanou kladnost, hrdinství a sebeobětování spěje jeho osud pouze k tomuto, v novinách je oznámení o jeho smrti vytištěno na poslední stránce a nejmenším písmem, jeho rakev je vedena k hřbitovu na obyčejném nákladním voze. Je pouze tělem-splněným plánem. (2) Jan Fischer by rád plnil nároky strany, skutečně by chtěl jít ve stopách Herzoga a vyčítá si nedostatek vůle a negativní emoce, které v něm vyvolává každodenní střet s realitou. Přesvědčuje sám sebe o tom, že si nemá nač stěžovat, nikdy přece nefáral do dolů, nepracoval tvrdě při těžbě dřeva, nezažil manuální práci. Cítí se být dlužníkem země, ve které žije. Aktem přiblížení se svému ideálu je pak jeho cesta do Berlína, najednou cítí, že udělal maximum, dal všanc svůj život a potvrdil tak to, že je hoden být členem strany. Situace se ale radikálně promění, v zemi probíhají čistky, jakákoli nesrovnalost je okamžitě důvodem k podezření – Fischerova „prodloužená dovolená“ a skutečnost, že nemůže udat, kde se v kritické době vyskytoval, se mu stává osudnou. A konečně (3) Ri, která o život v Sovětském svazu nijak nestála, se zcela adaptuje. Dokonce i poslední pojitko s Evropou, které spatřuje právě ve vztahu k Janovi, nakonec ráda obětuje. Už jí nic nebude překážet v jejím cíli. Otázkou zůstává jak dlouho může toto úsilí vydržet.

Obecně tedy také u postav Fischera a Ri můžeme pozorovat pozvolný posun (či alespoň pokus o něj) na škále subjektivost-objektivost: „Protiklad mezi tulákem, loupežníkem, kouzelníkem (stvořitelem) – subjekty povýtce – a neindividualizovanou nebo schematickeo-alegoricky charakterizovanou masou či jedinci se rýsuje jako protiklad mezi skutečným bytím s jeho vztahem k přírodě a vesmíru a pouhým

¹¹⁵ WEIL, Jiří. *Moskva-hranice*. Vyd. 2. (V Mladé frontě 1). Praha: Mladá fronta, 1991, s. 160. ISBN 80-204-0230-6.

¹¹⁶ „Komunistovi ‚Moskva‘ není něco cizího. Náš komunistický dělník cítí dobře, že ‚Moskva‘ není někde daleko v Rusku, nýbrž že je v něm, že jako člen Internacionály je prostě kusem této ‚Moskvy‘, čili že ‚Moskva‘ je konec konců on sám.“ (cit. z NEJEDLÝ, Zdeněk. „Rozklad“ KSČ. In: VLAŠÍN, Štěpán, ed. *Avantgarda známá a neznámá: 1929-1931. Svazek 3 Generační diskuse*. 1.vyd. Praha:Svoboda, 1970, s. 61.

Dostupné z: <http://www.ucl.cas.cz/edicee/index.php?expand=/antologie/avantgarda/AVA3>

¹¹⁷ WEIL, Jiří. *Moskva-hranice*. Vyd. 2. (V Mladé frontě 1). Praha: Mladá fronta, 1991, s. 262. ISBN 80-204-0230-6.

existováním splněním na vnějších věcech, společenském úspěchu a prestiži.“¹¹⁸ A zatímco postavy se přesouvají k pólu objektovosti, země, strana a kolektiv zaujímají místo na pólu subjektovosti. Hodrová v souvislosti s tím mluví o deheroizaci postav. Na pólu objektovosti stojí „evidentně nehrdina, člověk s vlastnostmi málo výraznými, v krajnosti bez vlastností, neindividualizovaný či nepatrně individualizovaný jedinec, subjekt zřetelně tíhnoucí k potlačení subjektovosti (blíží se „věci“). Osud podobné postavy není výjimečný, naopak je tuctový.“¹¹⁹ Tomuto se snad nakonec mírně vymyká postava Fischera. Nikoli však z vlastní vůle, ale jen nuceným vyloučením z kolektivu je sám odsouzen ke znovunalezení své subjektovosti.

¹¹⁸ HODROVÁ, Daniela. *--na okraji chaosu--: poetika literárního díla 20. století*. Vyd. 1. Praha: Torst, 2001, s. 572. ISBN 80-721-5140-1.

¹¹⁹ Tamtéž, s. 594.

4. Život s hvězdou

Život s hvězdou je jedním z prvních českých děl zobrazujících téma holokaustu. Společně s dílem Arnošta Lustiga byla kniha zařazena do publikace Reference Guide to Holocaust Literature.¹²⁰ Vedle dobových zobrazení Němců a Čechů jako jednoznačného rozvržení zla a dobra vynikla svým uměleckým pojetím, existenciálním tónem a také absencí hodnotících vyjádření.

Obraz čekání na soud, který se objevil už v *Moskvě-hranici*, je zde rozveden a stává se rámcem celého textu, který je prosycen motivy nejistoty. Život s hvězdou začíná promluvou Josefa Roubíčka k jeho společníci Růženě. Zanedlouho se ale dozvíme, že Růžena není přítomna a její existence je i celkově znejistěna. Narativ sám je časově a místně nezakotven. Nenajdeme zde jediný letopočet, s povědomím o historických událostech je však možno dění souvisle datovat, od počátků registrací, přes označení židů hvězdou a první transporty až k heydrichiádě. Jedinými konkrétními místními jmény jsou Střešovice a Lípa, oproti nim stojí „pevnostní město“ a „východ“. Tak je posílena univerzalita prožitku vypravěče – příběh je přenosný, stává se tak podobenstvím o existenci člověka v nejistém a nepřátelském světě převrácených hodnot. Nebezdůvodně píše Radok Weilovi: „Ještě než jsem přečetl doslov říkal jsem si Franz Kafka.“¹²¹ Kafkovské reminiscence jsou více než patrné, ostatně, jak upozorňuje Holý, v první verzi knihy s názvem *Maskir* se vyskytují dokonce doslovné odkazy na Kafkovo dílo.¹²² Společným rysem je i zdůrazňování byrokracie a jejích odosobňujících mechanismů, dále absence konkrétního obrazu původce zla. Weil se důsledně vyhýbá označení „Němci“, „nacisti“, apod. V příběhu vystupují pouze jacísi „oni“, charakterizovaní jako ti, kteří milují věci, zdobí se umrlčí lebkou a oslavují smrt, pokřikují cizím jazykem. Takovéto zobrazení ještě podtrhuje velikost jejich moci. Tato až nadlidská síla se s vývojem hlavního hrdiny přece jen trochu oslabuje. Jejich počáteční přízračnost se zvolna nahrazuje karikovanými obrazy.

Působivý je i básnický jazyk, postavy mluví někdy až knižními výrazy. Weil sám čerpá i z Bible kralické. Konkrétně přejímá téměř identicky první verš Žalmu 130:

¹²⁰ HOLÝ, Jiří. *Šoa v české literatuře a v kulturní paměti*. 1. vyd. Praha: Akropolis, 2011, s. 203. ISBN 978-808-7481-141.

¹²¹ LA PNP, f. Weil Jiří. Strojopisný opis korespondence.

¹²² HOLÝ, Jiří. *Šoa v české literatuře a v kulturní paměti*. 1. vyd. Praha: Akropolis, 2011, s. 17. ISBN 978-808-7481-141.

„Z hlubokosti voláme k tobě, Hospodine,“ který se několikrát opakuje, když Roubíček poslouchá v synagoze jména lidí pro nový transport. Při popisu transportů vypravěč užívá *verba sentiendi*, ačkoli se Roubíčkovu transport vyhne a jako obyvatel předměstí není ani jejich přímým svědkem. Zdůrazňuje se tak jeho empatie, pocit sounáležitosti s bližním.

Jak zmíněno v úvodu práce, Weilův román se místy rovněž setkává s Franklovým *A přesto říci životu ano*. Popisuje vliv naděje na lidskou psychiku, naděje, která způsobuje, že lidé jsou schopni sami sobě kopat hrob, i Weilovy postavy tak podléhají „šílené víře v omilostnění“. Podobně jako Frankl se Weil také táže po smyslu lidské existence a utrpení.

4.1. Josef Roubíček

Situace Josefa Roubíčka je zcela jiná než ta, kterou žijí postavy *Moskvy-hranice*. Roubíček nemůže směřovat k identifikaci se systémem, který usiluje o jeho likvidaci a než se tak má stát, je ze společnosti alespoň vyloučen a izolován. Přesto se dá uvažovat o vplývání do systému, které můžeme vidět v přistoupení některých židů na nacistickou logiku, vnitřní přijetí jejich ideologie, které se projevuje především jako odsouzení lidí, kteří se rozhodli jednat v rozporu s německým „právem“. Roubíček tomuto vnitřnímu přijímání vzdoruje. Tuto linii vzdoru je možno sledovat od začátku příběhu, první jeho projevy vypravěč klade dokonce před začátek vyprávění. Je ale jasné, že totalita jeho životní situace se na něm nějakým způsobem projeví. V následujících kapitolách chci tuto situaci popsat a sledovat sérii jeho drobných vzpour, která je završena rozhodnutím do transportu nenastoupit.

4.1.1. Obecná charakteristika

Analepse, kterých je užito zejména pro zvýšení kontrastu mezi Roubíčkovou protektorátní zkušeností a jeho předválečným životem, nám umožňují vhled do základních charakteristik jeho osobnosti. Před válkou navázal vztah s již vdanou Růženou Pospíchalovou. Na povaze jejich vztahu můžeme sledovat Roubíčkovy sklony unikat před realitou. Růžena se jeví jako mnohem praktičtější, více uvažuje o budoucích věcech, tíží ji zejména neustálé lhaní manželovi. Několikrát Roubíčka povzbuzuje

ke společnému útěku do zahraničí. Ten se však brání jakémukoli rozhodnutí, namítá, že neumí než sčítat položky, v cizině by byli ztraceni. Nechut' jednat se opět projeví těsně před válkou. Růžena už v této situaci manžela opustit nemůže, radí ale alespoň Roubíčkově, aby si odjezdem zachránil život. Její výzva zůstane bez reakce. Uzavřenost před realitou pak motivicky doplňuje zmínka o tom, že ani před válkou Roubíček nečetl noviny.

4.1.2. Redukce životního prostoru a „časové trilogie“

Jak známo, židovská komunita byla vystavena legislativní šikaně, která ji postupně zbavovala majetku a dalších prostředků, dále měla židy izolovat od ostatní společnosti.¹²³ Kárný v této souvislosti mluví o „ghettu beze zdí“¹²⁴. Postupné ořezávání svobod, prostoru a času je formující situací Roubíčkově dalšího vývoje. Mimo nejrůznější vyhlášky upravující povolenou dobu nakupování, možnost vstupu na veřejná místa i ulice či šeptané zvěsti o osmé hodině večerní jsou dalšími faktory zima a hlad, které mají rovněž ochromit a tlumit jakoukoli aktivitu. „I hlad se naučil křičet. [...] Snad miloval slabost, snad mě chtěl vidět pokořeného. Ale vždyť jsem s ním nesmlouval, byl jsem jenom rád, že se chová tiše. Báł jsem se, že jej probudím. [...] neměl rád, když jsem pracoval. Chtěl jen, abych tiše ležel, abych se nehýbal a abych ho nerušil ze spánku.“¹²⁵

Totalitní režim pracuje i s časem, všechny časové roviny podléhají postupnému vyčleňování židů ze společenského života. Minulá existence je člověku odepřena a zrušena, např. ztrátou zaměstnání, posléze i majetku. Upření práva na ty i nejzákladnější věci (návštěva sadů, kin, jízda vlakem, tramvají) činí jejich minulý život příznakem dávno ztracených možností, do kterého se přesto často uchylují. Obraz této zářivé minulosti se ale později začíná drolit, stává se stále přízračnější. Budoucnost je znejistěna, s ubíhajícím časem se začíná stále více rovnat transportu. Přítomnost je už jen jakési provizorní fungování. Zimbardo zdůrazňuje, že člověk potřebuje všechny

¹²³ V protektorátní Sbírce zákonů a nařízení z roku 1942 se tak píše např.: „Ministerstvo vnitra a politické úřady jemu podřízené jsou povinny bdíti nad tím, aby veřejný pořádek, klid a bezpečnost, jakož i veřejná mravnost nebyly ohrožovány stykem židů s ostatním obyvatelstvem.“

¹²⁴ KÁRNÝ, Miroslav. *"Konečné řešení": genocida českých Židů v německé protektorátní politice*. Vyd. 1. Praha: Academia, 1991, 182 p. ISBN 80-200-0389-4.

¹²⁵ WEIL, Jirí. *Život s hvězdou ; Na střeše je Mendelssohn*. Vyd. v tomto souboru 1. V Praze: Československý spisovatel, c1990, s. 29. ISBN 80-202-0222-6.

časové roviny, pouze společně mohou působit vyváženě a harmonicky. Jakékoli omezení časové perspektivy působí na člověka destruktivně.¹²⁶ Frankl se vyjadřuje obdobně. Ztráta budoucnosti znamená nemožnost zacílení, která ohrožuje člověka ztrátou smyslu života (podobně jako ztráta perspektivy u dlouhodobě nezaměstnaných). Dále ho ohrožuje „retrospektivní existencí“, tedy upřením sebe samého do minulosti. „Totální popření hodnoty reality, jež koresponduje s provizorním způsobem existence v koncentračním táboře, svádí v konečném důsledku člověka k tomu, aby se nechal unášet proudem, aby připustil svůj úpadek, protože stejně ‚nic nemá cenu‘.“¹²⁷ Vrcholem těchto procesů je pak redukce lidského života na číselné označení.

4.1.3. Deformace mezilidských vztahů

V takové situaci člověk potřebuje opěrné body ještě více než za normálních okolností. Roubíčková samomluva – často vykládaná jako jakýsi znak jeho osobní abnormality – je zcela normální reakcí člověka, který zůstal sám bez rodiny, bez přátel a bez vazeb na širší společenství. Fundovanější výklad tohoto jevu nabízí i Vladimír Papoušek: „Uzavřený prostor dává subjektu právo definovat vztahy k vnějšímu světu po svém, nezávisle na konkrétní existenci toho, s čím vede právě dialog. [...] Důležitou podmínkou vzniku fantómu je v tomto případě především život v izolaci, v ghettu, do něhož se hrdina uchyluje sám, anebo častěji je mu tento život vnucen nějakým vnějším zásahem.“¹²⁸ Tak i Roubíček říká: „Musil jsem s někým mluvit, byl jsem sám, úplně sám v ledové mansardě, plné zápachu a čmoudu.“¹²⁹ První jeho společníci se pochopitelně stává Růžena. Frankl píše o tom, jak se svou ženou podobně „hovořil“ v táboře: „Ale můj duch nyní zaplňuje postava, vyvolaná onou úžasně živou představivostí, jakou jsem v normálním životě vůbec nepoznal. Hovořím se svou ženou. Slyším, jak mi odpovídá, vidím ji, jak se usmívá, vidím její povzbudivý a posilující

¹²⁶ ZIMBARDO, Philip G. *Moc a zlo: sociálně psychologický pohled na svět*. Praha: Moraviapress, 2005, s. 83. Knihovna Ceny Nadace Dagmar a Václava Havlových VIZE 97, sv. 7. ISBN 80-861-8180-4.

¹²⁷ FRANKL, Viktor Emil. *A přesto říci životu ano: psycholog prožívá koncentrační tábor*. 3. vyd. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2006, s. 84. Osudy, 21. ISBN 80-7192-866-6.

¹²⁸ PAPOUŠEK, Vladimír. O židovské literatuře a gravitačním poloměru člověka. *Český jazyk a literatura*. 1991-92, roč. 42, č. 7-8, s. 150.

¹²⁹ WEIL, Jirí. *Život s hvězdou ; Na střeše je Mendelssohn*. Vyd. v tomto souboru 1. V Praze: Československý spisovatel, c1990, s. 11. ISBN 80-202-0222-6.

pohled, a přestože je jen mojí představou, její pohled teď září více než slunce, které právě vychází.“¹³⁰ Poukazuje rovněž na nedůležitost fyzické přítomnosti, dokonce i fyzické existence dané osoby. I kdyby byla mrtva, intenzita prožitku z fiktivního rozhovoru by se nezměnila: „[...] láska se jen nepatrně zaměřuje na tělesnou existenci člověka, o to více je ve své největší hloubce zaměřena na duchovní existenci milovaného člověka, tak jak je (jeho ‚So-sein‘, jak říkají filozofové). Takže jeho ‚Dasein‘, tedy to, že ‚je právě u mne‘, dokonce i jeho tělesná existence, to, zda ‚je naživu‘, je naprosto irelevantní.“¹³¹ Dalším Roubíčkovým společníkem je kocour Tomáš, opět někdo, kdo na jeho promluvy nemůže reagovat. Jeho izolace se posléze projeví v neschopnosti komunikovat (více kap. 4.1.5.). Posledním jeho blízkým je až za války získaný přítel, dělník Materna. Ten se později ukáže být jeho kotevním bodem, spojnicí se světem nezavržených – někým, kdo stojí mimo společenství smrti. Jako takový má v Roubíčkově příběhu velmi důležitou funkci.

Jak řečeno, Růžena se snaží přimět Roubíčka k útěku do bezpečí. Při této příležitosti mu říká: „[...] budeš mít hrozný život, vždyť máš jen sebe a takovým lidem se špatně žije v těžkých dobách.“¹³² Avšak ve světě, kde se převrátily hodnoty a kde sice osamocení může přinášet různé obtíže, rodinné vazby jako trvalá hodnota rovněž nezůstaly nezasaženy. Když jde Roubíček navštívit starého přítele ze školních let, Pavla, je dvakrát ujištěn o svém štěstí vyplývajícím z toho, že rodinu nemá. „Máte štěstí,“ promluvila poprvé jeho žena, ‚Pavel mi říkal, že jste svobodný.“¹³³ Později dodává i jeho přítel: „Kdyby nebylo toho dítěte, bylo by to všechno snazší. Máš štěstí, Pepíku, že nemáš rodinu.“¹³⁴ Raul Hilberg píše v souvislosti s útekem z varšavského ghetta: „Ten, kdo živil ženu a děti, většinou na útěk nepomyšlel, ale zato mladí, silní a nezávislí lidé byli postaveni před dilema.“¹³⁵ Rodinné vazby znamenají v tomto světě

¹³⁰ FRANKL, Viktor Emil. *A přesto říci životu ano: psycholog prožívá koncentrační tábor*. 3. vyd. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2006, s. 47. Osudy, 21. ISBN 80-7192-866-6.

¹³¹ Tamtéž, s. 49.

¹³² WEIL, Jiří. *Život s hvězdou ; Na střeše je Mendelssohn*. Vyd. v tomto souboru 1. V Praze: Československý spisovatel, c1990, s. 12. ISBN 80-202-0222-6.

¹³³ Tamtéž, s. 51.

¹³⁴ Tamtéž, s. 52.

¹³⁵ HILBERG, Raul. *Pachatelé, oběti, diváci: židovská katastrofa, 1933-1945*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2002, s. 161. Historické myšlení, sv. 18, sv. 2. ISBN 80-7203-472-3. Dále popisuje situaci varšavského ghetta: na přítomnosti a práci mladých silných lidí byl závislý osud všech ostatních, zejména těch, kteří nepracovali – žen, dětí a starých lidí.

nevyhovitelnou odpovědnost, sounáležitost, pro kterou jsou většinou jakékoli plány útěku či ukryvání předem ztraceny. Třebaže jsou tyto vazby stále plny lásky, dostávají se do tragického nasvícení.

Roubíčková jediná rodina jsou jeho strýc a teta, kteří ho vychovali. Situace je naprosto zlomí, nejsou schopni rozeznat zlo a dobro, vystrašení tráví celé dny doma a jejich vzájemné vztahy se synovcem jsou tím velmi zatíženy. Vedle absurdních obvinění a výčitek ale přesto probleskne pouto blízkého vztahu – když Roubíčkově jeho teta nabídne buchtu na cestu domů. S postupem událostí se jejich vztah ještě více vyhrocuje. Dalším zábleskem je pak až loučení před radiotrhem: „Sbohem, Pepíku,“ řekl strýc, „vid, že se na mne nezlobíš, za všechno, co jsem ti řekl?“ „Sbohem, Pepíku,“ políbila mě teta, „snad aspoň ty to přežiješ.“ „Přežijeme to všichni a všichni se zase sejdeme, všechno bude zase krásné, až se sejdeme,“ řekl jsem.¹³⁶

V Roubíčkově příběhu nemá rodina důležitou funkci, je ale několik jednotlivců, zejména z řad Židů, kteří mu ve vhodný okamžik poskytnou pomoc. Nejprve ho pozve na oběd starý známý Wiener, později dostane značný finanční obnos od Pavla, také chleba se sádlem od venkovského žida, se kterým se dá do řeči při registraci ve Střešovicích. Od spolupracovníka ze hřbitova získá před očekávaným transportem darem cibuli. Mimo židovstvo pak stojí Materna, který mu opatří maso, omastek a cigarety, od jeho matky pak Roubíček dostává buchtu a zbytky pro kocoura. Dále tu je železničář, který ho po incidentu v tramvaji zve na pivo. O těchto výjevech by se dalo uvažovat jako o indexech Roubíčkovy charakteru, vedle toho ale dohromady vytvářejí silný obraz společenství, kdy i v situaci, která všechny obklopuje, existuje nezištná pomoc, vnitřní soudržnost. Tento obraz stojí v opozici k promluvě člověka ze hřbitova: „[...] pamatujte si, nikdo vám nic nedá ani nepůjčí, i kdyby to byl kapesní hřebínek nebo kůrka chleba.“¹³⁷

V kontrastním světle jsou pak předvedeny jiné charaktery: sousedka, kterou zajímá Roubíčkův dům, strážníci, kteří „*se již také naučili křičet*“, udavači a kolaboranti. Máňa, která se sňatkem chce vyhnout pracovnímu nasazení v Říši a bez větších výčitek mentálně pracuje s tím, že „*bytů bude dost*“. Proměnu chování ale pozorujeme i u Židů sestěhovaných ve velkém počtu do malých prostor nebo těch, kteří

¹³⁶ WEIL, Jirí. *Život s hvězdou ; Na střeše je Mendelssohn*. Vyd. v tomto souboru 1. V Praze: Československý spisovatel, c1990, s. 106. ISBN 80-202-0222-6.

¹³⁷ Tamtéž, s. 92.

se podílejí na vyhlazovacích činnostech jako „gladiátoři“. Pozoruhodná je scéna zakončená Roubíčkovým vyhozením z tramvaje: „Vystup, špinavá svině,“ křikl na mne člověk v cizí řeči s odznakem na klopě a strčil do mne prudce, až jsem se zapotácel. Rozhlédl jsem se po tramvaji, byla dosti naplněna, tváře lidí byly strnulé, lidé se dívali do země, jako by tam hledali peníz, který se zakutálel pod dřevěnou podložku. Nikdo z lidí nemluvil, bylo slyšet jen skřípavý hlas: „Vystup, svině, nebo...“¹³⁸ Tato scéna může čtenáře v prvním momentu naplnit rozhořčením – nikdo se nikoho nezastane, dá vzpomenout na Burkeho „*ty, kdo mlčí ke zlu*“. V přímém konfliktu se ale vojákovi lze postavit jen těžko. Je ale možno pomoci zpětně, či se jinak podílet na ilegální činnosti. Pochopitelně však tyto aktivity zůstávají neviditelné.

Deformaci mezilidských vztahů (ale i podřízení se německým nařízením) nejvýznamněji zobrazuje příběh Robitschka – Roubíčková protipólu, kterému se bohužel z důvodu rozsahu práce nemohu věnovat.

4.1.4. Člověk a věci

Pokud v *Moskvě-hranici* měly věci charakter prostředníka v přenosu časem a prostorem, byly nositelkami vzpomínek či umožňovaly snění, v *Životě s hvězdou* se stávají prostředníky smrti, jsou nositeli zkázy a přílišné sepětí člověka s věcmi vede jejich majitele do záhuby. Scény zdůrazňující toto smrtící sepětí jsou velmi výrazné, Weil staví před čtenáře chladné výjevy situací, kdy je možno majetku obětovat lidský život. Klade tak neustále otázku hodnoty lidského života. Tak nacisté vypravují transport bohatých, aby mohli ukořistit jejich jmění. Na osobní úrovni je to například Robitschkova manželka, která po něm kvůli uchování rodinného majetku vyžaduje sebevraždu. Nacisté jsou vůbec vykresleni jako „*ti, kteří milují věci*“. „Tamti jsou příliš nenasytí, chtějí všechno – domy, obchody, nábytek, prsteny, automobily a hračky. Milují věci, nebojí se loupit a vraždit pro věci. Milují všechny věci, i věci chudáků – ubohé skříně a obnošené boty. [...] Mnoho lidí zemře, protože mají tak rádi věci.“¹³⁹ Roubíček se raději uzavře do polorozbořeného domku s nadějí, že když nic nemá, nic mu nemohou vzít a nějaký čas zůstane mimo jejich pozornost. Akt ničení vlastního majetku se ale ukáže být jednáním sebezáchovné hodnoty: „[...] jednou se také přišli podívat na dům. Přijeli automobilem, skočili do domu, nemluvíli se mnou.

¹³⁸ Tamtéž, s. 78.

¹³⁹ Tamtéž, s. 91.

Nemusel jsem jim nic ukazovat, uviděli škvíru, která trhala dům vejpůl, všimli si tašek, které se válely na zemi, a vytloučených oken se zprohýbanými rámy. Nedívali se na mne, jeden z nich řekl nadávku ve své řeči, naskákali do automobilu a odjeli.“¹⁴⁰

Mimo zbavování se věcí z důvodu zvýšení bezpečnosti (což bylo brzy znemožněno soupisy majetku a zákazy disponování s ním) se v knize vyjevuje obraz oprošťování se od věcí jako cesta ke svobodě, naopak lpění na věcech jako prohra. Věci nemohou být opěrným bodem lidské existence. Lidé často zcela iracionálně lpí na věcech nulové hodnoty. Tento fetiš však člověka enormně zatěžuje, když žijí v touze uchránit před zkázou nejen sebe, ale i nemovitosti, nábytek či další vybavení bytu. Roubíčková teta si do transportu balí staré zrezlé formičky na keksy, na batohu má přivázanou formu na bábovku, která ji při chůzi neustále tlučte do zad. Nejen Roubíček si uvědomuje, že toto sepětí lidí s věcmi může přinést smrt. „Měli jsme odjet,“ řekl Pavel, „byla to velká chyba. Ale nechtělo se mi, víš, člověk z pohodlní, nemůže se odhodlat k nějakému řešení.“ Rozhlédl se po pokoji. „Člověk je otrokem věcí.“¹⁴¹

4.1.5. Řeč, slova, přeznačování

„Všechno mělo zůstat na svém místě, a když se všechno pohnulo, tak nikdo nemůže vědět, co bude dál.“¹⁴² Totalitní režimy silně pracují s jazykem, vytvářejí svoji mytologii a propagandu. Svou politikou přeznačují svět, dávají věcem a jevům jiné hodnoty a vkrádají se do myslí občanů. Jedním z faktů, které trýzní protektorátní Židy je nečitelnost prostředí, neschopnost orientace a znejasnění řeči. Tak se i Roubíček naučil nevěřit žádným slovům, ví, že mají „jiný, hrozivý význam“ a často se snaží dobrat právě tohoto nového smyslu.

Roubíčková situace je charakteristická i tím, že žije v izolaci, ve které postupně ztratil schopnost smysluplně komunikovat – obzvláště se to týká první fáze, kdy mluví pouze k nepřítomné Růženě a ke kocourovi.¹⁴³ K cizím lidem promlouvá pouze krátké, úsečné věty, kterými chce co nejrychleji konverzaci ukončit. Tak se mu lékař, který uděluje hodnocení pro pracovní nasazení svěruje: „„Stydím se, že to musím dělat, je to

¹⁴⁰ Tamtéž, s. 38.

¹⁴¹ Tamtéž, s. 50.

¹⁴² Tamtéž, s. 73.

¹⁴³ Výjimkou je návštěva u Pavla, kde vede družný rozhovor s celou jeho rodinou. Svůj podíl na tom může mít fakt, že jde o starého přítele. Podstatnější ale je Roubíčkovu sdělení, že „na ničem nezáleželo než na této chvíli, která se podobala chvílím z dávných dob“ (s. 50)

hanba, měl bych léčit lidi.“ A Roubíček odpovídá: „Nemohu vám pomoci, [...] nemohu nikomu pomoci, jsem sám“.“¹⁴⁴ Ještě výraznější je to při Roubíčkově přiřazení na hřbitov. Jeho promluvy jen velmi slabě navazují na předešlé řeči ostatních. Na vyprázdňenost řeči a neschopnost vyjádření poukazují i slova, která se Roubíčkově vynořují ve vypjatých situacích – kukureke tucivod, parketový vosk. S postupujícím časem je Roubíček schopen tuto svou neschopnost reflektovat a tak si říká: „Asi jsem již mrtev [...] Možná že dovedu mluvit jen s mrtvými, protože mají jinou řeč než ostatní lidé, a s udavači, kteří se této řeči naučili, aby mohli olupovat mrtvolky. Možná že dovedu mluvit s Tomášem, protože je také zdechlina, po které lidé házejí klacky a plechovky, aby ji zapudili. A také s Růženou mluvím, která je stínem, která snad nebyla nikdy na světě, patrně jsem ji stvořil v dýmu, čmoudu a zápachu [...]“¹⁴⁵ Po delším čase práce na hřbitově ale schopnost komunikace znovu nabývá, a tak v textu ubývá i promluv k Růženě a Tomášovi.

Vedle nacistického přeznačování si povšimněme přeznačování II. stupně: Roubíček hovoří o strhávání hvězdy jako o „veselé hře“, transporty označuje jako „cirkus“, ve kterém figurují „gladiátoři“, Terezín je v tomto sémantickém celku „zvěřinec“. Vrcholem této potřeby je přeznačení čísel – strýce a tety – zpět na „něco živého, co bude růst podle vlastních zákonů.“¹⁴⁶ Zasadí tedy na jejich památku na zahradě kaštan. „[...] potřeboval jsem památku na strýce a tetu, abych jim mohl prokázat posmrtnou čest. Nemohl jsem prokazovat tuto čest číslům.“¹⁴⁷

4.1.6. Linie vzdoru

První známky odporu proti totalitě německých nařízení můžeme pozorovat již v úvodní kapitole. Zde nás Roubíček uvádí do situace, popisuje svůj dům s vlhkým kolem na stropě: „[...] sám jsem rozbíjel v létě tašky sekerou, byl jsem sám v domě, chtěl jsem, aby se rozpadl, přál jsem si, aby se rozpadl v trosky, než se mnou nějak zatočí.“¹⁴⁸ Později se ukáže, že vzdor není stoprocentní substancí těchto činů, v počátku se jedná spíše o jakousi směs – destruuje to, co je zájmem nacistů, ale i jeho vlastním, zároveň se „*nechává zahnat*“ tam, kde ho pravděpodobně nechají co nejdéle existovat,

¹⁴⁴ Tamtéž, s. 45.

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 58.

¹⁴⁶ Tamtéž, s. 182.

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 181.

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 13.

je to tedy zároveň i forma úniku. „Ale chtěl bych se nějak z té hry vytáhnout, aby ji hráli beze mne. Nejdříve jsem to zkusil tím, že jsem se zavřel v rozbořeném domě mezi popraskanými zdmi v pokoji bez nábytku. Ale vytáhli mě jako králíka z kotce za uši.“¹⁴⁹ Je třeba zdůraznit že se zatím jedná pouze o první něvedomé reakce, podstatné však je, že předznamenávají jeho další vývoj.

Vedle destruuujícího vzdoru je možné sledovat i pozitivní tvůrčí akty. V tomto ohledu je důležitý motiv pěstování zeleniny. Moment, kdy se rozhoduje namísto falešné jitrnice koupit semena rostlin, je podobně bezděčný a stejně prakticky založený jako zničení majetku, který by mu přinesl smrt. Roubíček tak ale přesto odporuje chování, které mu vnucuje hlad a provizorní situace. Nepřijímá v tomto okamžiku pouhé přežívání ze dne na den, ono „tady a teď“, nýbrž se tímto krokem obrací do budoucnosti. Pokud sází zeleninu, které by se najedl, až vyroste, počítá s určitým časovým horizontem své existence. Dále prožívá radost z něčeho, co vytvořil vlastníma rukama. Pěstováním zeleniny na hřbitově se tento motiv ještě umocňuje, Roubíček je za tuto práci šťastný – pěstují s kolegy něco, čím se mohou nakrmit lidé. Situaci vnucovanou proměnu osobnosti znovu odmítne, když jde předat svou cibuli Robitschkovi. Ví, že pokud ji dostal do transportu a nikam nejede, nemá na ni nárok. Nezachová se tedy tak, jak velí situační vlivy, neuvažuje vůbec o tom, že by si ji mohl nechat a zvýšit tak svou šanci na přežití.

Kromě toho postupně začíná překračovat hranice jemu vytčeného prostoru. Přechovávání kocoura je opět pouze jakousi předzvěstí – vede ho samozřejmě jiná, emocionální motivace. Strhávání hvězdy, nedělní jízda tramvají či noční návštěvy u Materny ale už znamenají jasné „ne“ oklešťování jeho životních možností. Hvězdu si Roubíček poprvé strhne, když je vyhozen z tramvaje: „Podal mi nůž, odpáral jsem si hvězdu. Zdálo se mi, že mi po ní zůstala stopa na kabátě, ale byl to nesmysl. [...] Bylo mi nyní všechno jedno, asi jsem se stále bál, ale měl jsem zlost a byl jsem poškrábán, chtělo se mi pít.“¹⁵⁰ Zároveň se strhnutím hvězdy je po osmé hodině mimo domov a sedí v hospodě, kam nemá povolen přístup. V noci se mu pak zdá horečnatý sen o soudním procesu se žalující Smrtí, jejíž majestát tím urazil. Roubíčkův vnitřní boj o svobodu a důstojnost je tedy více než patrný. Postupné zesilování odporu se snad může zdát málo radikální. To je ostatně i případ Materny, který vůbec nerozumí jeho

¹⁴⁹ Tamtéž, s. 76.

¹⁵⁰ Tamtéž, s. 79.

opatrnému kličkování mezi zákony a vyhláškami. Hvězdu radí rovnou strhnout a zákony nedodržovat. Nabízí se ale otázka, zda je odmítnutí nosit hvězdu akt důstojnosti nebo spíše heroický čin, kterým se ale člověk pouze přibližuje smrti.

Finální projevy nepřizpůsobivosti se v Roubíčkově případě dostavují až po smrti blízkých. Po zabití kocoura Tomáše (což je jediný moment příběhu, kdy Roubíček pláče) se pod tlakem vypjatých emocí rozhodne jít si zaplavat do řeky. Ta je mu samozřejmě zakázána.¹⁵¹ Teprve když se k němu dostane zpráva o smrti Růženy, ztrácí strach o svůj život a je odhodlán do transportu nenastoupit, nést veškerou odpovědnost za toto rozhodnutí, vinu spojenou s vlastní svobodou. „Bylo mi divné, že jsem se rozhodl tak snadně a lehce nyní, když byla Růžena mrtva a když jsem neměl proč žít. Nedočkám se nikdy Růženy, až skončí válka a přežiji-li to, ale přece jsem se rozhodl, že se budu snažit, abych zůstal naživu. Usmíval jsem se nyní, že na mě již nemohou, když můj život nemá již pro mě ceny, smál jsem se i sobě, že jsem bral vážně jejich zákony, že jsem se podřizoval jejich předpisům, smál jsem se poprvé od té doby, když jsem zničil nábytek a dům, když jsem věděl, že mi nemohou vzít žádné věci.“¹⁵² Frankl v souvislosti s tím píše: „Na každého z nás [...] někdo hledí a v jeho pohledu je výzva. Ať je to přítel nebo nějaká žena, někdo živý či mrtvý – anebo Bůh. Tento někdo od nás očekává, že ho nezklameme a že nebudeme trpět a umírat uboze, nýbrž hrdě.“¹⁵³

Shrňme tedy: ničení domu a systematické zbavování se majetku je doplněno dalšími projevy vzdoru. V osmé kapitole si Roubíček uvědomuje svůj problém – zbabělost tváří v tvář problému, který je nutno řešit, nechut' jednat. V deváté kapitole pronáší, že se pro něj hodí běžný život, chození do parku, odpočinek na břehu řeky. V jedenácté pak projevuje touhu najít východisko, ve kterém by člověk měl vlastní vůli.

¹⁵¹ Urs Heftrich tento akt interpretuje jako křest vodou, křest ohněm je pozdější spálení dokladů. Srov. HEFTRICH, Urs. Weilův Život s hvězdou a evropská literární tradice. In: *Česká literatura na konci tisíciletí II.: příspěvky z 2. kongresu světové literárněvědné bohemistiky, Praha 3.-8. července 2000*. Vyd. 1. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2001, s. 531. Edice K, sv. 6. ISBN 80-85778-30-0. Dostupné z: <http://www.ucl.cas.cz/edicee/data/sborniky/kongres/CLKT2/7.pdf> Podobnou důležitost nese i koncert v nemocnici. Roubíčkově dosavadní „nevím“ je tu nahrazeno verbem sciendi.

¹⁵² WEIL, Jiří. *Život s hvězdou ; Na střeše je Mendelssohn*. Vyd. v tomto souboru 1. V Praze: Československý spisovatel, c1990, s. 176. ISBN 80-202-0222-6.

¹⁵³ FRANKL, Viktor Emil. *A přesto říci životu ano: psycholog prožívá koncentrační tábor*. 3. vyd. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2006, s. 95. Osudy, 21. ISBN 80-7192-866-6.

Nakonec pak zazní důrazné „Nebudu takhle hrát.“¹⁵⁴ Už v tomto okamžiku je rozhodnut, stvrzeno je to ostatně v téže kapitole stržením hvězdy. Dvanáctá kapitola je uzavřením tohoto váhání, na Maternovo výzvu k dalším návštěvám odpovídá jasně: „Přijdu, [...] strhl jsem si hvězdu, byl jsem už v hospodě a pil špatné pivo, jel jsem tramvají po osmé hodině.“ Materna ale důležitost této chvíle není schopen rozpoznat. Následující Roubíčkovy úvahy už jsou spojeny spíše s problémem přijetí viny. S jeho postupujícím odhodláním vystoupit ze hry souvisí poměrně ostré odsudky „*průvodu nahrbených zad*“. Vysvětlují si to tak, že aby toto odhodlání vůbec našel, musí sám sebe co nejvíce odlišit od ostatních, zrušit jakékoli pouto se židovským údělem. Hyperbolizovaná negace projevů poslušnosti a podléhání moci je Roubíčkovou uměle budovanou duševní bariérou před přijetím osudu společenství. Jak píše Hilberg: „Obzvláště obtížné bylo odolávat zkáze ve smyslu nepodřít se pachatelům. Potenciální odpůrce byl totiž vystaven nejen přesile nepřítelů, ale i odmítavému postoji samotné židovské obce.“¹⁵⁵

¹⁵⁴ WEIL, Jiří. *Život s hvězdou ; Na střeše je Mendelssohn*. Vyd. v tomto souboru 1. V Praze: Československý spisovatel, c1990, s. 76. ISBN 80-202-0222-6.

¹⁵⁵ HILBERG, Raul. *Pachatelé, oběti, diváci: židovská katastrofa, 1933-1945*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2002, s. 163. Historické myšlení, sv. 18, sv. 2. ISBN 80-7203-472-3.

5. Příběh čtení

Obě knihy byly poznamenány ideologickou interpretací komunistických kritiků, dlouho se tak nemohly dostat ke svým čtenářům. *Moskva-hranice* byla připravena k vydání v roce 1968, nestihla však vyjít a tak se na knižním trhu objevila znovu až počátkem 90. let. *Život s hvězdou* na čtenáře čekal 15 let. V následující kapitole chci naznačit kulturněhistorické souvislosti, dále soudobému čtenáři zprostředkovat některé hlasy dobové kritiky. Některé dokumenty se mi z fondu Národní knihovny bohužel nepodařilo získat, budu tedy v tomto případě citovat ze sekundární literatury.

5.1. Moskva-hranice

Vůbec prvním literárním obrazem Josefa Stalina u nás, jak píše Petrušek¹⁵⁶, byla kniha Grigola Robakidzeho *Vražděná duše*, která v českém překladu vyšla roku 1934 (údaj o nákladu v tiráži není uveden). Kritické ohlasy tohoto díla mi nejsou známy, přesto je tento nakladatelský počín projevem názorové plurality 30. let, která se vyznačovala rozsáhlými polemikami nejen v levicovém spektru.

Zásadními sovětskými událostmi hojně reflektovanými tiskem byly 1. všesvazový sjezd sovětských spisovatelů a definování socialistického realismu (1934), dále Moskevské procesy (1936-1938), jež byly z novin a časopisů vytlačeny až Mnichovem. Probíhaly také kulturní diskuze o sovětském tažení proti „formalismu“ (1936-1938), hodnotil se Gidův *Návrat ze Sovětského svazu* (1936 v nakladatelství Družstevní práce; Neumannův *Anti-Gide* vyšel 1937). Všechny tyto události přinesly silné reakce, od jednoznačného schvalování sovětského dění stalinisty přes jemnou, spíše opatrnou kritiku až po tvrdé odsudky sovětského zřízení.¹⁵⁷ Už v této době se objevily první analýzy, které akcentovaly narůstající nesvobodu a totalitu v SSSR a poukazovaly na podobnost stalinského Ruska a hitlerovského Německa. Tyto kritické projevy samozřejmě doprovázely hysterické odpovědi z řad stalinistů.

¹⁵⁶ PETRUSEK, Miloslav. První literární obraz Josefa Stalina? aneb o právu nevědět. *S-OBZOR*, 1994, roč. 3, č. 2, s. 21–31.

¹⁵⁷ Rekonstrukci dobových ohlasů se detailně věnuje Ivan Pfaff. Srov. PFAFF, Ivan. *Česká levice proti Moskvě 1936-1938*. Vyd. 1. Praha: Naše vojsko, 1993, 134 s. ISBN 80-206-0371-9.

Moskva-hranice vyšla koncem roku 1937, přímo tedy navázala na gidovské polemiky. Václav Černý ve svém příspěvku k *Moskvě-hranici* píše, že Gidově upřímnosti věřili, přesto doufali, že se mohl mýlit – v SSSR přece byl jako pouhý turista, nežil každodenním sovětským životem, neuměl rusky. Weilův román pak jeho svědectví potvrdil. Nejen Černý, ale i Karel Sezima pak oceňovali právě fakt, že nové svědectví pochází od autora, jež rusky uměl a všednost Sovětského svazu poznal. Recenze Weilovy knihy byly publikovány v prvním čtvrtletí roku 1938, tedy v těsné souvislosti s třetím moskevským procesem, který proběhl v březnu toho roku. Román se tak stal dílem, které rezonovalo v době sporů o sovětské skutečnosti.

5.1.1. Hlasy kritiky

Moskva-hranice vzbudila značný ohlas. S největším důrazem na formu dílo rozebírali Černý¹⁵⁸, Götz¹⁵⁹ a Soldan¹⁶⁰. Často bylo upozorňováno na velký vypravěčský talent, patrný ostatně už v první knize, faktomontáži *Češi stavějí v zemi pětiletok*. Kritika ale přesto vyčítala nezvládnutou zápletku – není jasné, proč Fischer nemohl mluvit a ospravedlnit se. Běhounek¹⁶¹ to označuje jako „nevysvětlenou komunistickou romantiku“ a dále píše o „ne dost promyšlené a zralé koncepci dějové výstavby“. Mathesius¹⁶² podobně hovoří o kompozičním kazu – Fischerovo vyloučení je neprůkazně motivované. Většina recenzentů ale román hodnotila kladně, zdůrazňovali zejména jeho upřímnost a velkou dokumentární hodnotu. Silně se oceňovala Weilova nestrannost, fakt, že s obrazem Moskvy nespojuje „ani nejčernější pesimismus ani nejružovější barvy“¹⁶³. Nechme hovořit dobové dokumenty:

„Ale kniha je, zdá se mi, významná především svou hodnotou dokumentární, její smysl a znamenitost leží v autentičnosti, bezprostřednosti autorovy ruské zkušenosti a v zřejmé upřímnosti, s níž nám ji podává.“ (V. Černý)¹⁶⁴

¹⁵⁸ ČERNÝ, Václav. Rusko čistek v české beletrii. *Lidové noviny*. 10. 1. 1938, roč. 4, č. 15.

¹⁵⁹ GÖTZ, František (=G.). Český román o Moskvě z doby druhé pětiletky. *Národní osvobození*. 9. 1. 1938, roč. 15, č. 7.

¹⁶⁰ SOLDAN, Fedor (=F. S.). *Kultura doby*. 1937/39, roč. 2, s. 96.

¹⁶¹ BĚHOUNEK, Václav (=vbk.). Český román o sovětech. *Právo lidu*. 16. 1. 1938, roč. 47.

¹⁶² MATHESIUS, Bohumil. Vzpouřa materiálu. *Kritický měsíčník*. 1938, roč. 1, č. 3, s. 142.

¹⁶³ KAPLICKÝ, Václav (=vk). Román o sovětské skutečnosti. *Hovory o knihách*. 1938, roč. 2, č. 1.

¹⁶⁴ ČERNÝ, Václav. Rusko čistek v české beletrii. *Lidové noviny*. 10. 1. 1938, roč. 4, č. 15.

„Při každém slově cítíte, jak autora pudila k napsání tohoto svědectví především láska k zemi pětiletka a pak touha vyjevit pravdu, třebaš by to byla někdy pravda i nepříjemná a tíživá.“ (sl.)¹⁶⁵

„Weil nepatří, na základě svých zkušeností k těm, kteří při líčení života v Sovětském svazu překypují nadšením a optimismem, stejně tak málo, jak patří – a to zase na základě svých zkušeností – k těm, kteří chtějí vidět a vidí jen stinné stránky. V tom právě lze spatřiti největší klad jeho prvního románu: stejně tak jak dovede osvětliti přednosti ruského vývoje, stejně tak si posvítí i za kulisy tohoto dění a vedle hrdinů práce, statečných a obětavých lidí vidí i plevel, který s novým systémem vyrostl.“ (S. V.)¹⁶⁶

„Po přečtení této knihy, ač není jakkoli zahroceným pamfletem, rozumíme Rusku lépe, třebaš je obdivujeme méně. Nelze však této knize nevěřit. I když není upřímnost její jedinou předností, přece si právě jí vážíme na ní nejvíce. Je to kniha, z níž lze leckde vycítit zklamání, ale nikde není řečeno plně, nikde ani stín nenávisti; jen cesta za objektivní pravdou. Lidský dokument psaný s vřelou účastí.“ (Šup)¹⁶⁷

„Moskva – hranice je román jako stvořený pro všechny vášnivé odpůrce i vášnivé zastánce sovětského systému, neboť především dokládá, jak složité a mnohotvárné jsou sovětské poměry.“ (LVA)¹⁶⁸

„V tom záleží sociologická a vlastně i historická hodnota Weilova románu. Rusko je tu viděno očima západoevropana, ale Weilův pohled na Rusko je vznešený: nemá v sobě nic z panegyrického sovětofilství ani z reakcionářské nevraživosti, ale také nic z ironické povýšenosti blazeovaného intelektuála.“ (J. Tch.)¹⁶⁹

„Weilova kniha bude jistě vítána všemi, kdo prahli po netendenčním poučení o soudobé Rusi. Podává informace, které nesou makavou pečeť nestrannosti. Žádný křiklavě agitační nevkus a otrava, ale ani žádný opatrnický tanec mezi vejci. Přitahován i odpuzován zároveň [...] Uznale hodnotí plánovité úsilí, jdoucí na vše s těžkým traktorem. Nepřezírá ani nadlidské úsilí, ani nepopíratelné výsledky. Avšak snaže se spravedlivě rozvrhnout světlo a stín, nemůže se ovšem také neptat, kolik učinili vládcí

¹⁶⁵ STRNADEL, Josef (=sl.). Moskva, jaká je. *Ranní noviny*. 1. 2. 1938, roč. 6.

¹⁶⁶ S. V. Ještě je Moskva. *Literární noviny*. 1937-38, roč. 10, č. 9, s. 6

¹⁶⁷ ŠUP, J. Jiří Weil: Moskva – hranice. *Rozhledy: literatura – věda – umění*. 1938, roč. 7, s. 37.

¹⁶⁸ VOKROVÁ-AMBROSOVÁ, Libuše (=LVA). Člověk a pravda. *Čin*. 1938, roč. 10, s. 93-94.

¹⁶⁹ TEICHMANN, Jaroslav (=J. Tch.). Jiří Weil: Moskva-hranice. *Slovanský přehled*. 1938, s. 37.

toho lidu pro štěstí člověka, svého občana. [...] Počítá ztráty, jimiž na vrub individua vykoupán velikost kolektivního díla, ať si budovaného na sebeširší lidové základně.“ (K. Sezima)¹⁷⁰

Vedle projevů uznání této čistoty záběru se ale objevují i hlasy kritizující „zostřující se diktaturu“, samu sovětskou realitu v díle vyobrazenou. Nejrozhodněji se k tomu vyjádřili Běhounek, Sezima a Eisner, který s odkazem na masarykovskou tradici postavil proti sobě Prahu a Moskvu. Zajímavé je, že všichni přitom poukázali na absenci hodnocení samotného autora:

„Ukazuje, jak z pracovního napětí, věru potřebného pro život země, a jak z politického příkazu bezodmluvné poslušnosti špičkám aparátu se stává trvalý stav ducha v komunismu, jak se vytváří stmosféra strachu, otupělosti, zbabělého konformismu, a jak se pod hesly a pod vší prací ztrácí *člověk*. Avšak Weil nekritisuje, Weil pouze tento stav demonstruje [...]“ (vbk., zvýrazněno autorem)¹⁷¹

„Jaká výchova k zbabělosti a k skrčenecké přetvářce! Jaká napjatá atmosféra nejistot a strachu! A jaký štvavý shon práce, vše nivelisující, do závratného tempa pobodávané a do bezhlavosti zracionalisované! Slovem ‚Moskva-hranice‘ konfrontuje ubohé zdeptané lidské já s nelítostně bezohledným mechanismem systému, jenž nestrpí než ztupělé a chvějící se stádo. A který ve své strojovosti podezírá a zabořile nenávidí každou práci radostnou a sladkou, práci z inspirace a záliby jednotlivcovy. Sám romanopisec závěrů nečiní.“ (K. Sezima)¹⁷²

„Autor dal dílo čisté epiky, nesoudí on, suďte vy. Ano, ještě je Moskva. Není nejmenšího sporu, že se v ní dějí velké věci. Ale nikoli *naše* věci. Nejsme pro ně stvořeni. Nikdy nebudou našimi věcmi, ne v této dané podobě, ani v nějaké blízké době. Národ Masarykův nikdy nepůjde na soudy těchto *čistek*, nikdy si jich nezavede. Weilův román je vedle svých ostatních kladů činem vymezujícím: nepřímě staví vedle sebe a tím už proti sobě dva prarůzné světy, Moskvu a Prahu, svatou Rus a zemi Masarykovu.“ (P. Eisner, zvýrazněno autorem)¹⁷³

¹⁷⁰ SEZIMA, Karel. Z nové tvorby románové. *Lumír*. 1937-1938, roč. 64, č. 7-8, s. 411-413.

¹⁷¹ BĚHOUNEK, Václav (=vbk.). Český román o sovětech. *Právo lidu*. 16. 1. 1938, roč. 47.

¹⁷² SEZIMA, Karel. Z nové tvorby románové. *Lumír*. 1937/38, roč. 64, a. 411-413.

¹⁷³ EISNER, Pavel. Český román o sovětech. *Panorama: kulturní zpravodaj*. 1937, roč. 15, s. 267-269.

Václav Černý a Bohumil Mathesius naopak upozorňovali na neúmyslnost negativity takto vykresleného obrazu Moskvy:

„Autor románu o Moskvě chtěl nesporně podat její tvář *positivní*. [...] Weil chtěl říci: nad dnešními obtížemi, přes pochmurnou náladu dnešních zkoušek a krisí žije, pod nánosem únavy a bláta, prvotní cíl, který kdysi uvedl v život celé toto obrovité hnutí. To bylo nesporně *rozumovým* zaměřením jeho beletrie. Ale stala se podivná věc, [...] materiál se proti záměru svého autora vzbouřil. Citový – a řečně morální – vztah autorův k jeho materiálu nabyl převahy nad intelektuálním zaměřením [...]“ (B. Mathesius, zvýrazněno autorem)¹⁷⁴

„Ó, vím dobře, že jeho kniha není polemikou, totiž vědomou, úmyslnou polemikou. Je krásné a svědčí ke cti Weilovi, jak tvrdošijně a všemu navzdory lne k věci sovětů. Chce pravdu [...] Ale jinak co se účinků té pravdy týče, Weil neví, co napsal. Je si vědom, že obraz, jenž se jako leitmotiv v celé knize stále vrací, je sychravé, deštivé a pošmourné ráno, kdy se zdá život těžký a neradostný, zkažený a marný?“ (V. Černý)¹⁷⁵

Podle redakční zprávy v *Panoramatu*¹⁷⁶ se po vydání *Moskvy-hranice* stalo nakladatelství Družstevní práce terčem kritiky, a to i v rámci jeho členské základny. Autor proti útokům argumentuje nakladatelskou praxí a cituje nakladatelský posudek K. J. Beneše. V závěru konstatuje, že referáty o Weilově románu v tisku jsou rovněž příznivé a že negativní kritika se objevila pouze na stránkách *Tvorby* a *Rudého práva*. Dalším takovým periodikem byla *Lidová kultura*. Právě zde proběhl ideologický odsudek díla J. Fučíkem, J. Rybákem a T. Svatoplukem. Svatoplukův text *Všem chléb – anebo jednomu mokka?* se mi bohužel nepodařilo získat, okomentuji tedy pouze kritiku Fučíka a Rybáka.

V případě obou recenzí dochází k důslednému slučování autora románu a postavy Jana Fischera, u Fučíka dokonce takovým způsobem že každé jedno jméno doplňuje závorka se jménem druhým. Weilovi i Fischerovi se pak dostává značně urážlivých označení, ostatně tolik typických pro dogmatickou komunistickou kritiku (nejen) 30. let.¹⁷⁷ Tak Fučík Weila soudí: „malicherný človíček bez velkých vášní,

¹⁷⁴ MATHESIUS, Bohumil. Vzpouza materiálu. *Kritický měsíčník*. 1938, roč. 1, č. 3, s. 142.

¹⁷⁵ ČERNÝ, Václav. Rusko čistek v české beletrii. *Lidové noviny*. 10. 1. 1938, roč. 4, č. 15.

¹⁷⁶ *Panorama*. 1938, roč. 16, s. 70.

¹⁷⁷ Srov. tiskové projevy S. K. Neumanna.

bez velkých zásad a bez velkého vnitřního rozpětí.“¹⁷⁸ K dehonestaci se často užívá zdrobnělin. Zejména chce ale Fučík čtenáře seznámit se skutečnou moskevskou zkušeností Weila, který tuto skutečnost měl deformovat, aby sám sebe udělal lepším. Vkládá mu přitom do úst svou vlastní recepci knihy: „Vidíte, jak hrůzná jest země, v níž je tak nelidsky zacházeno s poctivým a statečným člověkem? Chápete děsivost té společnosti, v níž mají demagogie a teror partajního byrokrata takovou moc? To říká Jiří Weil ve svém románu. A *skutečnost*? Ano, i ve skutečnosti byl Weil (Fischer) v Moskvě vyloučen ze strany. Ale ne proto, že byl tajným hrdinou, nýbrž proto, že byl zjevným *klepařem*. Docela prostým, mělkým typem klepaře.“¹⁷⁹ Dále popisuje jak Weilovo vyloučení mělo probíhat: „Sešli se soudruzi a řekli mu prostě a lidsky: jsi malicherný maloměšťáček, který se nehodí do strany, jež vyžaduje lidi celých, uvědomělých, pevných charakterů a jasné vůle. Snaž se růst, snad jednou dorosteš.“¹⁸⁰ Příznačné je, že se dále vůbec nezmiňuje o Weilově trestném pracovním nasazení ve střední Asii. Nakonec ještě jedna citace s typickou „vyhlazovací rétorikou“: „A to je Jiří Weil, a to je jeho román, ve kterém jenom slepec může vidět ‚dokument sovětského života‘. Je to dokument, ano, ale dokument o bezcennosti šosáckého živočicha, o lidském braku, jaký se ještě v těchto dobách pohybuje v našem světě, o příživnickém plevelu, který je dobrý jen k tomu, aby byl vyplet.“¹⁸¹ Fučík rovněž kritizuje českou literární kritiku, která nevidí špatnost románu. To samé později vytýká Štoll¹⁸² v reakci na Václavkovu recenzi *Moskvy-hranice* v čtvrtletníku U.

Rybák se snaží srazit celý příběh. Podívejme se nyní jak popisuje postavu Ri: „Nějaký Franz ji přivedl do sionistického hnutí, rozešla se s otcem, odjela do nějakého pracovního tábora na Slovensko, kde byla strašně unavena špinavou prací, chtěla utéci, ke knihám a klavíru, ležet ve vonících peřinách, sprchovat se v koupelně, ale nějaký Karel pěkně zpíval a ona se rozhodla, že s ním odjede do Palestiny. [...] Ri chodila po Vídni a tady byl zase nějaký Pavel, který ji vozil do lázní tak dlouho, až se tam setkala s Robertem. Robert byl z Polska, inženýr, potom odjel do Ruska a ona tam

¹⁷⁸ FUČÍK, Julius. Pavlačový román o Moskvě. *Tvorba*. 1938, roč. 13, s. 34-35.

¹⁷⁹ Tamtéž. (Zvýrazněno autorem.)

¹⁸⁰ Tamtéž.

¹⁸¹ Tamtéž.

¹⁸² ŠTOLL, Ladislav (=lš). Poznámka k jedné kritice. *Rudé právo*. 8. 4. 1938.

odjela za nim [sic!].¹⁸³ Tak se sáhodlouze věnuje analepsi Ri – navíc okleštěné pouze na jádra příběhu, která v celé knize zabírá pouhých třicet stran. Fischera pro změnu popisuje jako lenocha, doslova „flákače“, který se štítí práce a myslí jen „na kobližku a na Ri“. Dále Rybák mluví o ponocování v klubech, hovorech o módě a „coctailch“, což jsou zjevné nepravdy. Svůj odsudek pak uzavírá: „Máme tu tedy před sebou opět jeden intelektuálský osud, který pospíchá, aby měřil svou bědnou pravdičku s velikými dějinnými zvraty.“¹⁸⁴ Tento argument je ovšem pro stalinskou kritiku klasický. Později se k němu vyjadřuje Petrušek ve studii věnované Robakidzeho románu. „Nenapravitelní stalinisté nás svou nepříliš sofistickou dialektikou budou nadále přesvědčovat, že ‚robakidzeové, zamjatinové, zoščenkové‘ a posléze ‚rybakovové, graninové, dudincevové‘ jsou snad schopni vidět ‚nepodstatné jevy‘, nejsou však ochotni se sklonit před velikostí toho podstatného, co je – jak říkával Ladislav Štoll – ‚symbolicky spjato se jménem Stalinovým.‘“¹⁸⁵

Štoll, Fučík i Rybák – všichni se odvolávají na F. X. Šaldu. V každém případě pouze proto, aby mohli vznést otázku charakteru nejen Weila, ale i českých kritiků. Šaldova tvrdá kritika prvního moskevského procesu je nyní odložena stranou. Ideologické odsudky v této době ovšem pro autora neznamenal budoucí existenční problémy. 30. léta ještě polemikám přála.

5.2. Život s hvězdou

Situace konce 40. let je již zcela odlišná. Komunistická moc okamžitě po převratu začala podnikat kroky k zavedení nového modelu kulturního života. Už od roku 1948 probíhá Jiráskovská akce, která má urychlit reinterpetaci kultury a dějin, dále se vytváří norma pro beletrii, zejména historický román. Uplatňuje se kulturní politika založená na úzkém pojetí socialistického realismu. Tak se Nejedlý vyjadřuje na sjezdu spisovatelů 6. března 1949: „Pokládám proto za mezi námi již dohodnuto, co je

¹⁸³ RYBÁK, Josef (=á-). Rodokaps Jiřího Weila. *Rudé právo*. 15. a 16. 2. 1938. Nejvíce odlišným hlasem je pak ten J. Šupa, který ve svém příspěvku velmi subtilně ohledává hlavní postavy románu a oceňuje zejména obraz „*Ruska všedních dní*“ – tedy Ruska všedních ctností i nectností, Ruska zcela odlišného od jeho hrdinské, mytologické podoby.

¹⁸⁴ Tamtéž.

¹⁸⁵ PETRUSEK, Míloslav. První literární obraz Josefa Stalina? aneb o právu nevědět. *S-OBZOR*, 1994, roč. 3, č. 2, s. 29.

také i všeobecně dnes již přijato, že literatura, kterou potřebujeme a po které voláme, má být v úzkém styku s dneškem, konkrétně řečeno, že se má zmocňovat dnešních prostředí a dnešních problémů, potřebujeme literaturu z dnešního života našich dělníků, našich rolníků, našeho pohraničí, literaturu o památných loňských dnech únorových, literaturu osvětlující to, čím dnes lidé u nás žijí, z čeho se radují i co je tíží [...].“¹⁸⁶ Vedle orientace na současnost má dalšími kritérii být realismus, kolektivnost. Je jasné, že Weil již výběrem tématu a i svým soustředěným pohledem na osamělého jedince, se tomuto vymknul. Téma války bylo možno zpracovat jediným možným způsobem – akcentovat hrdinství komunistického odboje a partyzánů, předložit čtenáři text s jednoznačným rozvržením kladných a záporných charakterů, navíc sledovat třídní a národní příslušnost. Všechno toto Weilově knize rovněž chybělo.

Grossman v doslovu k vydání *Života s hvězdou* v roce 1964 o kulturní politice prosazované od roku 1948 mluví jako o „dogmatickém realismu“. Ten „viděl ovšem historický rozměr jen tam, kde literatura tak či onak zobrazovala všeobecné společenské, politické nebo vojenské procesy; nutnost interpretovat tyto procesy z hlediska přítomnosti a dnešně [...] mu příliš často splývala s pouhou potřebou heroizovat a patetizovat: spíš než o dějiny, šlo tu o vypracovávání slavných kapitol z dějin, zcela v duchu kultu osobnosti, který tuto tendenci posiloval i oficiálně závazným, a jak dnes víme, často hrubě zkreslujícím výkladem.“¹⁸⁷ Vztahu hrdinství a vyprávění se věnuje i Todorov. Totalitní režimy důsledně pracují k vytváření ikon svého hrdinského ideálu. Vyjadřovat věci tak, jak byly, v celé jejich mnohvrstevnatosti není žádoucí. Funguje tak ale i prostá, totalitním viděním světa nezatížená potřeba hrdinských příběhů. Todorov cituje část knihy-rozhovoru Hanny Krall s Markem Edelmanem, účastníkem varšavského židovského povstání. Přibližuje vlašné reakce, kterých se dostalo jeho prvnímu vyprávění. „Nemluvil správně. [...] Je třeba mluvit nenávisťně, pateticky, drásavě, protože jinak než křikem se to vůbec nedá vyjádřit. Takže už od první chvíle nedokázal mluvit, protože nedokázal křičet. Nebyl to pořádný

¹⁸⁶ Zdeněk Nejedlý: O úkolech naší literatury. *SORELA: webové centrum výzkumu literatury a umění československého socialistického realismu* [online]. 7. 2. 2007 [cit. 2013-07-21]. Dostupné z: <http://sorela.cz/web/articles.aspx?id=25>

¹⁸⁷ GROSSMAN, Jan. *Doslov*. In: WEIL, Jirí. *Život s hvězdou*. Praha: Mladá fronta, 1964. 158 s. Kapka, sv. 67.

hrdina, protože v něm nebylo nic patetického.“¹⁸⁸ R. Krátký takovéto „nesprávné“ vyprávění ve svém lektorském posudku pro ELK z 23. března 1948 naopak vyzdvihuje. Píše, že Weil „nikde nesklouzne do horlení. Snad na žádné straně se nesetkáme se slovem Němec. Nikde spílání, a přece tu strašnou tíhu okupace neustále cítíme, tím spíše, že Weil se nevyhýbá scénám drsným.“¹⁸⁹ Dále oceňuje „*strhující bezprostřednost*“ a „*zoufalou pravdivost*“, dále skutečnost, že „už z prvních stran nás ovane beznaděje a naprosté zoufalství“¹⁹⁰, stejné jako prožívali protektorátní židé. Román má podle něj být čten, abychom mohli okupaci uzříti z jiného pohledu „než je falešný, vylhaný a papírový pohled s němých barikád.“¹⁹¹

5.2.1. Kritika v roce 1949

První vydání románu (náklad 7 000) následovala celá škála reakcí – od zcela kladných, přes komentáře neutrální s několika výhradami až po tvrdý ideologický odsudek Ivana Skály. Jím byly veškeré pozitivní hlasy umlčeny, následovalo vyřazování z knihoven, čtenářům byla kniha na dlouhých patnáct let odepřena.

Prvním obhájcem knihy byl Jan Grossman, autor doslovu. V něm vyzdvihuje revoluční strukturu v próze válečné a okupační a soudí: „Běžná metoda ve stavbě sujetu a ve stavbě charakterologické nedovede zřejmě překročit své vlastní meze a prstoupit plně do zcela odlišné životní reality, jaká válkou nastala; interpretuje ji jenom náhražkovitě a ať už vyzvedává její oblast psychologickou nebo ideovou, dochází jen k schematům, obecninám a obrysům.“¹⁹² Weil se tomuto odlišuje již příběhem – „*všedním a neheroickým*“, kreslí obraz „širšího lidského, člověčského osudu v této válce.“¹⁹³

¹⁸⁸ KRALL, Hanna. *Stihnout to před Pánem Bohem*. Vyd. 1. Praha: Lidové noviny, 1999, s. 77. Mormolyce, sv. 10. ISBN 80-7106-277-4. (Cit. z: TODOROV, Tzvetan. *V mezní situaci*. Vyd. 1. Překlad Kateřina Lukešová. Praha: Mladá fronta, 2000, s. 22. Souvislosti (Mladá fronta), sv. 20. ISBN 80-204-0853-3.)

¹⁸⁹ LA PNP, f. Weil Jiří.

¹⁹⁰ Tamtéž.

¹⁹¹ Tamtéž.

¹⁹² GROSSMAN, Jan. *Doslov*. In: WEIL, Jiří. *Život s hvězdou*. Praha: ELK, 1949. 213 s. Svět.

¹⁹³ Tamtéž.

Velkým obdivovatelem *Života s hvězdou* se stal Alfréd Radok, jehož film *Daleká cesta* (1948) měl podobný osud jako Weilovo dílo.¹⁹⁴ Radokova recepcce však neobohatila veřejnou rozpravu o románu, své dojmy Weilovi vypsál pouze dopisem. V něm zmiňuje Kafku, vyjadřuje nadšení, že někdo tu takovým způsobem píše. Dává za pravdu Grossmanovu doslovu, když dílo hodnotí jako „*nejsilnější a nejpravdivější obraz*“ prožitků protektorátních židů. V závěru děkuje i za svého otce, jež se stal jednou z obětí šoa. „Je to jejich zpověď, je to jejich život, i jejich smrt.“¹⁹⁵

Pozitivně se dále měl vyjádřit i Václav Běhounek (Práce, 2. 6. 1949) a autor se značkou „eška“ (Věstník židovské obce náboženské v Praze). Z Věstníku ale zazněl i odmítavý hlas. Štěpán Engl se ve svém příspěvku nazvaném *Život žida za okupace* staví proti samotné postavě Roubíčka, která má podle něj se židovským společenstvím společného jen pramálo.

Hana Budínová¹⁹⁶ se k otázce „pravdivosti“ díla postavila jinak. Ve své recenzi v Kulturní politice uznává zajímavé téma, dosud v české literatuře nezpracované, vytýká ale spisovateli „*hluboce subjektivistický pohled*“. Roubíček podle ní žije v „jakémsi otupění všech sil a vůle vnitřně se vzepřít“¹⁹⁷, dosud žil zcela neuvědoměle, beze zdání o „*táborech pokroku a zpátečnictví*“ a jeho proměna se děje „*na posledních patnácti stránkách*“. „V tomto podivném a zoufalém životním pocitu chce Weil odhalit vnitřní pravdu o člověku v době, kdy je přesilou nepřítele utiskován. Je to jen část pravdy, jak se jeví jednotlivcům, podobným Roubíčkoví, ale není to vůbec typické ani pro společenskou vrstvu, ani pro skupinu lidí. ‚Život s hvězdou‘ je dokumentem individualistického cítění, které si neprávem klade nárok na širší a hlubší pochopení lidského utrpení.“¹⁹⁸ Ačkoli, vytrženo z kontextu, toto může znít jako mírnější kritika, „*subjektivismus*“ byl dobově velmi zatížený pojem.

¹⁹⁴ Po několika reprízách byl film z kin stažen a objevoval se pouze příležitostně v „provinčních“ kinech. Více AMBROS, Veronika. Na pokraji kánonu: Daleká cesta Alfréda Radoka a Žalozpěv za 77 297 obětí Jiřího Weila aneb velké náhrobky "malým mrtvým". In: *Otázky českého kánonu: sborník příspěvků z III. kongresu světové literárněvědné bohemistiky Praha 28.6.-3.7. 2005* [online]. Vyd. 1. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2006 [cit. 2013-07-21]. Edice K, sv. 11. ISBN 80-85778-51-3. Dostupné z: <http://www.ucl.cas.cz/edicee/data/sborniky/kongres/treti/40.pdf>

¹⁹⁵ LA PNP, f. Weil Jiří. Viz. oddíl Přílohy, str. xviii.

¹⁹⁶ BUDÍNOVA, Hana. Weilova nová kniha. *Kulturní politika*. 22. 4. 1949, roč. 4, č. 16, s. 8.

¹⁹⁷ Tamtéž.

¹⁹⁸ Tamtéž.

Pokud v případě *Moskvy-hranice* čteme, že popravy díla se chopil Julius Fučík, pak katem *Života s hvězdou* byl Ivan Skála se statí *Rozhodný boj o realismus – přední úkol naší literatury*¹⁹⁹. Svůj článek uvádí výčtem nových kritérií pro literaturu. Provolává, že dnešní život je zaměřený k velkým a radostným perspektivám socialismu, literatura má tedy tyto „*slavné perspektivy*“ přibližovat. Dále má být lidová, projevovat „*lásku a úctu k pracujícímu člověku*, dýchat „*živelným optimismem*“ a při zobrazení vysoké morálky revolučního boje ukazovat „*syntézu skutečnosti jaká je i jaká má být*“. Už absence těchto bodů dělá z Weilova díla knihu mimo svou epochu. Skála ale nadto předkládá čtenáři obraz románu plného nestvůrných postav, který pouze uráží lid a nemá nic společného s realismem. Vystavuje jej jako výstrahu všem ostatním – toto je to, kam může spisovatel klesnout, přestane-li „*vědomě usilovat o realismus*“. Takto se například vyjadřuje k hlavní postavě:

„Ústřední postavou jeho románu je duševně nenormální slaboch, zbabělý kapitulantský měšťák židovského původu, který odevzdaně nese rasovou diskriminaci sebe i svých druhů, který pokorně přijímá rány bičem a ještě tehdy zavírá oči a odvrací se od skutečnosti k jakémusi obludnému samotářství, které nechce nic vědět o světě. Nacisté popravují stovky lidí, tisíce židů posílají transporty do plynových komor – a Weilův hrdina se zavrtá do spacího pytle se svým kocourem a vypravuje mu své milostné historiky. U Weila všichni sedí se založenýma rukama a čekají na smrt. Jeho hrdina je beztvárovou hromadou strachu, která si odívá roucho ušlechtilosti.“²⁰⁰ Jak jsem se snažila ukázat ve svém rozboru, příběh Weilova Roubíčka je naopak příběhem sílícího vzdoru a znovunalézání důstojnosti. Myslím, že tento příspěvek dále není nutné komentovat. Skála označuje Weila jako cynika, který nejen že zobrazuje *všechny* lidi jako šakaly olupující mrtvé, ale „*vymýšlí*“ i další „*zrůdné*“ postavy – např. Robitschka a jeho manželku. Dále píše: „*Takovou knihu mohl napsal jen spisovatel, který je pln hlubokého opovržení k lidem, pln lhostejnosti k jejich osudu [...]*.“²⁰¹ Dopouští se zřejmých manipulací, když vytrhává promluvy postav z kontextu. Epizodní postava souchotinářského Kauderse, který žije v nemocnici s ostatními nemocnými – a proto nacisty ke svému štěstí nikdy nespatří, prohlašuje: „*Jsem šťasten, že žiji životem, který*

¹⁹⁹ SKÁLA, Ivan. Rozhodný boj o realismus – přední úkol naší literatury. *Nový život*. 1949, roč. 1, č. 4, s. 66-72.

²⁰⁰ Tamtéž, s. 68.

²⁰¹ Tamtéž.

pro mne vymyslela nemoc.“²⁰² Život vymyšlený nemocí je v knize chápán jako protiklad života vymyšleného nacisty – tedy deportací do plynu. Skála tuto promluvu ale vykládá jako „*naprostou odevzdanou pasivitu*“ příznačnou pro všechny Weilovy postavy. „To, co hlásá ve své knize Weil, je nízké a zbabělé poraženectví, je psí morálka kapitulace před fašismem a jeho zvěrstvy, je odporný protinárodní pamflet.“²⁰³

Dlouho po tomto odsudku se Weil dává za negativní vzor. V roce 1955 se v publikaci *Boj KSR(b) o sovětskou literaturu a jeho ohlas u nás* Miroslava Drozdy objevují výpady proti němu. „Byl jedním z trockisticko bucharinských škůdců, je nihilista, jeho revolučnost je plna formalistických přemetů.“²⁰⁴

5.2.2. Rehabilitace knihy 1964

Ještě v kratičkých nekrolozích z konce roku 1959 se objevují ozvěny této ideologické interpretace. Tak Literární noviny i týdeník *Kultura* shodně píší: „Okupační látku zpracoval také v románu *Život s hvězdou*, jehož hrdinou je židovský maloměšťák, ubíjený věčným strachem z fašistů a nalézající sílu k odporu teprve působením uvědomělého dělníka.“²⁰⁵ „Dvě další knihy [...] připravovaly půdu nejvýznamnější Weilově románové práci, *Život s hvězdou* (1949), v níž autor usiloval o psychologickou analýzu válkou ubíjeného židovského maloměšťáka, který teprve ve styku s uvědomělým dělníkem nachází své opravdové lidství a naučí se je cenit.“²⁰⁶

O pět let později v české kultuře panuje značně jiné ovzduší. Tak mohlo dojít i k druhému vydání v *Mladé frontě* (náklad 15 000), opět s doslovem Jana Grossmana. Ten zde ve srovnání s „*panoramatickými historickými kronikami*“ vyzdvihuje zejména „*obecnější význam*“. Věnuje se otázce hrůzy šoa a absurdity jeho perfektní mechanizace, jež Weil demonstruje „*chladně*“ a „*nepateticky*“. I tiskové zprávy hovořily o příběhu „osamělého, pronásledovaného člověka, jehož existence je ve svých

²⁰² WEIL, Jiří. *Život s hvězdou ; Na střese je Mendelssohn*. Vyd. v tomto souboru 1. V Praze: Československý spisovatel, c1990, s. 141. ISBN 80-202-0222-6.

²⁰³ SKÁLA, Ivan. Rozhodný boj o realismus – přední úkol naší literatury. *Nový život*. 1949, roč. 1, č. 4, s. 68.

²⁰⁴ DROZDA, Miroslav. *Boj KSR(b) o sovětskou literaturu a jeho ohlas u nás: 1917-1925*. 1. vyd. Praha: Svět sovětů, 1955. 570, [4] s. cit. z: LA PNP, f. Weil Jiří. VONDRÁČKOVÁ, Jaroslava. *Mrazilo - tálo: Vzpomínky na Jiřího Weila*. Nепublikováno, s. 89.

²⁰⁵ Zemřel Jiří Weil. *Literární noviny*. 1959, roč. 8, č. 51-52, s. 7. *Moskva-hranice* zde není vůbec zmíněna.

²⁰⁶ Zemřel spisovatel Jiří Weil. *Kultura*. 1959, č. 50.

základech ohrožená antihumánní diktátorskou společností²⁰⁷ nebo o „nejzákladnějším problému lidské existence, ohrožené odcizenou diktátorskou mašinerií“²⁰⁸. Akcent na „obecnější význam“ je zde dobře patrný.

V Zemědělských novinách příspěvek ke knize vychází v rubrice „Kniha týdne“. Václav Falada²⁰⁹ zde shrnuje problematiku přijetí prvního vydání, jehož „povrchní odsudek“ může nyní čtenář zhodnotit sám. Autor *Život s hvězdou* doporučuje přes „přesycenost okupační a válečnou tematikou“ jako dílo „výjimečně a vysloveně moderní“, působivější než mnohé současné knihy s touto tematikou. Odsudky Ivana Skály připomíná i Jiří Opelík v *Hostu do domu*. Dále píše, že smyslem knihy je „úsilí o návrat z nereálného světa v reálný“²¹⁰, které se na Roubíčkově příběhu vyjevuje a svůj příspěvek uzavírá: „Není to zřejmě poslední rehabilitace, která je Weilovu dílu určena.“²¹¹

Rehabilitaci explicitně pojmenovává i V. Štefko ve slovenské *Smeně*. Autor přejímá pojem z Grosmanova doslovu – „dogmatický realismus“, který kniha tak vzdálená „historickému plátnu“ nemohla naplnit. Namísto toho Weil sleduje psychiku obyčejného člověka, jeho pocity a duševní stavy, dále životní filozofii a události, které ji určují, tedy „postupné dozrávání odhodlání vrátit se k životu, uniknout nesmyslné smrti, nejprve psychicky, potom i fyzicky.“²¹² Přitom Roubíčkovu „katharzis“ vidí jako „mohutné, přesvědčivé a silné“. Zdůrazňuje velkou uměleckou hodnotu románu, jehož „jedinečné postavení v československé literatuře potvrdil čas.“²¹³ Jako „základní dílo moderní české prózy“ román ostatně označuje už krátká noticka v *Literárních novinách*. Stejně tak i Jiří Franěk²¹⁴ vidí jako jeden z problémů, na které nové vydání ukazuje, otázku autora – tedy to, že dosud nebyl zařazen mezi „autory první velikosti“.

Celkově se tedy v 60. letech dostalo Weilově knize i jemu samému velkého uznání. Tematická nadčasovost románu, jak uznávala kritika, byla doplněna i mimořádnou stavbou, která se ukázala být výrazným vkladem do české prózy. Třetí

²⁰⁷ *Literární noviny*. 18. 7. 1964, roč. 13, č. 29.

²⁰⁸ *Nové knihy*. 1964, roč. 13, 16. 7., č. 29.

²⁰⁹ FALADA, Václav (=vf). *Život s hvězdou*. *Zemědělské noviny*. 30. 5. 1964, roč. 19.

²¹⁰ OPELÍK, Jiří. I knihy mají své rehabilitace. *Host do domu*. 1964, roč. 11, č. 8.

²¹¹ Tamtéž.

²¹² ŠTEFKO, V. Rehabilitovaný Weil. *Smena*. 12. 9. 1964, roč. 17, s. 6.

²¹³ Tamtéž.

²¹⁴ FRANĚK, Jiří. Od absurdity k naději. *Literární noviny*. 19. 9. 1964, roč. 13, č. 38, s. 4.

vydání tak následovalo v edici Odeonu už v roce 1967. Další vlna zájmu o dílo Jiřího Weila proběhla na začátku 90. let.

ZÁVĚR

Ve své práci jsem se zabývala několika problémy. Prvním z nich byla snaha blíže pochopit sílu totalitního režimu a možnosti lidské existence v něm, svá zjištění následně přiblížit čtenáři. Vedl mne k tomu pocit, že tyto otázky se dnes zodpovídají až příliš snadno, je lehce proveditelné jednak odsoudit jednání někoho, kdo se nacházel v absolutně odlišné a mnohonásobně složitější situaci, jednak se těmto problémům nadále nevěnovat a udržovat tak v našich mentálních mapách pouze jejich zjednodušené obrazy. Tyto odsudky se s postupem času začínají čím dál více týkat i literárních postav.

Nejprve jsem se tedy soustředila na odborné texty zabývající se psychologií a mravním životem v extrémních a mezních situacích – na základě psychologického výzkumu či svědectví z koncentračních táborů – jakési esence totalitní moci. Představila jsem tři knihy, které se ve svém poznání částečně prolínají, částečně si odporují – zejména autorovým východiskem. Všechny tři však uznávají vysokou náchylnost lidí k podléhání situaci, které je ale navzdory své banalitě zcela fatální. Všechny poukazují na příběhy (v Zimbardově případě alespoň procenta), které tomuto „zákonu“ odporují. Pokud se mi však jednalo o zjištění prvku odlišujícího ty, kteří se přizpůsobí a splynou a ty, kteří se vydají na cestu vzdoru a odporu, byla jsem ve svém hledání neúspěšná. Naopak se přede mnou objevovala fakta, která mé otázky spíše prohlubovala. Přesto věřím, že i o něco hlubší a ve své komplikovanosti celistvější pohled je dostatečnou odměnou našeho úsilí.

Při vypracovávání Weilova životopisu jsem narazila na některé rozporuplné informace, snažila jsem se tedy najít dokumenty, které by potvrdily či vyvrátily určitá data, dále také doložit autorovy osudy za okupace. Tak jsem oproti původním představám zjistila, že se Weil v Praze ukryval nepoměrně kratší dobu – nepochybně díky pomoci jeho blízkých a dalších osob, na jejichž význam v této věci poukazují.

Dále jsem zkoumala literární díla reprezentující dva totalitní systémy a tematizující život v nich osamocených jedinců. Hlavní i epizodní postavy zde fungovaly jako modely různých způsobů existence v totalitním systému – v takovém, který splynutí s ním umožňuje i v takovém, který nikoli. V první knize jsme viděli postupné přepólování postav a jejich sociálního prostředí na přímce subjektivost-objektivost. Ve druhém jsme pozorovali souboj lidského nitra o zachování vlastní důstojnosti. Neustále se také vracela otázka hrdinství a jeho všednější podoby – tyto by

bylo ostatně velmi zajímavé zkoumat podrobněji. Zimbardo chce pojetí hrdinství redefinovat – hrdinou je ten, který odolává situačnímu vlivu a jedná dle svého vnitřního založení. Weil se ve svých románech soustřeďuje na všední hrdiny, jimiž jsou lidé, kteří se musejí vypořádávat se svými problémy v jejich každodennosti. Je tedy neheroický hrdina antihrdina?

Souběžně s tím se vynořil i problém způsobu výpovědi o určitých událostech. Todorov upozorňuje na hrdinské pomníky naprosto neodpovídající historické pravdě. Weil měl po vydání druhé knihy velké problémy právě proto, že namísto dobově vyžadovaného obrazu nezločného, vrcholně kladného a aktivního hrdinství vykreslil osud zdánlivě omšelejší, avšak s mnohem větší životností. Zejména *Život s hvězdou* je dosud aktuální nejen svou existencialistickou koncepcí, ale v kontextu dnešního problému latentního rasismu je i působivým dokumentem o tíze života v nenávisti. Roubíček zná pouze kontakt, který nese známky příznakovosti, ať už je to otevřený projev nenávisti, či snaha projevit naopak soucit nebo sounáležitost. Vždy je adresátovi této třeba i bezděčné komunikace dáno najevo, že je něčím nepatřičným, někým, ke komu je třeba zastávat ten či onen postoj. Totalita, s jakou sociální vyloučení a rasismus i dnes prostupují běžný život, se umocňuje i šokem, jakým působí na lidi, kteří s těmito konstrukty neoperují.

V závěru jsem se věnovala i literárnímu životu těchto děl, sledovali jsme povahu reakcí, které vyvolala. Weilovy postavy jsou hluboce lidské a jako takové potřebují hluboce lidský přístup. Cokoli zatíženého ideologií je nemohlo postihnout a ocenit. Proti totalitním praktikám odosobňování, redukování lidské individuality a generalizace nabízí Weil jemný pohled do nejosobnějších rovin člověka. Síla Weilova postupu je také v tom, že nás nutí uvědomit si veškerou rozporuplnost situace – vzpomeňme na scénu Roubíčkovy vyhození z tramvaje.

POUŽITÁ LITERATURA

PRIMÁRNÍ LITERATURA:

WEIL, Jiří. *Moskva-hranice*. Vyd. 2. (V Mladé frontě 1). Praha: Mladá fronta, 1991, 285 s. ISBN 80-204-0230-6.

WEIL, Jiří a Jiří WEIL. *Život s hvězdou ; Na střeše je Mendelssohn*. Vyd. v tomto souboru 1. V Praze: Československý spisovatel, c1990, 385 s. ISBN 80-202-0222-6.

WEIL, Jiří. *Hodina pravda, hodina zkoušky*. Praha: Československý spisovatel, 1966, 205 s.

ŠTOLL, Ladislav. *Z kulturních zápasů: Vzpomínky - rozhovory - portréty - stati - korespondence*. 1. vyd. Praha: Odeon, 1986, 315 s. Paměti korespondence dokumenty, 68.

LA PNP, f. Weil Jiří. VONDRÁČKOVÁ, Jaroslava. *Mrazilo - tálo: Vzpomínky na Jiřího Weila*. Nepublikováno, 112 s.

SEKUNDÁRNÍ LITERATURA:

FRANKL, Viktor Emil. *A přesto říci životu ano: psycholog prožívá koncentrační tábor*. 3. vyd. Překlad Josef Hermach. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2006, 175 s. Osudy (Karmelitánské nakladatelství), 21. ISBN 80-719-2866-6.

GRIMALDI, Nicolas. *Nelidskost*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2013, 125 s. Galileo. ISBN 978-80-200-2258-5.

TODOROV, Tzvetan. *V mezní situaci*. Vyd. 1. Překlad Kateřina Lukešová. Praha: Mladá fronta, 2000, 325 s. Souvislosti (Mladá fronta), sv. 20. ISBN 80-204-0853-3.

ZIMBARDO, Philip G. *Moc a zlo: sociálně psychologický pohled na svět*. Praha: Moraviapress, 2005, 199 s. Knihovna Ceny Nadace Dagmar a Václava Havlových VIZE 97, sv. 7. ISBN 80-861-8180-4.

CHATMAN, Seymour Benjamin. *Příběh a diskurs: narativní struktura v literatuře a filmu*. Vyd. 1. Překlad Milan Orálek. Brno: Host, 2008, 328 s. Teoretická knihovna, sv. 21. ISBN 978-807-2942-602.

HODROVÁ, Daniela. *--na okraji chaosu--: poetika literárního díla 20. století*. Vyd. 1. Praha: Torst, 2001, 865 s. ISBN 80-721-5140-1.

BAUER, Michal. *Souvislosti labyrintu: kodifikace ideologicko-estetické normy v české literatuře 50. let 20. století*. 1. vyd. Praha: Akropolis, 2009, 601 s. ISBN 978-80-86903-97-2.

HILBERG, Raul. *Pachatelé, oběti, diváci: židovská katastrofa, 1933-1945*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2002, 298 s. Historické myšlení, sv. 18, sv. 2. ISBN 80-7203-472-3.

HOLÝ, Jiří. *Šoa v české literatuře a v kulturní paměti*. 1. vyd. Praha: Akropolis, 2011, 308 s. ISBN 978-808-7481-141.

KÁRNÝ, Miroslav. *"Konečné řešení": genocida českých Židů v německé protektorátní politice*. Vyd. 1. Praha: Academia, 1991, 182 s. ISBN 80-200-0389-4.

MACURA, Vladimír, Karel KOUBA, Vit SCHMARC a Petr ŠÁMAL. *Šťastný věk: a jiné studie o socialistické kultuře*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2008, 351 s. Edice Orientace (Český spisovatel (Firm)), sv. 15. ISBN 978-80-200-1669-0.

PFÄFF, Ivan. *Česká levice proti Moskvě 1936-1938*. Vyd. 1. Praha: Naše vojsko, 1993, 134 s. ISBN 80-206-0371-9.

ÚSTAV PRO ČESKOU LITERATURU a VLAŠÍN, Štěpán, ed. *Avantgarda známá a neznámá: 1929-1931. Svazek 3 Generační diskuse*. Vyd. 1. Praha: Svoboda, 1970. 501 s.

Dostupné z: http://www.ucl.cas.cz/edicee/index.php?expand=/antologie/avantgarda/AV_A3

GREBENÍČKOVÁ, Růžena. *Literatura a fiktivní světy*. Vyd. 1. Praha: Český spisovatel, 1995-, 514 s. Edice Orientace (Český spisovatel (Firm)), sv. 15. ISBN 80-202-0578-0.

GROSSMAN, Jan. *Doslov*. In: WEIL, Jiří. *Život s hvězdou*. Praha: ELK, 1949. 213 s. Svět.

GROSSMAN, Jan. *Doslov*. In: WEIL, Jiří. *Život s hvězdou*. Praha: Mladá fronta, 1964. 158 s. Kapka, sv. 67.

HEFTRICH, Urs. Weilův Život s hvězdou a evropská literární tradice. In: *Česká literatura na konci tisíciletí II.: příspěvky z 2. kongresu světové literárněvědné bohemistiky, Praha 3.-8. července 2000*. Vyd. 1. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2001, s. 525-534. Edice K, sv. 6. ISBN 80-85778-30-0. Dostupné z:

<http://www.ucl.cas.cz/edicee/data/sborniky/kongres/CLKT2/7.pdf>

HOLÝ, Jiří. Komentář. In: WEIL, Jiří. *Život s hvězdou: Na střeše je Mendelssohn ; Žalozpěv za 77 297 obětí*. Praha: Lidové noviny, 1999, s. 481-505. Česká knižnice (Lidové noviny). ISBN 80-7106-326-6.

KRYL, Miroslav. Jiří Weil: jeden český židovský osud. In: RANDÁK, Jan a Petr KOURA. *Hrdinství a zbabělost v české politické kultuře 19. a 20. století: výběr z příspěvků stejnojmenné konference pořádané ve dnech 25.-27. října 2006*. 1. vyd. Praha: Dokořán, 2008, 245-269 s. Bod (Dokořán). DOI: 978-80-7308-229-1.

NOVÝ, Petr. Člověk: Jiří Weil. In: WEIL, Jiří. *Moskva-hranice*. Vyd. 2. (V Mladé frontě 1). Praha: Mladá fronta, 1991. ISBN 80-204-0230-6.

BAUER, Michal. J. Weil a K. J. Beneš, dva problémoví spisovatelé. *Tvar*. 1999, roč. 10, č. 16, s. 14-15.

PAPOUŠEK, Vladimír. O židovské literatuře a gravitačním poloměru člověka. *Český jazyk a literatura*. 1991-92, roč. 42, č. 7-8, s. 149-153.

PETRUSEK, Miloslav. První literární obraz Josefa Stalina? aneb o právu nevědět. *S-OBZOR*, 1994, roč. 3, č. 2, s. 21–31.

DOBOVÉ KRITIKY:

BĚHOUNEK, Václav (=vbk.). Český román o sovětech. *Právo lidu*. 16. 1. 1938, roč. 47.

ČERNÝ, Václav. Rusko čistek v české beletrii. *Lidové noviny*. 10. 1. 1938, roč. 4, č. 15.

EISNER, Pavel. Český román o sovětech. *Panorama: kulturní zpravodaj*. 1937, roč. 15, s. 267-269.

FUČÍK, Julius. Pavlačový román o Moskvě. *Tvorba*. 1938, roč. 13, s. 34-35.

GÖTZ, František (=G.). Český román o Moskvě z doby druhé pětiletky. *Národní osvobození*. 9. 1. 1938, roč. 15, č. 7.

KAPLICKÝ, Václav (=vk). Román o sovětské skutečnosti. *Hovory o knihách*. 1938, roč. 2, č. 1.

MATHESIUS, Bohumil. Vzpoua materiálu. *Kritický měsíčník*. 1938, roč. 1, č. 3, s. 142.

RYBÁK, Josef (=á-). Rodokaps Jiřího Weila. *Rudé právo*. 15. a 16. 2. 1938.

SEZIMA, Karel. Z nové tvorby románové. *Lumír*. 1937-1938, roč. 64, č. 7-8, s. 411-413.

SOLDAN, Fedor (=F. S.). *Kultura doby*. 1937/39, roč. 2, s. 96.

STRNADEL, Josef (=sl.). Moskva, jaká je. *Ranní noviny*. 1. 2. 1938, roč. 6.

ŠTOLL, Ladislav (=lš). Poznámka k jedné kritice. *Rudé právo*. 8. 4. 1938.

ŠUP, J. Jiří Weil: Moskva – hranice. *Rozhledy: literatura – věda – umění*. 1938, roč. 7, s. 37.

TEICHMANN, Jaroslav (=J. Tch.). Jiří Weil: Moskva-hranice. *Slovanský přehled*. 1938, s. 37.

S. V. Ještě je Moskva. *Literární noviny*. 1937-38, roč. 10, č. 9, s. 6

VOKROVÁ-AMBROSOVÁ, Libuše (=LVA). Člověk a pravda. *Čin*. 1938, roč. 10, s. 93-94.

BUDÍNOVA, Hana. Weilova nová kniha. *Kulturní politika*. 22. 4. 1949, roč. 4, č. 16, s. 8.

SKÁLA, Ivan. Rozhodný boj o realismus – přední úkol naší literatury. *Nový život*. 1949, roč. 1, č. 4, s. 66-72.

FALADA, Václav (=vf). Život s hvězdou. *Zemědělské noviny*. 30. 5. 1964, roč. 19.

FRANĚK, Jiří. Od absurdity k naději. *Literární noviny*. 19. 9. 1964, roč. 13, č. 38, s. 4.

OPELÍK, Jiří. I knihy mají své rehabilitace. *Host do domu*. 1964, roč. 11, č. 8.

ŠTEFKO, V. Rehabilitovaný Weil. *Smena*. 12. 9. 1964, roč. 17, s. 6.

LEXIKONY, SLOVNÍKY:

FORST, Vladimír, Jiří OPELÍK a Luboš MERHAUT. *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce*. Vyd. 1. Praha: ACADEMIA, 1985-2008, s. 1576. ISBN 978-80-200-1572-3.

ONLINE ZDROJE:

JANÁČEK, Pavel. Jiří WEIL. In: *Slovník české literatury po roce 1945* [online]. 2011 [cit. 2013-02-27].

Dostupné z:

<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=902&hl=ji%C5%99%C3%AD+weil>

KUDRNÁČ, Jiří. WEIL, Jiří: Makanna - otec divů. In: *Slovník české literatury po roce 1945* [online]. [cit. 2012-09-02].

Dostupné z: <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=1603>

Zdeněk Nejedlý: O úkolech naší literatury. *SORELA: webové centrum výzkumu literatury a umění československého socialistického realismu* [online]. 7. 2. 2007 [cit. 2013-07-21]. Dostupné z: <http://sorela.cz/web/articles.aspx?id=25>

PŘÍLOHY

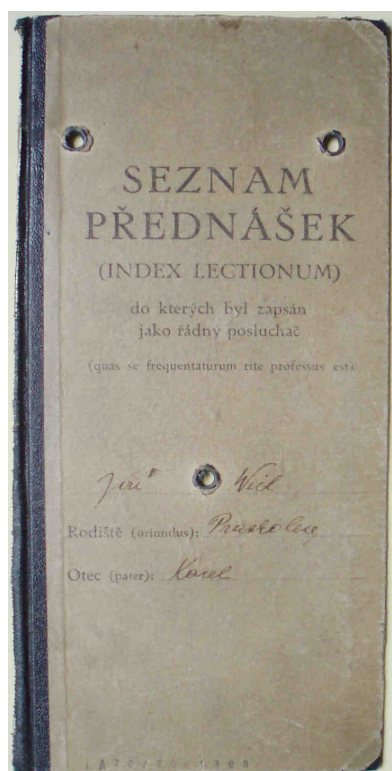
Pokud není uvedeno jinak, dokumenty a fotografie pochází z fondu Weil Jiří LA PNP.

Jiří Weil, asi pětiletý

Školní fotografie, nedatováno (3. zprava, 2.řada)

Deska Weilova indexu

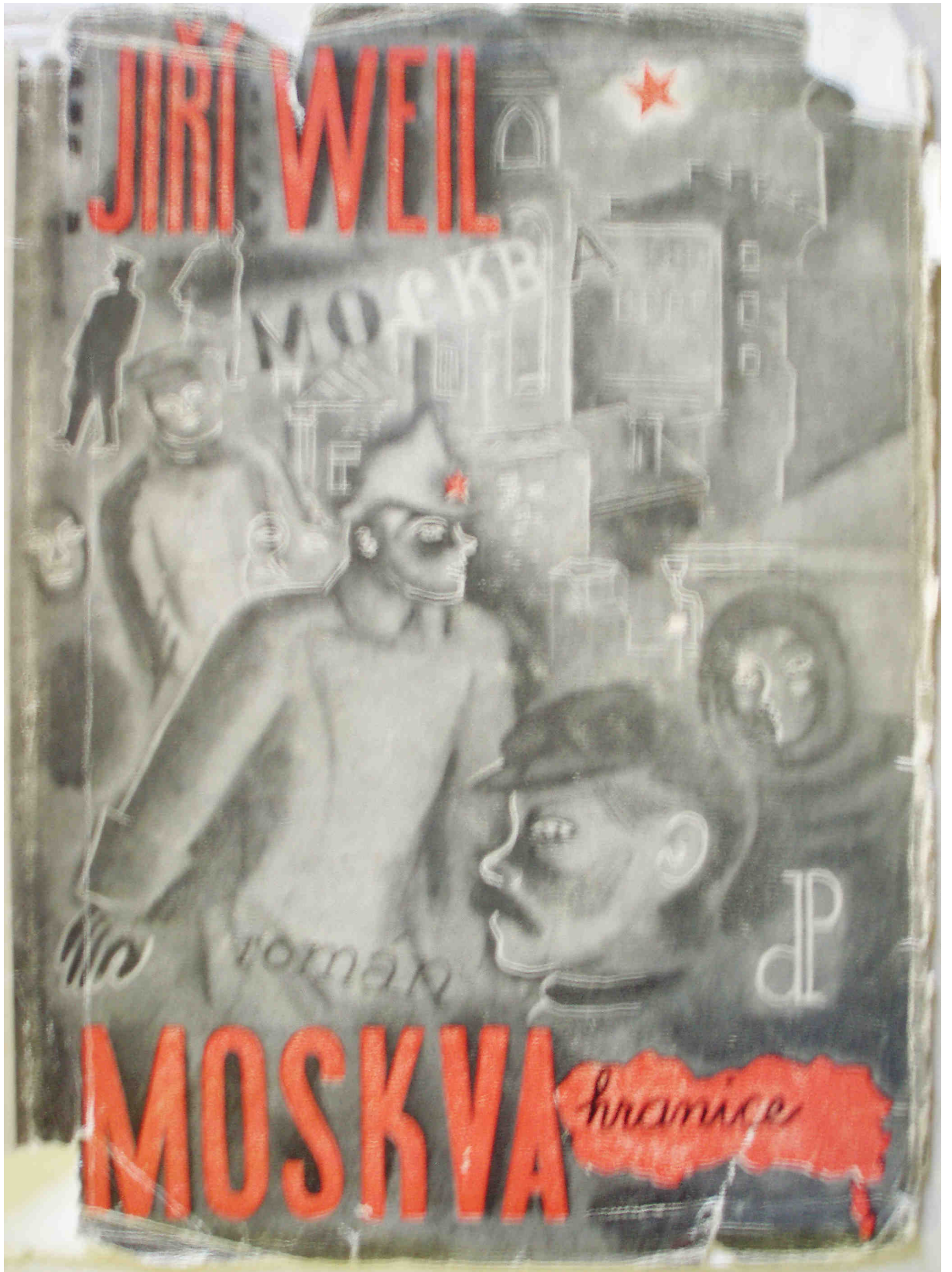

Weilova matka Olga Weilová, zemřela v koncentračním táboře

Sestra Heda Weilová, učitelka klavíru, zemřela v koncentračním táboře

Obal 1. vydání *Moskvy-hranice*, 1937

Fotografie z chaty Krasin u Vavřetického jezírka, kam jezdili s přáteli, 1936

Na zahradě u Fričů, 1943

Arbeitsbescheid
Rozhodnutí o prac. schopnosti

LA 70/70X0014

U-3n-IX-41-10m-H

Arbeitsbescheid		Arbeitsbuch Nr.	Reg. Nr. 8536
Personaldaten			
1 Name	Weil Ph.Dr	bei Frauen auch Mädchennamen	
2 Vorname	Georg	3 Geburtsort	Praskoles
4 Geburtsdatum	6.VIII.1900	5 Heimatgemeinde	Myslkowitz
6 Staatszugehörigkeit	Prot.	7 Religion	ohne
		8 Stand	verheiratet
9 Wohnungsanschrift	Prag VIII.Kobilis Ziegelöfen 411		
10 Personalausweise	Bürgerleg. Nr. 310958 v.8.6.1940 Pol.Dir.Prag		
11 Beruf	12 a) Derzeitige Beschäftigung	b) seit wann ausg. bzw. arbeitslos	

Auf Grund der ärztlichen Untersuchungen, denen Sie sich unterzogen haben, erhielten Sie die Klassifikation

drei	schwer für mittelschwere körperliche Arbeiten	geeignet
	leichte	mittelschwer

Sie sind verpflichtet, uns sofort jede Veränderung mitzuteilen, die gegenüber den Angaben dieses Bescheides und des umstehenden Fragebogens eintritt. Zu diesem Zwecke wurde Ihnen eine Durchschrift dieses Blattes ausgefolgt, deren Empfang Sie uns bestätigten.

Im brieflichen Verkehr mit uns muss stets die Reg. Nr. angeführt werden.

Datum: 16.12. 194 2

Jüdische Kultusgemeinde in Prag
Židovská náboženská obec v Praze
Židovské střední práce

Rozhodnutí o pracovní schopnosti, 16. 12. 1942

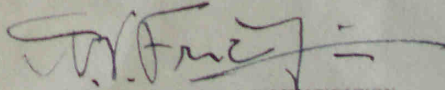
Prohlášení.

Potvrzuji, že Dr. Jiří Weil je už měsíce u mne stabilně zaměstnán - za účelem přeškolení - studiem a praxí aklimatisace rostlin, aby po emigraci do jiných klimatů mohl moje metody přezkoušet a se mnou dále vědecky spolupracovat.

Vzhledem k mým špatným finančním poměrům je jeho plat minimální.

Z neznalosti jsem zanedbal povinnost pojištění, což zároveň napravuji tím, že ho dodatečně přihlašuji u nemocenské pojišťovny.

Villa Božínska, dne 1.10.1940.

JARDIN EXPÉRIMENTAL D'ACCLIMATISATION
A. V. FRIČ, PRAHA,
SMÍCHOV 148 - KOŠTĚŘ, VILLA BOŽÍNKA. TEL. 44789.

Prohlášení A. V. Friče o přeškolení J. Weila – první Weilův ochranný dokument

Formular zum § 5.
Formulář k § 5.

Z. 1 R - 3635
Čís. 51 1942.

Abt. I
Odd. I 5

Bescheinigung Osvědčení

über die Protektoratsangehörigkeit.
o protektorátní příslušnosti.

Vor- und Zuname Ph.Dr. Georg We i l
Jméno a příjmení Ph.Dr. Jiří We i l
Beschäftigung (Beruf) ohne Beruf
zaměstnáním (povoláním) bez povolání
geboren (Tag, Monat, Jahr, Ort und pol. Bezirk der Geburt) 6. August 1900, Horschowitz
narození (den, měsíc, rok, místo a pol. okres narození) 6. srpna 1900, Hořovice

aus der Heimatgemeinde Mischkowitz , pol. Bezirk Tabor
z domovské obce Myslkovice pol. okres Tábor

wohnhaft in der Gemeinde Prag
bytem v obci Praze

ist
jest

Angehöriger des Protektorates Böhmen und Mähren.
příslušníkem Protektorátu Čechy a Morava.

In dieser Angehörigkeit folgt (folgen) ihm seine Ehegattin
V této příslušnosti sleduje(i) ho manželka

geboren am des Jahres in
narozená dne roku v
pol. Bezirk , und die minderjährigen Kinder (Namen und
pol. okres , a nezletilé dívky (jména a data narození)
Geburtsdaten)

L e d i g .
S v o b o d n ý .

Landesbehörde in Prag, den 19. Februar 1942 .
Zemský úřad v Praze dne 19. února 1942.

Für den Landespräsidenten:
Za zemského presidenta:

Druckerei des Protektorates Böhmen und Mähren in Prag
Tiskárna protektorátní Čechy a Moravy v Praze

L.-Nr. NP d.-tech.
Č. skl. NP n.-č.

Osvědčení o protektorátní příslušnosti, 19. 2. 1942

Trauungsschein.

Oddací list.

Das Konskriptionsreferat - die Dienststelle-
Referát popisní - úřadovna -bestätigt, daß sich im amtlichen
protvrzuje, že v jeho úřední knizeTrauungsbuch Band 96
oddavek svazekSeite 64
str.bei Z. 2628
u č. řad.folgende Eintragungen vorfinden:
jest zapsáno:

Jahr, Monat und Tag der Eheschließung Rok, měsíc a den sňatku	4.III.1942 vierten März eintausend neunhundert zweiundvierzig čtvrtého března tisíc devět set čtyřicet dva	
	Bräutigam - Ženich	Braut - Nevěsta
Vor- und Zuname Jméno a příjmení	Ph.Dr.Jiří Israel Weil	Olga Frenclová
Geburtsort Místnost	Praskoles, Bez.Morschowitz Praskolesy, okr.Hořovice	Prag-Smichow Praha-Smichov
Zusändigkeit Příslušnost	Mischkowitz, Bet.Tabor Myslkovice, okr.Tábor	Prag-Praha
Beruf Zaměstnání	Schriftsteller-spisovatel	Beamtin-úřednice
Wohnort Bydliště	Prag-Kobilis 411 Praha-Kobylisy 411	Prag-Smichow 148 Praha-Smichov 148
Alter Věk	6.VIII.1900	30.IX.1904
ledig, verwitwet, getrennt Svobodní(a), vdovec(a), rozlouč.	ledig-svob.	ledig-svob.
Religion Náboženství	konfessionslos-bez vyzn.	röm.kath.-řim.kat.
Vor- und Zuname und Beruf der Eltern Jméno, příjmení a zaměstnání rodičů	Karel Weil, Privatier-soukrom- ník Olga Weilová Kobilis 411-Kobylisy 411	MUDr.Jaromír Frencl, Sanitäts- Rat i.P. -zdravotní rada v.v. Štěpánka Chromá Prag-Praha XII.Luxenburger- Str.4-Lucemburská 4

Oddací list, 14. 3. 1942

Vor- und Zuname
und Wohnort der Zeugen
Jméno, příjmení
a bydliště svědků

Dr. Otta Dub, Beamter, Prag XIV/1079
úředník, Praha XIV/1079
Karel Projsa, Beamter, Prag XII/716
úředník, Praha XII/716

Name und Dienstgrad
des Trauungsbeamten
Jméno a hodnost
osvědčovacího úředníka

Dr. Karel Šron, Magistrats-Oberkommissär
mag. vrch. kom.
Alois Blažek, Assistent des Verwaltungshilfsdienstes
asistent pomocné služby správní

Besetzung
von Ehehindernissen
Odsbočení
překážek sňatku

Anmerkung
Poznámka

Z.Č. IV B 767/42.

Prag, am
V Praze dne 14. III. 1942

Im Auftrage des Primators
Z primatorsa příkazu:

Sturay
Magistrats-Rat,
Vrch. mag. rada

Svatební fotografie Jiřího Weila a Olgy Frenclové, 14. 3. 1942

10

Der Landesvizepräsident für Böhmen.
Zemský vicepresident pro Čechy.

Z. 11536.
Č.

Frau

Olga Weilová,
Rechnungsadjunktin
in Prag.

Paní

Olga Weilová,
účetní adjunktka
v Praze.

Infolge Ihrer am 4. März 1942 mit Herrn Ph. Dr. Jiří Israel Weil geschlossenen Ehe wird gemäss der Bestimmung des § 15 Abs. 1 der Regierungsverordnung vom 21. Dezember 1938, Slg. Nr. 379, Ihr Dienstverhältnis der Rechnungsadjunktin mit 31. Mai 1942 gelöst.

An demselben Tage werden Sie vom Dienst bei der Landesbehörde in Prag enthoben und wird die Auszahlung Ihrer Dienstbezüge eingestellt.

Ich mache Sie darauf aufmerksam, dass gemäss der Bestimmung des § 23 Abs. 3 des Gesetzes vom 25. Januar 1914 RGBl. Nr. 15/Dienstpragmatik/, auch nach der Lösung des Dienstverhältnisses Ihre Verschwiegenheitspflicht in amtlichen Angelegenheiten unverändert weiter dauert, soweit Sie nicht für einen bestimmten Fall von dieser Pflicht entho-

V důsledku sňatku, který jste uzavřela dne 4. března 1942 s panem Ph. Dr. Jiřím Israellem Weilem, rozvazuje se podle ustanovení § 15, odst. 1 vládního nařízení ze dne 21. prosince 1938, čís. 379 Sb. Váš služební poměr účetní adjunktky dnem 31. května 1942.

Týmž dnem zprošťujete se služby u Zemského úřadu v Praze a zastavuje se výplata Vašeho služebního příjmu.

Upozorňuji Vás, že podle ustanovení § 23, odst. 3 zákona ze dne 25. ledna 1914, čís. 15 ř. z./služební pragmatiky / trvá nezměněně dále i po rozvázání služebního poměru Vaše povinnost mlčenlivosti o věcech úředních, pokud byste nebyla pro určitý případ této povinnosti zproštěna.

První strana výpovědi Olze Weilové, 19. 3. 1942

Místopřísežné prohlášení.

Já, P.HDr. Jiří W E I L , člen Syndikátu českých spisovatelů, redaktor časopisu Literární noviny, člen redakce časopisu Kulturní Politika, potvrzuji tímto, že v době okupace, když jsem byl pronásledován německými úřady, poskytovali mi pan Emil B e r g m a n , člen opery Národ. divadla v Praze, se a jeho žena Pavla B e r g m a n o v hmotnou i mravní podporu, kryli mě před úřady, zprostředkovali mi styky s nakladateli a dávali mi k dispozici svůj byt k ilegálním schůzkám.

Když jsem byl stíhán zatykačem gestapa v únoru 1945, zkonstruoval pan Emil Bergman mou fingovanou sebevraždu dne 9.II.1945, a oznámil spolu se jeho ženou mé zničení na policii.

Když po náletu na Prahu dne 14.II.1945 byl vybombardován můj ilegální byt u p. Karla Projasy v Praze XII, Korunní tř., vynesl mě p. Emil Bergman z hořícího domu a opatřili mi nový ilegální byt u p. Bohumila Pelce v Praze XVI, Plzeňská 38.

V Praze, dne 16.XI 1947.

Jiří Weil
.....
Praha I, Benediktská 11.
číslo obč. leg.

Místopřísežné prohlášení potvrdující pomoc manželů Bergmanových
(HÁJKOVÁ, Alena. Dokument přinášející vysvětlení. In: *Tereziánské listy: Sborník památníku Tereziína*. 2000, č. 28, s. 114-115.)

LA 704 107 008 1

podpořili i finance vojina Andreje Kovace který
přesel hranice a vrátil se do Prahy s vítězi rudoú
armádou jako rotný s řadou vyznamenání
Dále jsem podporoval Dr. Jiřího Weila spirovatele v jeho
pronásledování nacisty nejprve jsem ho přemluvil k ústupu
a když došlo na smyšlené manželství ~~střed~~ jsem Weilovi
abych se vydával nacistům že jeho podlomene pádraví by
znamenalá smrt v koncentráku abych nějak radikál že
mu poskytnu u mne se skrýt a poskytnout mu vše
stranou pomoc i jako manželce a tak po bombardování
Karlovo náměstí kde byl skrýt u svého kamaráda,
přesel k nám unou a byl u nás až do osvobození
Prahy Tak jako jsem se zúčastnil odboje co bylo v
mých silách tak jsem první odšel do dolu kopat
uhel ac mám 80% invalidity. Milý Jiříku a Olino!

Jiří nebo Olino neřekněte že Vám to posílám abyste to
přečetli sami já nemohu psát a musel bych to ještě jednou
přečíst je to jen s hrubá a mě při psaní docela odumře ruka
při pěti řádku mirdel jsem že to přečte ale ono je to stále
horší tet mě hlubě zaměno že nemohu ani rozeznat ruku
Domino na mě stále kuci abych to už jednou dopal že to
tam má být postavený do určitého datumu mürte tom smao
přidat sami že jsem Vám dělal tu spojku ať budu moci
psát nejspíš Oh více Proto Vás prosím o odpuštění že Vás
stále obtěžuju rádi budete mít čas pak nám brez odpočte
jak se Vám stále daří? Já si dostanu tu novou penzi jak si
odpracuju 24 měsíce Liděmý jezdear Vám posla Mita i Danis

Potvrzení B. Pelce a D. Dubinské o úkrytu Jiřího Weila za okupace

1945

Průkazové fotografie, 40. a 50. léta

Alfred Radok Praha II
U nemoc pojišťovny 4.

Vážený pane Weile,

8. června 1949

Dovolte mi , abych Vám řekl několik nejupřímnějších slov o Vaší práci. Právě jsem dočetl "Život s hvězdou". Nejsem kritik, Nemohu a neumím nějakým způsobem rozebírat Vaše dílo, Byl jsem jen čtenářem, který si při každé stránce opakoval: ,,zaplat' pámbu za tuhle knihu. Četl jsme také pozorně Grossmanův rozbor. Nu a tak jenom několik slov o tom, co jsem sám cítil :

Je to opravdu první kniha, která postihla ~~okupaci~~ přesně okupaci, Zdálo se mi vždycky, že všichni spisovatelé, kteří píšou o této době, vynalézali spoustu velkých slov, aby dokázali svou vlastní velikost. Vaše práce je pravým opakem, Jste, jako spisovatel pokorně skryt a ukrýváte sebe ve jménu člověka, Vy opravdu milujete Opravdu cítíte. Ne fotografujete, a přece Vaše umělecká deformace je nejsilnějším a nejprvdivějším obrazem toho, co jsme prožívali ve skutečnosti všedního života. Umění s velkým U. Vom velmi dobře a jak tento námět mohl být tisícovým způsobem zneužit . Co se tady dalo napsat oslavných frází. Jak snadno Jste si mohl vydupat věnce. Doufám, že kritiky byly přiměřeně neslané- nemastné? nebo špatné? Počkejte, ještě jedna zázvorka : víte že náhrobní kámen Franze Kafky nemáme ve Slavíně ? Měl jsem velikou radost, když mi řekli, že nemáte telefon. Kdyby to všechno bylo tak jednoduché jako s Maternou! Ještě než jsem přečetl doslov říkal jsem si Franz Kafka . A člověk má najednou strašnou radost a chce se vychloubat, že tady ještě někdo píše a jak píše!

Mám chuť mluvit o Vás Vaším jazykem; řekl bych: je to dobrá věc, ta kniha Jiřího Weila. Je dobré číst o tom, co člověk prožil. Je to dobré pro všechny lidi tohle číst, Snad to hodně pomůže všem lidem. Všem dětem, kterým se tahle dobrá věc řekne. Člověk má plakat pro kovoura i když po něm kněkteří lidé hodí konservou a kamenem. A pak jsem si některé scény režíroval. Ale to už jsem se potil. Ta poslední scéna , například. Když tam u stolu sedí v černém světečním- čísle u talířů. Poslyšte nedalo by se někde někdy nafilmovat. Dělal jsem teď film o Terezíně, ale to je něco docela jiného.

Snad si někdy o Vaší knize popovídáme. Rád bych se s Vámi setkal. Přečtu si "Život s hvězdou" ještě ~~jednou~~ několikrát. Víím, že jsem mnoho víc ještě dost neochutnal. Mám několik knih, ku kterým se vždy vracím. Mnohokrát Vám děkuji, I za tatínka, který s hvězdou zemřel. Je to jejich zpověď, je to jejich život. i jejich smrt. Je to velký náhrobek malým mrtvým. A pro nás je Vaše dílo závazkem. Ještě jednou , nejupřímnější díky.

Váš Radok

S Marií Majerovou a Horovými, 1926

Jiří Weil, Jiří Kolář a Václav Bartovský, nedatováno

Ve švýcarském Luganu, rekonvalescence 1946

S neteří Pavlou, nedatováno

Udělování Ceny Země české, s Vladimírem Holanem a Albertem Pražákem, 1946

1950
SVAZ ČS. SPISOVATELŮ česká sekce · Praha I, Berlemská ulice 1. Telefon 335-57-59

INDIKÁT ČESKÝCH SPISOVATELŮ Praha II, Letná · Telefon 324 39, 351 40, 343 39

V PRAZE dne 25. července 1950.

Čís. jed.: 5477

Odd.: Čkp Referent: dr Jir/čič

Věc: vrácení materiálu

Vale značka:

Phil.: 8

Pan
Dr. Jiří Weil,

Pštrossova 12
Praha II.

Vážený soudruhu,

děkujeme Ti za vzácnou ochotu, s jakou jsi půjčil na výstavu života a díla Vl. Majakovského některá vzácná vydání díla Vl. Majakovského a přispěl tak k závažnosti a bohatosti výstavy.

Vracíme v příloze tyto půjčené knihy a časopisy :

I. sv. časopisu Chudožestvennoje slovo,
Magazin Dp roč. IV., č. 10,
Fr. Písek : Sovětská literatury,
výtisk 150.000.000 s podpisem Vl. Majakovského a V. Maška,
II. sv. " 13 let roboty " Vl. Majakovského,
" Proza Majakovskogo "
Vl. Majakovskij : Otkrytije Ameriki
a jeden výtisk Mexiko-New York - Praha, který nám pro Tebe předal
s. Kroupa ze Svazu čs.-sovět.přátelství.

Se soudružským pozdravem

J. Jiroušek
J. Jiroušek

SVAZ ČS. SPISOVATELŮ česká sekce
PRAHA I, BETLEMSKÁ I. TELEFON 337-57-59

V PRÁVĚ dne 13. XII. 1950.

Č. j. 9028

Dotaz: Č. t. Řešení: dr. P/ákr.

Míst:

Váše značka:

Pril:

Pan

dr. Jiří Weil,

Pátrossova 12,

P r a h a II.

Vzhledem k tomu, že ve čtvrtek 21. prosince bude schůze prezidia ústředního výboru, která bude projednávat i Váš případ, upozorňujeme Vás, že do té doby je třeba poslat Vaše vyjádření, jak jste k němu byl vy-
bídnut na schůzi prezidia české sekce.

S projevem úcty

dr. Jan P i l a ř,
tajemník čes. sekce.

P a v e l B o j a r,
ústř. tajemník.

Korespondence se SČSS II: Výzva k vyjádření, prosinec 1950

1950
SVAZ ČS. SPISOVATELŮ ústřední sekretariát
PRAHA I, BETLEMSKÁ 1. TELEFON 324-39, 335-57-59
12. září 1951

V PRAZE dne

Č. j.: 6105

Odd.: Ú.t. Referent: Boj/st

Věc:

Vaše značka:

Příl.:

Pan
Dr Jiří Weil,
Pštrossova 12,
P r a h a II.

Doporučeně

Vážený pane,

rozšířené předsednictvo ústředního výboru Svazu čs. spisovatelů na své schůzi dne 17.7.1951 schválilo návrh členského valného shromáždění české sekce na Vaše vyloučení ve smyslu paragrafu 10 Stanov Svazu čs. spisovatelů ze Svazu čs. spisovatelů. Plně uznává důvody, uvedené českou sekcí.

Škrtáme Vás proto ze seznamu členů Svazu čs. spisovatelů a žádáme Vás, abyste nám zaslal legitimaci Svazu čs. spisovatelů, která tímto rozhodnutím předsednictva a výboru je nyní neplatná.

Z rozhodnutí ústředních volených orgánů je možno se odvolat podle stanov ke sjezdu Svazu čs. spisovatelů. Odvolání nemá odkladný účinek.

S pozdravem

Bojst
ústřední tajemník

V Praze dne 16. prosince 1950

Vážený příteli,

jak víš, byl jsem vyloučen ze Svazu spisovatelů. Domnívám se, že právem, ježto má literární činnost (román *Život s hvězdou* a kniha povídek *Mír*) neodpovídala opravdu zásadám Svazu. Jsem názoru, že spisovatel za svou činnost odpovídá, a že tedy musí za ni nést následky, i když jsou sebekrutější. Škoda, že se tak stalo v době, kdy jsem prošel určitou krizí a kdy jsem se rozbíhal k románu, kterým jsem se domníval, že dokážu svou oddanost věci socialismu. Avšak to na věci nic nemění. Můj případ je uzavřen a v tomto smyslu jsem poslal Svazu i prohlášení. Běží o jinou věc, a ježto tu jde o zájem strany a ježto Tě znám jako člověka čestného, chtěl bych, abys, můžeš-li, se postaral o vyšetření této věci.

V obvinění proti mně figuruje jako hlavní článek případ románu *Dřevěná lžice*. Tento román jsem kdysi dávno před Mnichovem poslal do jakési soutěže ELKu, jejímž členem poroty byl také tuším Mukařovský. Dostala tam nějakou vedlejší cenu a byla doporučena k vydání. Tehdy o tom byly zprávy v tisku, takže mohu své tvrzení snadno prokázat. V době Mnichova jsem zakázal výslovně nakladatelství vydat tento román, ježto jsem si uvědomil, že by jeho účinek byl politicky škodlivý (*Dřevěná lžice* byl druhý díl *Moskvy-hranice* a byl s ní napsán současně). Román také nevyšel, ježto jsem nedal k tomu svolení. I toto tvrzení mohu snadno dokázat. Nestaral jsem se o osud románu, domníval jsem se, že byl za okupace zničen. Ačkoli jsem byl později redaktorem ELKu, nepřesvědčil jsem se, je-li román mezi rukopisy. Teprve při jakési probírce rukopisů v ELKu jsem narazil na tento román a řekl jsem, aby byl spolu s jinými starými rukopisy hozen do stoupy. Nechtěl jsem jej vzít ani do ruky, ježto jsem se za něj hluboce styděl. Byla to trestuhodná nedbalost, protože po jisté delší době se pojednou tento rukopis vynořil. To znamená, že byl vyloven z makulatury, aniž měl o tom kdo tušení, a byl pak, opět po delší době, v roce 1949, použit proti mně, domnívám se z čistě osobních důvodů. Tehdy byl národním správcem ELKu Ctibor Štolovský, který žádal, aby byl rukopis buď předán straně, nebo zničen, ježto tu bylo nebezpečí kolportáže románu. Já sám opis neměl a ne-

Weilův dopis Štollovi, 1950

(ŠTOLL, Ladislav. *Z kulturních zápasů: Vzpomínky - rozhovory - portréty - stati - korespondence*. 1. vyd. Praha: Odeon, 1986, s. 245-246. Paměti korespondence dokumenty, 68.)

246 mohl jsem jej tedy nikomu půjčit. Avšak lidé, kteří vylovili rukopis z makulatury, jej ani nepředali straně, ani jej nezničili, nýbrž jej nyní použili opět v mém případě. Nevím z jakých důvodů tak učinili, rozhodně se domnívám, že jejich jednání bylo škodlivější než má trestuhodná nedbalost. Nechci Tě v tomto případě nijak ovlivňovat, prosím, abys jen si pohovořil s Ctiborem Štolovským, který Ti může potvrdit výše uvedené a kromě toho Ti může sdělit jména těchto lidí, ježto proti mně přímo nebylo obvinění vzneseno, nýbrž věc byla projednávána se Štolovským.

To je vše, co bych si přál, abys pomohl vyšetřit, jak jsem již řekl nikoli v můj prospěch, nýbrž v prospěch strany. Odpusť, že Ti píšu dlouhý dopis, ale jsem těžce nemocen a nemohu Tě tedy navštívit.

Tvůj

Jiří Weil

SVAZ ČS. SPISOVATELŮ

PRAHA I, NÁRODNÍ TR. 11 TELEFON 334 67 49

NÁRODNÍ TR. 11

V PRAZE dne 9. IV. 1954.

Č. j.: 1994

Odd.: I. Referent: JN/Ž

Věc:

Vše značka:

Příl.:

Soudruh
Jiří Weil
t.č. Priessnitzovo sanatorium
Lázně Jeseník

Milý Jiří,

s radostí jsem si přečetl Tvůj dopis. Srdečně Tě pozdravuji a hlavně přeji, abys byl brzy docela zdrav. Tvá zpráva o tom, že ještě letos dokončíš svůj nový román, mě potěšila a jistě mi odpustíš, že jsem se o tom zmínil několika soudruhům v nakladatelství a oni projevili o věc zájem. Budeš tedy moci, až věc bude hotova, klidně s ní přijít a jednat o její vydání. Pak už nebude opravdu rozhodovat nic jiného, než dílo samo. Až se vrátíš do Prahy, zavolej do Svazu a sešli bychom se.

Tisknu Ti ruce a přeji Ti, abys práci opravdu dokončil a znovu vstoupil mezi ty, kteří dnešnímu našemu čtenáři mají co říci.

Právě Tvoje

SVAZ ČS. SPISOVATELŮ
PRAHA I, NÁRODNÍ TR. 11

Jana Nohy

SVAZ ČS. SPISOVATELŮ

PRAHA I, NÁRODNÍ TR. 11 - TEL. 23 35 57—59

V PRAZE dne 23. 2. 1956.

Č. j. 1070/56.

Odd. členské Referent: Hl.

Věc: členská přihláška,

Vášc značka:

Pril.:

Soudruh

Dr. Jiří Weil,

Pštrossova 12,

Praha 2.

Vážený soudruhu,

potvrzujeme příjem Vaší žádosti o přijetí do Svazu čs. spisovatelů a sdělujeme Vám, že jsme ji předali k projednání sekci prózy.

Se soudružským pozdravem :

Josef Sekera Za

Josef Sekera,
hlavní tajemník SČSS

Antonín Hlava

Antonín Hlava,
za členské odd.

Korespondence se SČSS V: Potvrzení o přijetí přihlášky do Svazu, únor 1956

SVAZ ČS. SPISOVATELŮ

PRAHA I, NÁRODNÍ TR. II. TELEFON 2324-39, 2335-57-59

V PRAZE, dne 30. října 1956

C. L. 1070

I. Referent JN/sd

Oddělení obnovění členství v SČSS

Vše

Vaše značka

Příloha

Soudruh

Dr. Jiří Weil,

Pštrossova 12,
P r a h a 2.

Vážený soudruhu,

ústřední výbor Svazu čs. spisovatelů na svém zasedání dne 26. října v Budmericích na Slovensku schválil návrh členské komise na obnovění Tvého členství ve Svazu čs. spisovatelů. Od tohoto dne jsi tedy řádným členem Svazu. Rozhodnutí ústředního výboru je jednomyslné.

Upřímně Ti blahopřejeme k tomuto rozhodnutí a jsme přesvědčeni, že bude mít jistě značný význam pro Tvoji další tvůrčí práci. Přejeme Ti, abys ve zdraví rozvíjel svůj talent a svými novými díly pomohl rozkvětu naší literatury.

Se soudružskými pozdravy

za: SVAZ ČS. SPISOVATELŮ
PRAHA I, NÁRODNÍ TR. II

Jan Otčenášek
Jan Otčenášek,
první tajemník ÚV SČSS

Jan Nohz
Jan Nohz,
tajemník ÚV SČSS

P.S. Prosíme Tě o lask. zaslání 2 fotografií, aby Ti mohla být vystavena legitimace.

Weilovi s Nehýtkem a Skunčou, 1949

Jiří Weil s Nehýtkem, 1949

1959

Weilovi, 1958

NÁHROBEK J.W.

Bodnutí slovem v něm otvíralo propast
a pohlazení zazdívalo všechny křivdy
V podání ruky viděl podání srdce
a nikdy nechápal jak může být člověk podlý
Miloval nezkrotnost koček a čistotu koní
volnost pohledu a jas lidské důstojnosti
Věřil v umění jako věříme v Boha
a chvěl se před Biblií jako se zachvíváme před neštěstím
Dovedl se uzdravit myšlenkou a onemocnět přesvědčením
Rozuměl metamorfose věcí a mythologii řeči
Zapomínal na sebe aby mohl myslet na druhé
Neznal lstivost
Neuměl závidět a když se hněval hněval se jako dítě
Nebyl v ničem nestřídmý a pracoval kudy chodil
Byl quijotsky nepraktický a zoufale skromný
Byl cudný jako rostliny
a nechápal zlobná slova
Utíkal před nestydatostí ať se objevila kdekoli
a nikdy se nezúčastnil něčeho hrubého
Dovedl přivodit ten zázrak: vzpomínat na budoucnost
a pochybovat o minulosti
Měl paměť jako sochy a výřečnost nejčistších básní
Dovedl jíst hudbu a opíjet se obrazy
Byl z nás první kdo se odvážil nazývat věci pravým jménem
Nedokázal ublížit ani kusu hadru
věděl že z toho cáru by mohl být jednou arch papíru
na který někdo napíše elegii
ze toho jehož miloval a bez něhož nedovede žít
Dokázal si házet hlavu nebo orla zda zemře nebo nezemře

Báseň Jiřího Koláře přednesená na Weilově pohřbu

Neurážel se a dovedl ctít
Miloval Máchu Němcovou a Haška
Dával si za vzor Čapka-Choda Weinera a Halasa
Opovrhoval krouceností a zbožňoval přirozenost lidské řeči
Ano každodenní lidská řeč
lidské příběhy
lidské osudy
nevyzpytatelnost lidských přání
a velikost lidského boje s utrpením
uhrančivost lásky každého pracujícího po svobodě
to byla země na které stál
to bylo nebe pod kterým žil
a tráva jeho země byla lidská spravedlnost
a slunce jeho nebe byla láska k bližnímu
Často citoval Pascala: Člověk má umírat o samotě a tak má také žít.
V tom co je hlavní v životě, je člověk vždy sám.
A opravdu: Zemřel v osamění a žil v samotě
a v tom, co považoval za svůj život byl sám
Pravá moudrost, říkal, nezáleží v poznání, co je dobré a co je třeba
činit
ale v poznání, co je nejlepší
a co je méně dobré
co je třeba vykonat dřív a co později
Byl chudý a zároveň milosrdný
dovedl potlačit choutky i nejostřejší přání
byl silný bez přehánění a snášel urážky beze zloby
prozkoumával věci do základu
a neodsuzoval nevědomce
neznal samolibost
byl dobrý a zároveň učený a rozumný
byl stejný ve svém srdci jako v životě
a vyhýbal se sporům

Na jeho stole stála Leninova busta ze slonové kosti
Miloval Homéra a zbožňoval Flauberta
Zbožňoval Whitmana a miloval Ovidia
neuměl jen psát
chtěl poesii strkat dopředu
a neviděl jinou než tu, která šla dopředu
Byl si vědom svého prokletí
a když jsem byl u něho naposled
a viděl mě zděšeného mezi tolika lážky, řekl:
Vždycky když sem mám jít, pojímá mě šílená hrůza
ale když zde ležím
děkuji Bohu že nejsem na tom tak strašlivě jako druzí
Naučil jsem se vmýšlet se na místo druhých
Škoda že jsem to neuměl dřív:
kdybychom dokázali vmyslet se na místo druhých, snadno bychom se
zbavili pocitu lhostejnosti nebo zloby, kterou k sobě tak rádi
chováme, a kdybychom jiného postavili na své místo, snadno bychom
ukretili svou hrdost

Milý Jirko,

přál sis abych se s tebou rozloučil

ale jaké loučení?

Pozdravuj svého Orfea

pozdrav svou Euridiké

a na shledanou...

J. K.